ERIC R. WOLF

KÖYLÜLER

Çeviren: Abdulkerim Sönmez

İMGE
kitabevi

Eric R. Wolf, antropoloji, etnoloji ve sosyolojiyi kapsayan disiplinlerarası çalışmalarıyla tanınmaktadır. Halen New York City Üniversitesi'nde H. Lemnan Koleji ve Lisansüstü Araştırmalar Merkezi nde çalışmaktadır.

Wolf'un eserleri:

- *Sons of the Shaking Earth* (Chicago Press, 1959)
- *Anthropology* (Prentice-Hall, 1964)
- *Peasant Wars of the Twentieth Century* (1969)
- *The Human Condition in Latin America* (Edward C. Hansen ile birlikte, 1972)
- *Europe and the People Without History* (1982)
- *Religious Regimes and State-Formation* (editör, 1991)

Eric R. Wolf
Peasants
ISBN 975-533-300-2
© Prentice Hall, (1966)
© İmge Kitabevi Yayınları, 2000
Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Temmuz 2000

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Mehmet Gollü

Kapak Tasarım
Elvan Özsezgin

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

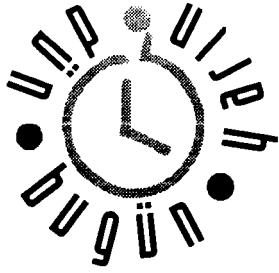
İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11
Faks: (312) 425 65 32
İnternet: www. imge. com.tr
E-Posta: imge@imge.com.tr

Eric R. Wolf

Köylüler

Çeviren
Abdulkerim Sönmez

İMGE kitabevi

Dün Bugün Yarın dizisi, tarih merkezli bir perspektifle, toplumsal bilimlerin her dalında insanlığın ve ülkemizin toplumsal serüvenini kavramaya yardımcı olacak kitapları okuyucuya sunuyor.

Avrupa-merkezli bir dünya tarihi perspektifini kıran, dünyanın diğer bölge ve halklarının tarihlerini kendi içinde bir bütün olarak ele alan yapıtlara özellikle yer veren bu dizi, fazlasıyla Türk ve Türkiye tarihine hapsolmuş bir tarih bilgi ve bilincinin aşılmasına katkıda bulunmayı hedefliyor.

Bir ülkenin gerçek zenginliğinin, zihinsel üretimi ve insanları düşünmeye yöneltecek entelektüel birikimi olduğu düşüncesinden hareketle, *Dün Bugün Yarın* dizisi, Türkiye ve Türkçe'deki toplumsal bilim etkinliğinin kalitesinin yükseltilmesini amaçlamaktadır.

Dizi Editörleri
Suavi Aydın
Kudret Emiroğlu
Uygur Kocabaşoğlu
Oktay Özel

İçindekiler

Çevirmenin Önsözü **7**
Önsöz **11**
Teşekkür **13**

I. Köylülük ve Sorunları **15**
Köylüler ve İlkeller 16
Medeniyet 19
Asgari Kalori ve Artıklar 20
Toplumsal Artıklar 23
Kentin Rolü 28
Köylülüğün Toplum İçindeki Yeri 30
Köylünün Açmazı 31

II. Köylülüğün Ekonomik Yönü 41
Köylü Ekotipleri (Çevreye Uyum Sistemleri) 42
Paleoteknik Ekotip (Eski Usul Çevreye Uyum) 43
Neoteknik Ekotip (Fenni Usul Çevreye Uyum) 65
Tamamlayıcı Mal ve Hizmetlerin Sağlanması 69
Köylü Artıklarının Elden Çıkarılması 86
Mülkiyet Biçimleri 88

III. Köylülüğün Toplumsal Yönü 103
Köylülükte Evcil Grup 103
Köylü Aile Tipleri 109
Miras Sistemleri 121
Seçici Baskılar ve Savunma Stratejileri 128
Köylü Koalisyonları 133
Köylü Koalisyonları ve Geniş Toplumsal Düzen 146

IV. Köylülük ve İdeolojik Düzen 155
Törensel 156
Dini Geleneklerde Düzeyler 160
Köylü Hareketleri 170

Seçme Kaynak Eserler 177
Dizin 185

Çevirmenin Önsözü

Eric R. Wolf'un *Köylüler (Peasants)* kitabı köylülüğü bir bütün olarak ve tarihsel-evrimsel bir bakış açısından ele alan ilk çalışmadır. Yazılışının üzerinden otuz yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen, kitapta sunulan analitik-kuramsal çerçeve zamanın aşındırması ve şartların değişmesi karşısında ilk yazıldığı gündeki tazelik ve çekiciliğini korumayı başarmıştır. Bugüne kadar İngilizce olarak bir düzineye yakın tekrar basımının yapılması onun bu özelliğinin bir ifadesi olsa gerektir. Ayrıca, ifadedeki sadelik ele alınan en çetrefil konuların bile meslekten olmayan okuyucular tarafından bütün derinliğiyle anlaşılabilmesi için bir pencere açmaktadır. Bu özellikleriyle *Köylüler*'e bir sosyal bilim klasiği demek onun hak ettiği itibarı ifade etmek için kullanılabilecek çok mütevazı bir nitelendirme olurdu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, o zamana kadar sömürgeciliğin ancak sınırlı derecede el attığı geniş dünya alanlarının modernleştirilmesi ve Wolf'un şebeke pazarlar dediği bir pazar ağı vasıtasıyla dünya ekonomisiyle bütünleştirilmesi çabalarının yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur. Bundan daha önceki dönemde Avrupa'da sınai toplumun

yükselişi ve beraberinde getirdiği toplumsal ve kültürel sorunlarla entelektüel-bilimsel cephede boğuşan Marx, Weber, Durkheim, Tönnies gibi klasikleri de bir şekilde tuhaf bir duygusal ikileme sevk eden kapitalist gelişme ve modernleşme süreci karşısında köylülüğün tedricen ve fakat süratli bir şekilde ikinci plana itilip tarih sahnesinden kaybolması süreci savaş sonrasındaki bu çabalarla büyük bir ivme kazanmıştır. Bundan ötürü 1950'li yıllar ve devamı "nesli tükenme tehdidi altında" olan köylüler hakkında, kâh tükenme sürecini hızlandırmanın muhtemel yol ve vasıtalarının neler olabileceğini araştırmak, kâh nesli tükenmeden türünün özelliklerini tanıma amaçlı bilimsel çalışmaların hız kazandığı bir dönem olmuştur.

Nitekim, Türk okuyuculardan bir kısmının da kolayca hatırlayacağı üzere, o yıllarda fiziksel olarak Ankara kent merkezinin hemen yanı başında, ancak toplumsal ve ekonomik bakımlardan çok uzaklarında duran Balgat'taki araştırmasının sonuçlarını da içeren çalışmasında Daniel Lerner sürece geleneksel toplumun tarih sahnesinden geçip gitmesi anlamında "the passing of traditional society" demekteydi.* Wolf'un *Köylüler* çalışması da aynı sürecin daha bir olgunluk kazandığı 1960'lı yılların bir ürünü olup, köylülük konusunda o döneme kadar elde edilen ampirik ve entelektüel birikimi özgün analitik-kuramsal bir süzgeçten geçirerek geniş bir okuyucu kitlesinin hizmetine sunmaktadır.

Yayınlanmasının üzerinden geçen otuz yılı aşkın sürede kitabın konusunu teşkil eden insanlık kategorisi önemli değişme ve dönüşümlere uğramış görünmektedir. Türkiye söz konusu olduğunda, geniş bir kesimi köylülükten "üreticiliğe" terfi edilirken, belki bir o kadarı da köylülükten kentli-gecekondulu "işçiliğe" terfi edilmiş görünmektedir. An-

* Bkz. Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society, Modernizing The Middle East* (Londra: The Free Press of Glencoe, Collier MacMillan Limited, 1958).

cak, Türkiye'de bir yandan toplam nüfusun yarıya yakın bir bölümünün geçiminde tarımsal üretimden elde edilen gelirin hâlâ önemli bir yer işgal etmesi, öte yandan kırsal nüfusun ise dörtte üçünün tarım dışı istihdamdan elde edilmiş gelir olmaksızın ayakta durmayı başaramıyor olması düşündürücüdür. Karşımızda duran bu tablonun Türkiye'deki köylülükte meydana gelen niteliksel bir dönüşümün mü, yoksa şekil ve kılıkta meydana gelen daha yüzeysel bir değişmenin mi işaret ve ifadesi olduğunu anlama ve yorumlamada okuyucunun bu kitapta sunulan analitik-kuramsal çerçeveyi çok yararlı bulacağı kanaatindeyim.

Kitabı, yazarın sunduğu bu analitik-kuramsal çerçeveden hiçbir şey kaybetmeksizin ve hiçbir yanlış anlamaya meydan vermeyecek şekilde tercüme etmek en temel amacım oldu. Bu amacımı gerçekleştirmek için konu, zaman, nesne ve maksadı gözeterek ve yazarın tercih ettiği teknik terimlere, tarza ve yapıya hemen hiç müdahale etmeksizin, her bir cümleyi tercüme birimi olarak ele aldım. Bu arada, ifadenin düz yazıdan mecaza veya deyişe doğru kaydığı yerlerde ya da kalıp ifade kullanılan yerlerde, yazarın tercih ettiğinden daha fazla olmamak kaydıyla, ben de bunların karşılığı olduklarını düşündüğüm mecaz, deyiş ve kalıp ifadeleri kullanmaya gayret ettim. Metin içinde eşanlamlı kelimeleri kullanırken de aynı genel hususlara olabildiğince dikkat etmeye çalıştım. Ayrıca, bazı önemli kavramların asıl metindeki İngilizce biçimlerini, tercih ettiğime alternatif olarak düşünülebilecek Türkçe karşılıklarını veya anlamı tamamlayıcı ifadeleri parantez içinde verip, gerekli olduğunu düşündüğüm yerlerde dipnot düşmek suretiyle konu ya da kavrama açıklık getirmeye çalıştım. Tercüme esnasında *Collins Dictionary of the English Language* (2. Baskı, 1986), *Collins English Dictionary* (3. Baskı, 1991), *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü* (13. Baskı, 1974), *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük* (Yedinci Baskı, 1984) ve Şinasi Gündüz'ün *Din ve İnanç*

Sözlüğü'nden (Vadi Yayınları, 1. Baskı, 1998) yararlandım.

İki meslektaşımın cömertçe sundukları yardım ve destek olmamış olsaydı başlangıcı 1980'lerin ortasına giden *Köylüler*'i tercüme etme arzumun gerçekleşmesi mümkün olmazdı. Oktay Özel sadece kitabı tercüme etmemi istemekle kalmayıp, tercümenin müsveddesini büyük bir itinayla okuyup, çok yararlı bulduğum öneri ve eleştirilerini iletti. Sözlük yardımıyla mesafe kat edemediğim yerlerde mecaz, deyiş ve kalıp ifadelerin anlamı için sık sık eşim Margaret'in bilgisi ve yardımına başvurdum. Her ikisine de en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ancak, tercümenin hatalarıyla ilgili her türlü sorumluluk, şüphesiz ki, bana ait.

Abdulkerim Sönmez
Ankara, Ekim 1999

Önsöz

Bu kitap ilkel kabileyle sanayi toplumu arasında yarı yolda bir yerde durmakta olan insanlığın büyük kesimleriyle alâkalıdır. Ne ilkel ne çağdaş olan ve her biri milyonlarca insandan oluşan bu toplumlar insanlığın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu toplumlar tarihsel olarak önemlidirler, çünkü sınai toplum köylü toplumunun yıkıntıları üzerine inşa edilmiştir. Çağdaş olarak önemlidirler, çünkü onlar dünyanın "kalkınmamış" denilen ve bu şekilde devam etmeleri geriliğin prangasını kırmış olan ülkeler için hem bir tehdit hem de sorumluluk oluşturan kısmında oturmaktadırlar. Sınai devrim kürede bir baştan öbürüne dev adımlarla ilerlemiş olmasına rağmen, günlük olaylar bu devrimin nihai başarısının henüz emniyete alınmamış olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle bu kitap iki amaca hizmet etmektedir. İlk olarak insan toplumunun evriminde bir safha ile ilgilenmektedir. Bu hali ile kitap insanlığın gelişim yönü ile ilgilenen antropoloji ve sosyoloji derslerinde kullanılabilir. Fakat ben bu kitabı aynı zamanda köylülük üzerine bir okuma kitabı olarak düşünmekteyim. Bu hali ile de kitap iktisadi kalkınma üzerine derslerde iktisatçılar, karşılaştırmalı hükümet biçimleri derslerinde siyaset bilimciler ve köylülüğün hâlâ

toplumsal düzenin temelini oluşturduğu dünyanın çeşitli alanlarının incelemesine bir toplumsal arka plan sağlamada alan araştırmacıları tarafından kullanılabilir. Kitabın bu işlevi hakkında ısrar etmekteyim çünkü geri kalmışlık olgusu hâlâ iyi anlaşılabilmiş değildir. Pek çok yazar, azgelişmiş dünyadan, canlandırılıp harekete geçirilmesi için sınai sermaye ve becerinin içine akıtılmasından başka bir şeye ihtiyaç duymayan ıssız bir alanmış gibi söz etmektedir. Bu kitapta köylü dünyasının şekilsiz ve düzensiz bir dünya değil, fakat kendine has teşkilat biçimlerine sahip düzenli bir dünya olduğunu göstermeye gayret ettim. Ayrıca, bu teşkilat biçimleri bir köylülükten diğerine değişmektedir. Hiçbir kolay formül bu teşkilat biçimlerinin hepsini kapsamına alamaz. Bu olgunun gözardı edilmesi toplumun üst kesimlerinde alınan iyi niyetli kararların köylü hayatının örüntülerinin ortaya koyduğu engeller karşısında iflas edip çökmesine neden olmuştur. Toplumsal düzenin kumanda zirvelerinden görülemez olsalar bile, bu örüntüler toplumun üstyapısını oluştururlar ve karar vermek ve gerçekleşmesini arzu etmekle ortadan kaldırılamazlar.

Eğer bazı yazarlar köylü toplumlarını kendilerine ait bir yapısı olmayan şekilsiz yığınlar olarak nitelendirmişlerse, diğer bazıları da onları "geleneksel" olarak tanımlamış ve onların nüfuslarını "çağdaş"ın zıttı anlamında "geleneğe bağlı" olarak nitelendirmişlerdir. Ancak, böyle nitelendirmeler sadece bir olguyu tarif etmekte, hem de kötü bir şekilde tarif etmekte, fakat açıklamamaktadır. Bir toplumun "geleneksel" olduğunu söylemek, ya da onun nüfusunun gelenek tarafından bağlandığını söylemek ne geleneğin niçin direndiğini ne de insanların neden geleneğe sımsıkı sarıldığını açıklamaktadır. Değişme gibi direnme de sebep değil sonuçtur. Bu kitapta dünyanın köylü nüfusları arasında hem direnme hem de değişmenin sebeplerini göstermeye çalıştım.

Eric R. Wolf

Teşekkür

Bu kitabın yazımında hem entelektüel hem de şahsi olarak emeği geçen pek çok kimseye şükran borcum var. Robert Redfield, Börje Hanssen ve Daniel Thorner ile yaptığım konuşmaları memnuniyetle anıyorum. Burada ileri sürülen fikirlerin çoğu seminerler esnasında tasavvur edilmiştir. Bu seminerlerin en başarılısı Michigan Üniversitesinde William D. Schorger ile birlikte sunduğumuz *Köylü Toplumu ve Kültürü* üzerine verdiğimiz derstir. Mervin Meggitt, Sidney Mintz ve Marshall Sahlins hem fikir ve iddiaları hem de bunların sunulma tarzını uzunca bir klinik muayeneye tâbi tutma nezaket ve zahmetini gösterdiler. S. N. Eisenstadt benim kabullerim hakkında şu anda cevaplayabileceğimden daha fazla soru ortaya koydu. Richard N. Adams, Ernestine Friedl, Donald Pitkin, David M. Schneider, Elman R. Service, Sylvia L. Thrupp ve Aram Yengoyan, hepsi, uzun süren mayalanma döneminin bir yahut diğer aşamasında metnin el yazma nüshasını okuyup tavsiye ve eleştirilerini ilettiler ve cesaretlendirdiler.

Ancak şükran borcumun büyüğü çok uzun süreli bir borç. Bu borcum köylüler ve diğerleri arasında her nereye gitmişsem benimle giden, her nerede kalmışsam benimle kalan Katia'ya. Bundan ötürü bu onun kitabı.

I. Köylülük ve Sorunları

Bu kitap köylüler hakkındadır; yaklaşımı antropolojiktir. Antropolojinin başlangıcı dünyanın ilkel denilen insanlarının incelenmesine dayanmakla birlikte, son yıllarda antropologlar daha büyük ve daha karmaşık toplumların bir parçasını oluşturan kırsal nüfusla giderek artan bir oranda ilgilenmeye başlamışlardır. Önceden bir antropolog gezgin çöl avcılarının ya da bazı tropik ormanlarda bir mezrada yaşayan göçebe tarımcıların yaşama biçimlerini incelerken, şimdilerde İrlanda, Hindistan veya Çin'deki bir köyde; çok farklı türden insanların çeşitli ve zengin bir kültürel geleneğini uzunca bir süredir desteklemiş olan dünyanın çeşitli alanlarında işe koyulmaktadır. Bu çok farklı türden insanların arasında kırsal rençperler sadece bir kesimi, fakat önemli bir kesimi teşkil ederler. Nitekim, şimdi antropolojik inceleme konusu olan insanlar öteki toplumsal gruplarla sürekli bir etkileşim ve iletişim içindedirler. Hindistan'da Gopalpur'da veya İspanya'da Alacala de la Sierra'da olup bitenler kendi başlarına bu köyler düzeyinde açıklanamazlar; açıklama hem bu köyler üzerine etkide bulunan dış güçleri, hem de köylülerin bu güçlere tepkilerini dikkate almak zorundadır.

Dünya'nın başlıca köylü alanları

Köylüler ve İlkeller

O zaman ilk sorumuz köylüleri antropologlar tarafından sıkça incelenmiş olan ilkellerden ayırt eden şeyin ne olduğunu sormaktır. Köylülerden kırsal rençperler olarak söz etmiş bulunuyoruz; yani onlar kentlerin merkezlerinde kurulu seralarda sebze-meyve ya da pencere önlerine konulmuş saksılarda çiçek değil, köyde zirai ürün ve hayvan yetiştirmektedirler. Ancak, aynı zamanda, onlar bizim Amerika Birleşik Devletleri'nde bildiğimiz gibi çiftçi ya da zirai girişimciler de değillerdir. Amerikan çiftliği asli olarak bir ürün pazarında ürünlerini avantajlı bir şekilde satarak kâr elde etmek amacıyla pazardan satın alınmış üretim girdilerini bir araya getiren bir iş girişimidir. Köylüyse ekonomik anlamda bir teşebbüs işletmemektedir; o bir iş değil, hane halkı idare etmektedir. Fakat kırsal alanda yaşayıp zirai ürün ve hayvan yetiştiren ilkel insanlar da vardır. O zaman ilkel karşısında köylünün ayırt edici özelliği nedir?

Bu soruya verilen cevaplardan biri köylülerin daha büyük, bileşik bir toplumun parçasını oluşturmalarına karşılık ilkel grup ya da kabilenin böyle olmadığını söylemek olmuştur. Fakat bu cevap soruyu yeterince karşılamamaktadır, çünkü ilkeller çok nadiren tecrit halinde yaşarlar. Bunun istisnaları da vardır, Kutup Eskimoları gibi ki, amiral Peary'nin Kuzey Kutbuna ulaşma teşebbüsü esnasında yeniden keşfedilinceye kadar her türlü dış temastan yoksun halde yaşamaktaydılar. Fakat, çok daha sık olarak, ilkel kabilelerin komşuları ile ilişkileri vardır. Hatta Avustralya çöllerinin en ilkel avcı ve toplayıcı kabileleri bile geniş bir alana yayılmış insan gruplarını düzenli iktisadi ve törensel mübadele ilişkileri içinde bir araya getiren bağları sürdürmektedirler. Amazon havzasının ilkel kabileleri tropik ormanda tecrit edilmiş adacıklar halinde yaşamalarına rağmen birbirleri ile ticaret yapmakta, evlenmekte yahut savaşmaktadırlar ki, savaş da bir tür ilişkidir. Ticaretin Yeni Gine'nin doğu uç bölgesi ile yakınındaki takımadaları bir törensel ve ticari işlemler ağı içinde birleştirmesinin tasvir ve analizini *Argonauts of the Western Pacific* (1922)'in yazarı Bronislaw Malinowski gibi antropologlara borçluyuz. Benzer şekilde, şimdilerde gördüğümüz Kuzey Amerikan Ovası Kızılderilileri Amerikan tarihinin ayrılmaz bir parçasıydılar; hem beyaz yerleşiminin iç kesimlere doğru ilerlemesinden etkilendiler ve hem de, buna karşılık olarak, bu ilerlemeyi etkilediler.

Bu nedenle köylüler ile ilkeller arasındaki fark bunlardan biri veya diğerinin dış dünya ile daha fazla ya da daha az iletişim ve etkileşim içinde olmasında değil fakat bu iletişim ve etkileşimin niteliğinde yatmaktadır. Marshall D. Sahlins ilkellerin ekonomik ve toplumsal dünyasını şu şekilde nitelendirmiştir:

> İlkel ekonomilerde çoğu üretim faaliyeti mübâdele ve kazançtan ziyade üreticilerin (doğrudan) kullanımına ve akrabalık

yükümlülüklerinin yerine getirilmesine yöneliktir. Bundan çıkan sonuç şudur ki, ilkel toplumda üretim araçlarının fiili mülkiyeti adem-i merkezi, mahalli ve ailevidir. O zaman bu durum şu önermeleri ima eder: (1) iktisadi zorlama ve sömürü ilişkileri ve bunların toplumsal karşılıkları olan bağımlılık ve efendilik (konum ve ilişkileri) üretim sisteminde yaratılmamaktadır; (2) daha büyük miktarda mal edinme karşılığı ürünün pazarda mübâdele edilmesinin sağladığı teşvik olmayınca, üretimi, üreticilerin doğrudan yararlanılabileceği mallarla sınırlandırma eğilimi vardır.[1]

Nitekim, ilkel toplumda, üreticiler emekleri de dahil olmak üzere üretim araçlarını kendi denetimlerinde tutarlar ve kendi emekleri ve emeklerinin ürünlerini kültürel olarak bunların dengi olarak tanımlanmış olan başkalarının mal ve hizmetleri ile mübâdele ederler. Ancak, kültürel evrim sürecinde, bu türden basit sistemlerin yerini, insan emeğinin kullanımı da dahil olmak üzere, üretim araçlarının denetiminin asli üreticilerin elinden çıkıp kendileri üretim sürecine bizzat katılmayan fakat güç kullanımı ile desteklenmiş özel yürütme ve yönetim işlevlerini yerine getiren bir grubun eline geçtiği başka bir sistem alır. Böyle bir durumda toplumun temel yapısı artık bir grupla diğeri arasında mallar ve hizmetlerin eşit miktarda ve doğrudan mübâdelesine değil, mal ve hizmetlerin önce bir merkeze verilmesi ve sonra da oradan yeniden dağıtılmasına dayanır. İlkel toplumda ihtiyaç fazlası mallar gruplar ya da grupların üyeleri arasında doğrudan mübâdele edilir; köylüler ise artıkları (supluses)* hâkim bir gruba aktarılan kırsal rençperlerdir. Bu

1 Marshall D. Sahlins, "Political Power and the Economy in Primitive Society," *Essays in the Science of Culture: In Honour of Leslie A. White* içinde, der. Gertrude E. Dole ve Robert L. Carneiro (New York: Thomas Y. Crowell Company, 1960), s. 408.

Çevirenin notu: 'Surplus' kavramı karşılığı olarak 'artı-ürün' yerine 'artık' kavramını tercih ettim. Bu tercihim 'artık' kavramının ürüne ilaveten emek ve nakit biçimdeki ödemeleri de içeren daha geniş kapsamlı bir kavram oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu konu, kitabın ilerleyen bölümlerinde, yazar tarafından da ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

hâkim yönetici grup kendisine aktarılan mal ve hizmetleri hem kendi yaşama standardını desteklemek için kullanır, hem de kendileri tarımla uğraşmayan fakat özel mal ve hizmetleri için beslenmesi gereken toplumdaki diğer gruplara dağıtır.

Medeniyet

Yöneticiler ile yiyecek üreten rençperler arasındaki işbölümüne dayalı karmaşık bir toplumsal düzenin gelişimi genel olarak medeniyetin gelişimi olarak ifade edilir. Medeniyetin uzun ve zor bir tarihi vardır. Arkeolojik kayıtlar dünyanın çeşitli yerlerinde insanların ilkellikten köylülüğe geçişine imkan tanıyan süreçte büyük bir çeşitlenme olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sürecin kaba hatları belirgindir. Eski Dünya'da, mesela, toprak işleme ve hayvan evcilleştirme Güneybatı Asya'da M.Ö. 9000 kadar erken bir tarihte ilerleme kaydetmiş görünmektedir ve aynı yörede M.Ö. 6000 civarında yerleşik tarımcı köyleri kurulmuştu. Benzer şekilde, Kuzeydoğu Meksika'daki bulgular gıda üretiminde denemelere M.Ö. 7000 civarında başlandığını ve M.Ö. 1500 civarında tam gelişmiş tarımcılığın esaslı bir şekilde yerleştiğine işaret etmektedir. Bu ve benzer orijinal merkezlerden tarımcılık yeni iklimlerin ve yeni toplumsal gereklerin taleplerine uyarlanarak değişik hızda ve farklı yönlerde dışarıya doğru yayılmıştır. Fakat, dünyanın bütün yöreleri bu sürece aynı şekilde yakalanmamıştır. Bazı yörelerde insanlar toprak işlemeyi hiç kabul etmezken ya da isteksiz bir şekilde kabul ederken, diğerleri yeni üretkenlik düzeyleri ve medeniyetin ayırt edici işareti olarak tanımladığımız rençperler ile yöneticiler arasındaki işlevsel işbölümünün serpilip gelişmesine imkan tanıyan toplumsal bir düzene ulaşmak için süreci kamçılamışlardır.

Asgari Kalori ve Artıklar

Bazen, rençperlerle yöneticiler arasındaki işlevsel işbölümünü sürdürme kapasitesinin hayatı devam ettirmek için bir toplumun asgari olarak gerekli olanın üstünde ve ötesinde üretme kapasitesinin basit bir sonucu olduğu söylenir. Bu asgari miktar, bir insanın günlük emek sarfı esnasındaki enerji harcamalarını dengelemek için gerekli günlük besin kalorileri alımı şeklinde, fizyolojik olarak oldukça kesin bir biçimde tanımlanabilir. Bu miktar, kabaca, kişi başına günlük 2000 ila 3000 kalori olarak belirlenmiştir. Dünyanın çoğu yerinde bu asgari miktarın hâlâ karşılanamadığını söylemek yanlış olmaz. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kişi başına günlük ortalama 2250 kaloriden daha az bir orana sahiptir. Bu kategori Endonezya (1750 kalori), Çin (1800 kalori) ve Hindistan'ı (1800 kalori) içermektedir. Dünya nüfusunun beşte ikisi kişi başına günlük ortalama 2250 ile 2750 kalori alan kategoriye dahildir. Bu grup Akdeniz Avrupa'sını ve

Toprağı sürmeden önce kışlık çavdar tohumunu ekmeye hazırlık. Saint Veran, Fransız Alpleri, Güz 1954. (Fotoğraf Robert K. Burns)

Balkan ülkelerini içermektedir. Dünya nüfusunun sadece onda üçü, Amerika Birleşik Devletleri, İngiliz Dominyonları,* Batı Avrupa ve Sovyetler Birliği, 2750'den yüksek rakamlara ulaşmaktadır.[2] Hatta bu başarı bile tarihsel bir perspektifte görülmelidir. Mesela, onyedinci yüzyılda, şimdi onda üçlük talihliler arasında olan Fransa sadece her beş yılda bir kişi başına günlük 3000 kaloriye (kişi başına yarım somun ekmek) ulaşmaktaydı. Onsekizinci yüzyılda bu başarının her dört yılda bir kaydedilmesi mümkün hale geldi. Diğer yıllarda günlük ortalama asgari gereklerin altına düşmekteydi.[3]

Rençperler sadece kendilerine asgari kalori temin etmek zorunda değillerdir; aynı zamanda gelecek yıl ekim yapabilmek için yeterli tohum temin etmek, yahut hayvanlarına yem temin etmek için bu asgari kalorinin üzerinde yiyecek üretmek zorundadırlar. Bu nedenle, mesela Kuzeydoğu Almanya'da Meckenburg'daki 162 dekarlık (40 acre) bir çiftlik, ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda, 4626 kilogram (10200 pound) tahıl üretmekteydi. Bu miktarın 1540 kilogramı (3400 pound) tohumluk olarak ve 1268 kilogramı (2800 pound) da dört adet atı beslemek için bir kenara koyulmak zorundaydı. Böylece toplam hasılanın yarıdan fazlası peşinen tohuma ve yeme ayrılmaktaydı.[4] Bu miktar ihtiyaç fazlası değil üretim vasıtalarını yerinde tutmanın masraflarına ayrılmış bir miktardır. Rençper aynı zamanda aletedevatını tamir etmek, bıçağını bilemek, ambar yahut küpündeki deliği-çatlağı sıvamak, avlusunun kenarını çevirmek, iş hayvanlarını nallamak, belki kuşları tarlasından

* Çevirenin notu: Britanya İmparatorluğu dahilindeki özerk bölge ve ülkeler.

2 Jean Fourastie, *The Causes of Wealth* (Glencoe: The Free Press, 1960), s. 102-103.

3 Aynı eser, s. 41.

4 Wilhelm Abel, *Geschichte der deutschen Landwirschaft vom frühem Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Deutsche Agrargeschicte II (Stuttgart: Eugen Ulmer, 1962), s. 95.

uzaklaştırmaya yarayacak bir bostan korkuluğu yapmak için zaman ve emek ayırmak zorundaydı. Dahası, akan çatı, kırılmış bir çanak ve giyilemeyecek kadar eskimiş elbiselerinin yerine yenisini koymak zorundaydı. Hem üretim hem de tüketim için gerekli asgari aletlerinin yerine yenilerini koymak için ihtiyaç duyulan miktar onun *ikmal-ikâme (replacement) fonu* idi.

İkmal-ikâme fonunu sadece teknik anlamda değil, fakat aynı zamanda kültürel anlamda düşünmemiz gerekir. Belli bir teknolojinin alet ve teknikleri geçmişteki uzun bir kültürel birikimin ürünleridir. Çömleği veya depolama kabı ya da iş hayvanı olmayan teknolojiler vardır. Ancak, bir teknoloji bu unsurları bir kez içerir hale gelince, bunlar günlük hayatın ayrılmaz parçası, bundan ötürü de kültürel olarak gerekli hale gelirler. Yunan filozofu Diyojen gibi bir kimse elindeki su kabını fırlatıp atabilir zira kendi eliyle kendine su kabı yapabildiği müddetçe susuzluktan sıkıntı çekecek değildir. Fakat çömlekçinin yaptığı su kapları bir kimsenin kültürel beklentilerinin bir parçası haline gelince, su kapları sadece su kabı olmaktan çıkıp bir kimsenin uğrunda eylemde bulunması gereken bir amaç haline gelirler. Bu nedenle, ikmal-ikâme fonunu tehdit eden bir kuraklık, çekirge istilası ya da herhangi bir talihsizlik sadece bir insanın asgari biyolojik varoluşunu değil, fakat onun zorunlu kültürel ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini de tehdit eder.

Asgari kalori ihtiyacı ve ikmal-ikâme fonu temin edilince bir rençperin üretken faaliyetlerini durdurması makuldür. Bu nedenle, mesela, Amazon'un Kuikuru Kızılderilileri günde sadece üç buçuk saat çalışmak ve bundan öte hiçbir şey yapmamak suretiyle asgari kalori ve ikmal-ikâme ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Onların günlük çalışma sürelerine ilave saat eklemelerini gerektirecek ne teknik ne de toplumsal herhangi bir sebep yoktur.[5] Asgari kalori dü-

5 Robert L. Carnerio, "Slash-and-Burn Cultivation among the Kuikuru

zeyi ve ikmal-ikâme düzeyinin üstünde üretim yapmak toplumsal güdüleme ve zorlamalara tâbidir. Burada ekonomik antropolojideki büyük bir mesele söz konusudur. Bazıları artıkların ortaya çıkmasının daha ileri gelişmeler doğurduğunu iddia etmektedir; bazıları ise potansiyel artıkların evrensel oldukları ve önemli olanın bunları harekete geçirecek kurumsal vasıtalar hususu olduğu görüşündedir.

Toplumsal Artıklar

Törensel Fon

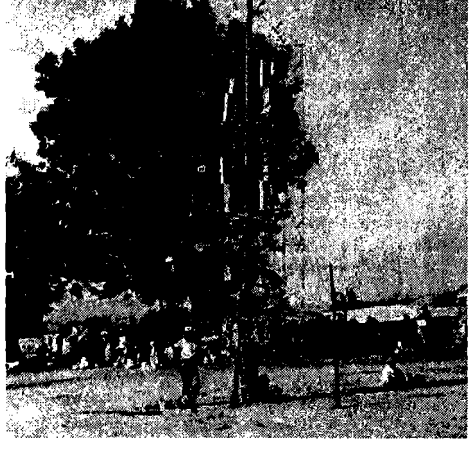
Asgari kalori ve ikmal-ikâme düzeyinin üstünde üretimi temin eden iki dizi toplumsal zorlama vardır. Bunlardan birincisi herhangi bir toplumda meydana gelir. Yiyecek ve eşya konusunda geniş oranda kendi kendilerine yeterli oldukları yerlerde bile insanların hemcinsleri ile toplumsal ilişkilerini sürdürmeleri gerekir. Mesela, insanların içinde doğ-dukları hane halkı dışından biri ile evlenmeleri gerekir ve bu gereklilik onların potansiyel yahut fiili hısımları ile toplumsal temasa sahip olmak zorunda olmaları demektir. Ayrıca, düzeni korurken, hayatı tahmin edilebilir ve yaşanabilir kılan belli kuralların temel düzeyde kabulünü temin ederken insanların hemcinslerine katılmaları gerekir. Fakat, herhangi türden bir toplumsal ilişki hiçbir zaman sadece faydacı ve bir yarar elde etmeye hizmet eden araç değildir. Her bir toplumsal ilişki kendini açıklamaya, meşru göstermeye ve düzenlemeye hizmet eden sembolik örüntülerle çevrilidir. Bu nedenle, bir evlilik sadece eşin bir evden diğerine geçmesinden ibaret olmayıp, müstakbel eşin ve onun

---

and its Implications for Cultural Development in the Amazon Basin," *The Evolution of Horticultural Systems in Native South America: Causes and Consequences* içinde, der. Johannes Wilbert, Antropologica, Supplement, No. 2 (1961), s. 49.

akrabalarının iyi dilek ve rızasını kazanmayı; herkesin görmesi için katılanların kendilerini gösterdikleri ve eşlerin evlenme çağına eriştiklerinin ve evliliğinin içerdiği toplumsal ayarlama ve düzenlemelerin görüleceği bir töreni; evliliğin, bütün evliliklerin, insana ne kazandırdığının ve bir kez evlenince nasıl davranılması gerektiğinin herkesin önünde teşhir edilmesini içerir. Bütün toplumsal ilişkiler böyle törensellerle çevrilidir ve bunların masrafı emek, eşya veya mal ya da nakit biçiminde ödenmelidir. Eğer insanlar toplumsal ilişkilere katılacaklarsa o zaman bunun masraflarının ödeneceği bir fon teşkil etmek için de çalışmaları gerekir. Buna *törensel fon* diyeceğiz.

Bir toplumun törensel fonu, ve bundan ötürü onun üyelerinin törensel fonu, büyük ya da küçük olabilir. Büyüklük göreli bir husustur. Mesela, Meksika ve Peru'daki Kızılderili köylerinin törensel fonları, kalori bütçeleri ve ikmal-ikâme fonları ile mukayese edildiğinde, çok büyüktür çünkü buralarda bir kimsenin, üyesi olduğu cemaatin dayanışmasının

Dini bir kutlama için donanma fişekleri hazırlığı. Etla, Oaxaca, Meksika. (Fotoğraf: Joseph Seckendorf)

önemini vurgulamaya ve örneklemeye hizmet eden törenlerin ağalığını yaptığında, çok gayret ve mal sarf etmesi gerekmektedir.[6] Törensel fonlar bir kültürel gelenek meselesidir ve bir kültürden diğerine değişir. Yine de böyle bir törensel fonu oluşturma ve devam ettirme ihtiyacı her yerde yukarıda tartışılan ikmal-ikâme fonu üstünde artıklar üretmekle sonuçlanacaktır.

Ancak, bu noktada şunu hatırlamak gerekir ki, köylülüğün gayretleri bütünüyle kendi hayat biçiminin gereklerince yönetilmez. Köylülük her zaman daha geniş bir sistem içinde yer alır. Bu nedenle köylülüğün üretim araçlarını ikmal-ikâme etmek ya da törensel masraflarını karşılamak için ortaya koymak zorunda olduğu gayret ait olduğu toplumda emeğin bölünme biçimi ve işbölümünü yöneten düzenlemelerin de bir fonksiyonudur. Mesela, bir kimsenin kendi yiyeceğini yetiştirdiği ve temel teçhizatını ürettiği bir toplum için bu hüküm doğrudur. Farklı hane halklarının karşılıklı eşit ilişkiler temelinde mübâdele edilen farklı nesneleri ürettiği ya da hizmetleri sağladığı toplumlar için de bu hüküm doğrudur. Eğer ben tahıl üretiyor fakat yorganımı yapamıyorsam, belli miktardaki tahılı belli sayıdaki yorgan ile değiş-tokuş edebilirim; yorgancı da bu suretle emeği karşılığı yiyecek temin eder. Böyle durumlarda insanlar mübadele

6 Orta Amerika hakkındaki bulgular bir cemaatin töreninin ağalığını üstlenen birinin o bölgede bir kimsenin bir yıllık ücretine eşit miktarda harcama yapması gerektiğini göstermektedir. Bunun iki ila yirmi katı arasında değişen miktarda harcama yapılan belli cemaatler de vardır. Örnekler için, bakınız Ralph Beals, *Cheran, a Sierra Tarascan Village*, Smithsonian Institution Institute of Social Anthropology, Publication No. 2 (Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1946), s. 85; Calixta Guiteras-Holmes, *Perils of the Soul: The World View of a Tzotzil Indian* (New York: The Free Press, 1961), s. 58; Sol Tax, *Penny Capitalism. A Guatemalan Indian Economy*, Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology, Publication No. 16 (Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1953), s. 177-178. And Dağları için bakınız William W. Stein, *Hualcan: Life in the Highlands of Peru* (Ithaca: Cornell University Press, 1961), s. 52, 236, 255.

yolu ile yiyecek elde ederler fakat, ve önemli bir fakat, ihtiyaç duyulan yorganları yahut kap ve çanakları elde etmek için üretmeleri gereken yiyecek miktarı onların ikmal-ikâme fonunun sırtına yüklenmektedir, her ne kadar kendilerinin üretmedikleri eşyaları ikâme tarzı dolaylı olsa bile. Fakat, rençper tarafından üretilen yiyecek birimleri ile üretilen eşya birimleri arasındaki mübâdele oranlarının yüz yüze pazarlık yoluyla belirlenen bir eşit mübâdele yolu ile değil, harici şartlar tarafından tayin edilen asimetrik mübadele oranlarınca belirlenmesi mümkündür ve toplumlar daha karmaşık hale geldikçe bu durum daha da belirgin bir hal alır. Mübadele ağlarının kısıtlı ve mahalli olduğu yerlerde bu ağa katılanlar kendi eşyalarının fiyatlarını potansiyel müşterilerin satın alma güçlerine göre ayarlamak zorundadırlar. Mübadele ağlarının uzaklara yayıldığı ve mahalli nüfusun satın alma gücünü dikkate almayan baskılara boyun eğdiği yerlerde rençper ikmal-ikâme için lazım olan şeyleri elde etmek için bile üretimini büyük oranda artırmak zorunda kalabilir. Böyle şartlar altında köylünün ikmal-ikâme fonunun önemli bir kısmı başka birinin kâr fonu haline gelebilir.

Kira Fonları

Asgari kalori ve ikmal-ikâme düzeyinin ötesinde artıklar üretebilecek ikinci bir toplumsal zorunluluklar dizisi daha vardır. Yukarıda gördüğümüz gibi, bir rençperin öteki zanaat sahipleri ile olan ilişkisi simetrik olabilir. Geleneksel, çok uzun süre önce tesis edilmiş oranlar üzerinden köylü ile zanaatkar farklı ürünleri mübadele edebilirler. Fakat daha karmaşık toplumlarda simetrik değil, aksine, bir biçimde, güç kullanımına dayalı toplumsal ilişkiler vardır. Mesela, yukarıda zikredilen Mecklenburg'daki çiftlikte rençperin tohum ve ikmal-ikâme fonuna ayırdığı miktar düşüldükten sonra

geriye kalan 1818 kilogramlık (4000 pound) tahıl sadece rençperin hane halkınca tüketilmemekteydi. Bu miktarın bin iki yüz yirmi yedi kilogramlık (2700 pound) kısmı, diğer bir ifadeyle kullanılabilir hasılanın yarıdan fazlası, toprak üzerinde hâkimiyet sürdüren beye ödenmesi gerekenlere gitmekteydi. Kendisini ve hane halkını beslemek için rençpere sadece 591 kilogramlık (1300 pound) bir miktar kalmaktaydı ki, bu miktar kişi başına günlük 1600 kalori hasıl etmekteydi.[7] Bu nedenle rençper, asgari kalori seviyesini sürdürebilmek için, avlusundan ya da hayvanlarından elde edebileceği ilave kalori kaynaklarına yönelmeye zorlanmaktaydı. O zaman bu köylü kendi üretimi üzerine sürekli bir yük bindiren asimetrik güç ilişkilerine tabiydi. Köylünün topraktaki emeği üzerine koyulan bir üst talebin sonucu olarak ödenen böyle bir yüke *kira fonu* demekteyiz, bu kira ister emek, ister ürün, isterse nakit olarak ödensin. Bir kimsenin bir rençper üzerinde etkin bir üstün güç yahut hâkimiyet uyguladığı bir yerde rençper bir kira fonu üretmek zorundadır.

Bu kira fonunun üretimidir ki, köylülüğü ciddi ve kesin olarak ilkel rençperden ayırt eder. Buna karşılık bazı kimselerin güç yolu ile başkalarından ödeme yapmalarını talep edebileceği toplumsal bir düzenin varlığı bu üretimin yapılmasını zorlamakta ve servetin toplumun bir kesiminden diğerine aktarılmasıyla sonuçlanmaktadır. Köylünün kaybı güç sahibinin kazancıdır zira köylü tarafından temin edilen kira fonu onu denetleyenlerin güç fonunun bir parçasıdır.

Bununla birlikte, bu kira fonunu üretmenin ve köylü katmanından denetleyen gruba aktarmanın çok farklı yolları vardır. Bu gücün icra edilmesindeki farklılıkların köylünün organize edilmesi üzerinde önemli yapısal etkileri olduğundan, bunun sonucu olarak, sadece bir değil birçok farklı türde köylülük vardır. O zaman, "köylü" ifadesi artık üreticileri ile artığı denetleyenler arasındaki asimetrik yapısal ilişkiler-

7 Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, s. 95.

den başka bir şeyi ifade etmemektedir. Kelimenin anlamını yeterince ortaya koyabilmek için bu yapısal ilişkiyi sürdüren farklı şartların neler oldukları hakkında soru sormaya devam etmek zorundayız.

Kentin Rolü

Medeniyetin gelişmesi genel olarak kentlerin gelişmesi ile aynı şey olarak düşünülmüştür. Bu nedenle de köylü, çoğunlukla, kent ile sürekli ilişkisi olan rençper olarak tanımlanmıştır. Kültürel evrim esnasında yöneticilerin genel olarak nihayette kent haline gelen özel merkezlerde oturmuş oldukları doğrudur. Ancak, çok yakın zamanlara kadar Watusi yöneticilerinin Ruanda Urundi'nin Bahutu köylüleri arasında yaptıkları gibi, bazı toplumlarda yöneticiler köylüler arasında sadece "kamp" kurmuşlardır. Yahut yöneticiler kendilerine ürünün köylüler tarafından getirildiği türbe veya tapınak gibi dini merkezlerde yaşamış olabilirler. Antik Mısır'da Firavun geçici başkentini kendi onuru için inşa edilen piramidin yanında kurmuştur; böylelikle kentlerin rolü önemsiz kalmıştır. Petén Mayaları arasında siyasi bütünleşme yoğun bir şekilde iskan edilmiş kentsel alanlar olmaksızın başarılmış görünmektedir.[8] Bu nedenle kent toplumun artan karmaşıklığının kaçınılmaz değil muhtemel bir ürünüdür. Kenti, (kendisiyle birlikte düşünülen çeşitli) iş-

8 Watusi ve Bahutu yerleşim örüntüsü hakkında, bakınız Pierre B. Gravel, *The Play for Power: Description of a Community in Eastern Ruanda* (Ann Arbor: Department of Anthropology, University of Michigan, Doktora tezi, 1962). Mısır hakkında, bkz. Henri Frankfort, *The Birth of Civilization in the Near East* (Garden City, N.Y.: Doubleday and Company, 1956), s. 97-98, ve John A. Wilson, *The Culture of Ancient Egypt* (Chicago: University of Chicago Press, 1951), s. 37, 97-98. Mayalar hakkında, bkz. Gordon R. Willey, "Mesoamerica," *Courses Toward Urban Life* içinde, der. Robert J. Braidwood ve Gordon R. Willey (Chicago: Aldine Publishing Company, 1962), s. 101, ve Michael Coe, "Social Typology and Tropical Forest Civilizations," *Comparative Studies in Society and History*, IV, No. 1 (1961), s. 66.

levlerin bir bileşiminin icra edildiği ve bu işlevlerin tek bir mahalde toplanması sonucu zamanla daha büyük bir verimliliğin elde edilmesinden dolayı yararlı hale gelen bir yerleşim olarak düşünmekteyim.

Ancak kentler çeşit çeşittir. Son yıllara kadar Hindistan'daki bazı büyük yerleşim yerleri kale ve askeri yöneticilerin güç vasıtalarını içermiş ve idari merkezler olarak hizmet etmişlerdir. Meşhur mabetlerin bulunduğu diğer yerleşim yerleri esas olarak düzenli ziyaretlerle dindar insanları kendine çeken dini merkezler olarak işlev görmüşlerdir. Diğer bazılarıysa ülkenin entelektüel geleneğinin bazı yönleri üzerine derinleşmiş edebiyatçı ve âlimlerin yerleştikleri yerlerdi.[9] Bu işlevlerden biri ya da diğerinin öteki bütün işlevleri gölgelediği ve onlar üzerinde güçlü bir çekim merkezi rolü oynadığı yerlerde bu işlevlerin hepsi tek bir çatı altında veya mahalde toplanmaya başlar. Fakat böyle başat merkezlerin ortaya çıkmadığı, siyasi, dini ya da entelektüel işlevlerin kırsal kesimde dağınık halde bulunduğu yerler de vardır. Mesela Galler ve Norveç birçok işlevin kırsal kesimde dağınık halde bulunduğu ve kentlerin gelişmesinin zayıf olduğu yerlerdir. Kentlerin varlığı ya da yokluğu kesin olarak toplumun örüntüsünü etkileyecektir, fakat güç ve etki vasıtalarının nerede oturduğu güç ve etkinin tesis edilmesinin tamamı değil, sadece bir aşamasıdır. Piyano çoksesli müzik üretmenin bir aletidir, fakat piyano olmaksızın da çoksesli müzik yapmak mümkündür. Benzer şekilde kent, yaygın olsa bile, güç ve etkinin düzenlenip örgütlenmesinin yegane hatta en belirleyici değil, sadece bir biçimidir.

Bu nedenle, ilkel olanı medeni olandan ayırt etmeye yarayan şey güç ve etki odaklarının şu veya bu tür mahallerde bulunup bulunmadığı değil, icra gücünün kristalleşmesidir. Medeniyetin en belirleyici ölçütü kent değil devlettir ve ge-

9 McKim Mariott ve Bernard C. Cohn, 'Networks and Centres in the Integration of Indian Civilization,' *Journal of Social Research* (Rançi, Bihar, Hindistan), I, No. 1 (1958).

nelde yiyecek üretimi için toprak işleyenler ile köylü arasındaki geçiş noktasını belirleyen şey devletin ortaya çıkmasıdır. Bundan dolayı bir rençper, devleti olan bir topluma entegre edildiğinde, yani kendi toplumsal katmanı dışında olan güç sahiplerinin talep ve yaptırımlarına tâbi hale geldiğinde, gerçek anlamda köylülükten söz edebiliriz.

Zaman ve mekân olarak medeniyetin bu eşiğini bir yere yerleştirmek şüphesiz zordur. Bununla birlikte, şimdi sahip olduğumuz veriler temelinde, köylülüğün başlangıç noktasını Ortadoğu'da M.Ö. 3500 yılı ve Orta Amerika'da M.Ö. 1000 yılı civarına koyabiliriz. Farklı alanlar çok farklı şekillerde ve zamanlarda devlete entegre edilmişlerdir. Dünyanın bazı yerlerinde bu süreçler henüz tamamlanmamıştır, az sayıdaki bazı yerlerde ise hâlâ ilkel rençperler ile bunlara müdahale eden devletli toplumların karşılaşmasına ve ilkellerin denetim altına alınması sürecine şahit olmaktayız.

Köylülüğün Toplum İçindeki Yeri

Dünyamız sadece köylülüğün eşiğinde ilkeller ve tam gelişmiş köylüler içermekle kalmayıp, köylülüğün toplumsal servetin baş üreticisi olduğu toplumlarla köylülüğün ikinci plana itildiği toplumlar da içermektedir. Dünyada nüfusun hâlâ büyük bir kesimini oluşturan köylülüğün sadece geleneksel üretim vasıtaları ile toprağı işlemekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal yapının bütününü destekleyen kira ve kâr fonlarını ürettiği geniş alanlar vardır. Böyle toplumlarda bütün diğer toplumsal gruplar yiyecek ve kendilerine gelebilecek gelir için köylünün sırtına binmektedirler. Ancak, sanayi devriminin köylüden oldukça bağımsız olarak mal üreten çok büyük makine kompleksleri yarattığı toplumlar da vardır. Böyle toplumlarda, eğer hâlâ kalmışlarsa, köylüler servetin yaratılmasında ikincil bir konum işgal ederler. Üstelik servet üreten makineleri çalıştıran büyük ve artan sayı-

daki sanayi işçisinin de beslenmesi gerekmektedir. Bu işçiler için yiyecek üretimi artık geleneksel tekniklerle küçük arâzilerini işleten köylülerin elinde değil, yiyecek üretimi için Sanayi Devrimi'nin teknolojisini uygulayan ve adeta tarladaki fabrikalar gibi büyük, yoğun bir sermaye yatırımı olan ve bilimsel olarak işletilen devasa çiftliklerin (plantations) elindedir.[10] Bu çiftliklerde köylüler değil, yüksek cevher fırınını yahut eğirme makinesini işleten işçiye yapılan muamele gibi, emekleri karşılığı ücret ödenen işçiler çalışmaktadır. İster artık talebinden kaynaklansın, isterse köylüyü ekonomik bakımdan yararsız kılabilecek rekabetten kaynaklansın, her iki toplum türü de köylü için tehditler içermektedir.

Köylünün Açmazı

Dışarıdan olan kişi köylüyü düzenli aralıklarla yünü kırkılacak koyun gibi görebilir: 'üç sepet dolusu yün: biri bey, biri hanımefendi, biri de yolun aşağısında yaşayan küçük oğlan için.'* Fakat köylü açısından kendi dar köylü dünyasının toplumsal düzenini sürdürmek için yapması gereken törensel ödemelerle birlikte kendisinin asgari kalori ve ikmalikâme fonu asli öneme sahiptir. Bu ihtiyaçlar, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, kültürel olarak görelidir; Çin'deki durumu Portoriko'daki durumundan farklı olacaktır. Ancak bunlar, dışarıdan olan kişi ister bey, ister tüccar olsun, hem işlevsel

10 Plantasyon hakkında bir tartışma için, bakınız Eric R. Wolf ve Sidney W. Mintz, "Haciendas and Plantations in Middle America and the Antilles," *Social and Economic Studies*, VI, No. 3 (1957), ve *Plantation Systems of the New World*, San Juan, Puerto Rico'da yapılan Seminer'in tebliğ ve tartışma özetleri, Social Science Monographs, VII, Pan American Union, Washington, D.C., 1959. Köylülerin yerini plantasyonların alması hakkında iyi bir vaka çalışması için, bakınız Ramiro Guerra y Sánchez, *Sugar and Society in the Carribean* (New Haven: Yale University Press, 1964).

Çevirenin notu: Bir İngiliz çocuk şarkısından.

hem de mantıki olarak dışarıdan olanların taleplerine öncelik taşırlar. Bu tutum Avrupa ortaçağının geç dönemlerindeki köylü ayaklanmaları esnasında söylenen eski bir şarkıda derli toplu bir şekilde ima edilmektedir.

Adem belleyip Havva eğirirken,
Kimdi bey o zaman

Köylünün ihtiyaçları, yani bir asgari kalori, bir ikmal-ikâme ve bir törensel fonu devam ettirme zarureti, dışarıdan olanların onun sırtına yüklediği zorunluluklarla sık sık çatışır.

Ancak, eğer köylüyü esas itibariyle dışarıdan kontrol eden bir gruba tâbi olma ilişkisi çerçevesinde tanımlamak doğru ise, bu tanımın bir sonucu olarak köylülüğün kendi talepleri ile dışarıdan olanların talepleri arasında bir denge kurmaya zorlanacağı ve bu dengeyi koruma mücadelesinin doğurduğu bir gerilime tâbi olacağını belirtmek de doğrudur. Dışarıdan olan kişi köylüyü esas olarak sayesinde kendi güç fonunu büyüteceği bir emek ve mal kaynağı olarak görür. Fakat köylü hem iktisadi eylemde bulunan bir birey (agent), hem de bir hane halkının reisidir. Onun işletmesi *hem bir iktisadi birim, hem de bir yuvadır.*

Bu nedenle köylünün birimi sadece tarlalarda çalışmaya hazır şu kadar "el"den oluşan bir üretim birimi değil, fakat aynı zamanda işçi sayısı kadar doyurulması gereken boğaza sahip bir tüketim birimidir. Ayrıca, bu birim sadece üyelerini beslemekle kalmaz fakat onlara birçok hizmeti de temin eder. Yaşlıların ölünceye kadar bakılması gerekebilir ve cenaze masrafları birimin servet stokundan ödenir. Evlilik cinsel tatmin sağlar ve birimin içindeki ilişkiler üyeleri birbirine bağlayan şefkat ve muhabbet doğurur. Daha büyük bir cemaatin içinde üyelerin birimi "temsil etme masrafları" törensel fondan ödenir. Bundan dolayı ihtiyaç duyuldukça çok sayıda farklı bağlamlarda emekle katkı sağlanır; bu emek sarfı doğrudan doğruya fiyatlar ve kârların yönetti-

ği bir ekonomik sistem tarafından harekete geçirilmemektedir. Kendi toplumumuzda bu türden davranışlara şüphesiz aşinayız. Bir anne kendi emeğinin masrafını hesap etmeksizin hasta bir çocukla bütün bir gece ayakta kalmakta ya da aileye yemek pişirmektedir. Baba evde bazı ufak tefek tamirleri yapabilir; yeni yetme bir oğlan çimleri kesebilir. Pazardan satın alındığında bu hizmetler hayli pahalıya gelir. Mesela, piyasadaki cari fiyatlar üzerinden işi uzmanlarına yaptırmak yerine evlenmek suretiyle bir erkeğin iktisadi hizmetlerden yılda 6000 ile 8000 dolar arasında bir miktarda tasarruf sağlayabileceği tahmin edilmiştir. Aile içinde sevgi emeği maliyet muhasebesine ihtiyaç duyulmaksızın hep hazır olarak harcanmaktadır.

Köylü hane halkları da benzer şekilde işlemektedir. Köylüler kendi emek ve mallarının fiyatlarının farkındadırlar; onların iktisadi ve toplumsal geçimleri bu farkında oluşa dayanmaktadır. Köylünün kurnazlığı deyişlere konu olmuştur. Birçok antropolog Sol Tax'ın Guatemala'daki Kızılderili köylüleri hakkındaki bir çalışmasında ifade ettiği "eşya satın alacak bireyler ne satın alacaklarına ve daha ucuza ve kaynağına daha yakın olarak satın almak için ne kadar zaman harcamak istediklerine göre pazar tercihi yapmaktadırlar"[11] hükmüne katılacaklardır. Ancak, bir köylü işletmesi bir grup insanın rızkını temin ettiği müddetçe, dış pazar bakımından verilen her bir kararın bir de haneye ait yönü vardır.

Bu olgu Rus iktisatçı A. V. Chaianov'u (Çayanov)* özel

11 Sol Tax, *Penny Capitalism*, s. 14.

* Çevirenin notu: Çayanov'un köylü ekonomisi konusundaki meşhur eseri A. V. Chayanov, *The Theory of Peasant Economy* (der. Daniel Thorner, Basile Kerblay ve R. E. F. Smith, Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, Inc., 1966) devrim sonrası Rusya'sında Marksizmin Leninist yorumuna karşı klasik bir anti-Marksist-Leninist yorum olarak bilinir. Eserin İngilizce'ye çevrilmesi oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiş olsa bile, bu kitabın *Seçme Kaynak Eserler* kısmında görüleceği üzere, Almanca basımı 1923 yılında *Die Lehre von der Bauerlichen Wirschaft* (Berlin: Parey)

bir tür köylü ekonomisinden söz etmeye sevk etmiştir. O bu kavramı şu şekilde açıklar:

> Köylünün çiftlik ekonomisinin birinci temel özelliği onun bir aile ekonomisi olmasıdır. Bu ekonominin bütün teşkilatı köylü hane halkının büyüklüğü ve bileşimince ve tüketim taleplerinin çalışacak el sayısı ile koordine edilmesince belirlenir. Bu durum köylü ekonomisindeki bir kavramın kapitalist bir ekonomidekinden niçin farklı olduğunu ve kapitalist kâr anlayışının niçin köylü ekonomisine uygulanamayacağını açıklar. Kapitalist kâr bütün masrafların toplam gelirden çıkarılması suretiyle hesaplanan bir net kârdır. Kârın bu şekilde hesaplanması köylü ekonomisine uygulanamaz çünkü bu sonrakinde üretim masraflarına dahil unsurlar kapitalist bir ekonomideki ile karşılaştırılamaz birimler halinde ifade edilirler.
>
> Kapitalist bir ekonomide olduğu gibi, köylü ekonomisinde gayri safi gelir ve maddi harcamalar cari para birimi ile ifade edilebilir; fakat harcanan emek cari para birimi ile ne ödenmiş ücret şeklinde ifade edilebilir ne de ölçülebilir. Aksine, bu, ancak köylü ailesinin kendisinin emek çabası şeklinde ifade edilebilir. Bu çabalar para birimlerine ne eklenebilir, ne de çıkarılabilir; sadece para birimi ile karşı karşıya getirilebilirler. Ailenin belli bir gayretinin değerinin birim paranın değeri ile mukayesesi çok özel olurdu; diğer şartların yanında ailenin taleplerinin tatmin edilme derecesi ve çalışma gayretinin biza-

başlığı ile yapılmıştır. Lenin'in tarımda basit meta üretiminin gelişmesini yatay kapitalist gelişme modeli çerçevesinde kendi başına kapitalist gelişmenin bir biçimi, en azından öncüsü olarak yorumlamasına karşı Chayanov dikey kapitalist gelişme modeli diye bilinen kuramsal çerçevesi içinde, kapitalizmin pazar ve kredi mekanizmalarını kontrol ederek geleneksel tarımsal yapıları dönüştürdüğünü ve siyasal şiddet kullanmasına izin verilmediği müddetçe kapitalizmin tarım içindeki ekonomik rekabet yolu ile köylülüğü tasfiye edemeyeceği görüşünü ileri sürer. Ayrıca, 1960'lı yılların modernleşme kuramlarında kırsal-tarımsal yapıların dönüşümünü açıklamada sıkça istihdam edilen itici ve çekici faktörler modelinin bir öncüsü sayılabilecek kuramsal modelinde Chayanov zecri vasıtalar istihdam edilmediği müddetçe köylülüğün tasfiyesinin ve tarım dışı istihdama kaydırılmasının ancak ve ancak köylülerin tüketim ihtiyaçlarını karşılamada bu tür faaliyetlerden daha az zahmetle daha fazla bir maddi ve toplumsal refah temin etmeleri halinde mümkün olacağı görüşündedir.

tihi kendisinde ihtiva edilen zorluklara göre değişirdi.

İhtiyaçların tatmin edilmesinin öznel (manevi) değeri bu tatmin için harcanması gereken emeğin doğuracağı zahmetten daha değerli addedildiğinden, ihtiyaçları tatmin edilmediği müddetçe köylü ailesi kapitalist bir ekonomide kesinlikle kârsız olan küçük bir karşılığı elde etmek için çalışacaktır. Köylü ekonomisin baş hedefi ailenin yıllık tüketim bütçesinin tatmin edilmesi olduğundan, en çok ilgilenilen husus emek biriminin (çalışma günü) karşılığını elde etmek değil, bütün bir çalışma yılının karşılığını elde etmektir. İster köylü ister kapitalist ekonomi olsun, eğer toprak bolsa, aile tarafından sarf edilen her çalışma birimi şüphesiz bu birim için en yüksek ücreti almaya yönelecektir. Böyle şartlar altında köylü ekonomisi çoğunlukla özel mülkiyete dayalı müteşebbis bir ekonomiden daha yaygın bir toprak işleme sonucunu doğurur. Böyle bir durumda birim topraktan daha düşük gelir fakat birim iş için daha yüksek ücret elde edilecektir. Fakat mevcut toprak miktarı sınırlı ve toprak işleme yoğunluğu normal derecede olduğunda, köylü ailesi yaygın toprak işleme yolu ile kendi emek gücünün tamamını kullanamaz. Emek gücü fazlasına sahip ve üyelerinin ücretlerinden elde edilen gelir ile bütün ihtiyaçlarını temin etmeye muktedir olmayınca, köylü ailesi fazla emeğinden kendi toprağının daha yoğun işlenmesinde faydalanabilir. Bu şekilde her bir emek biriminin mükafatı düşük olsa bile çalışan üyelerin yıllık gelirlerini artırabilir..... Aynı sebeple köylü ailesi sık sık fahiş fiyatla toprak kiralar, ki pür bir kapitalist bakış açısından bu kârsızdır, ve yatırılmış sermaye kirasını (capitilized rent) hayli aşan fiyattan toprak satın alır. Bu, toprak kıtlığı şartları altında kendisinden başka türlü yararlanılması mümkün olamayan ailenin emek fazlasından yararlanmak için yapılır.[12]

Dolayısıyla, köylülüğün ezeli sorunu dış dünyanın talepleri karşısında kendi hane halklarının geçim ihtiyaçlarının dengelenmesinden oluşur. Ancak, bu temel sorunu çözümler-

12 A. V. Chaianov, "The Socio-economic Nature of Peasant Farm Economy," *A Systematic Source Book in Rural Sociology* içinde, der. Pitirim A. Sorokin, Carle C. Zimmerman, ve Charles J. Galpin (Minneapolis: The University of Minneasota Press, 1931), II, s. 144-145.

ken köylüler birbirine zıt iki strateji izleyebilirler. Bunlardan birincisi üretimi artırmak, ikincisi ise tüketimi kısmaktır.

Eğer bir köylü bunlardan birincisini izlerse, üretkenliğini yükseltmek ve bu yolla pazara götüreceği ürün miktarını artırmak için işletmesi üzerindeki emek çıktısını artırması gerekir. Köylünün böyle yapabilme kudreti büyük oranda, ister tasarruflar ve hazır para ister kredi biçiminde olsun, toprak, emek, sermaye gibi ihtiyaç duyulan üretim faktörlerini harekete geçirmenin ne derece kolay olduğuna ve, şüphesiz, pazarın genel durumuna bağlıdır. Hatırlayalım ki, köylüler arasında üretim faktörlerinin sırtında önceden yapılmış taahhütlerin, bilhassa törensel harcamalar ve kira için taahhüt edilmiş artıklar biçiminde, engelleri vardır. Sadece kendi ekonomik gayretleri ile köylünün kendini zorunlu ödemelerin talep ettiğinin üstünde bir üretkenlik düzeyine yükseltmesi eğer imkânsız değilse bile çok nadiren olabilecek bir şeydir. Çoğu köylü için elde avuçta bulunanı kendi hane halkının geçimini temin etmekten bağımsız bir ekonomik çerçevede düşünmek de zordur. Bir toprak parçası, bir ev sadece üretim faktörleri değildir; bunlar aynı zamanda manevi değerlerle de yüklüdürler. Ailenin elindeki mücevherat sırf dondurulmuş bir nakit biçimi değil, çoğunlukla ailenin atalarından devraldığı ve duygu yüklü manevi bir mirastır. Ancak, bizim analizimiz artan sayıda köylünün ne zaman üretimi artırma stratejisini izleyebileceğini söyleyebilir.

İlk olarak, köylünün kira fonları üzerine konulmuş olan hak ve alacak talepleri (ipotekler) zayıfladığında bu mümkün hale gelir ki, bu, geleneksel beyler tarafından fonların hortumlanmasına aracılık eden güç yapısı etkisini yitirdiğinde meydana gelmesi muhtemel bir şarttır. İkinci olarak, köylünün kendi katmanından bireylerle olan geleneksel toplumsal bağlarını törensel harcamalarla desteklemesi için sırtına yüklenmiş taleplerden kaçması mümkün olduğunda

bu olguyla karşılaşmayı bekleyebiliriz. Kendi artıklarını törensel masraflar için taahhüt etmeyi reddedebilirse bu şekilde serbest kalan fonları kendi ekonomik yükselişini desteklemek için kullanabilir. Bu iki değişme çoğunlukla bir arada gider. Hâkim güç yapısı zayıflayınca birçok toplumsal bağ da kendi özel yaptırım gücünü yitirir. Bu şartlar altında köylü cemaati kendi katmanından olan daha az talihlileri omzundan silkip atan ve gerileyen güç sahiplerinin bıraktıkları güç boşluğunu dolduran zengin köylülerin yükselişine şahit olabilir. Bu süreçte böyle kimseler toplumsal ilişkilerin nasıl yürütülüp sembolize edileceğine dair geleneksel beklentileri çoğunlukla ihlal ederler; pek sık olarak yeni kazandıkları kudreti komşuları pahasına kendilerini zenginleştirmek için kullanırlar. Onaltıncı yüzyıl İngiltere'sinin yükselen *yeomen*'i (toprak ağaları), Çin'in zengin köylüleri ve devrim öncesi Rusya'sının *kulak* veya "yumrukları" böyle kimselerdi. Başka vakalarda çok sayıda köylü törensel sorumluluklarını sona erdirebilir, dini teşkilat ve olayları desteklemek uğruna kendilerine çok pahalıya patlayan Katolik halk törensellerini terk edip böyle harcamalara gerek olmayan aşırılıktan uzak Protestanlığa dönen birçok Orta Amerika Kızılderili grubu arasında olduğu gibi.[13]

Alternatif strateji tüketimi kısmak suretiyle temel köylü açmazını çözmektir. Köylü kalori alımını en temel gıda maddelerine ve dış pazardan satın aldığı şeyleri en temel olanlara indirebilir. Bunun yerine hem yiyecek hem de ihtiyaç duyulan diğer nesneleri kendi çiftliğinin sınırları dahilinde üretmek için olabildiğince kendi hane halkının emeğine dayanabilir. Az tüketmek ya da ihtiyaç duyulan seviyenin altında tüketmek suretiyle hesapları dengelemek yönündeki bu gayretler köylülerin niçin geleneksel yaşama biçim-

13 Örnek olarak bakınız June Nash, "Protestantism in an Indian Village in the Western Highlands of Guatemala," *The Alpha Kappa Deltan*, XXX, No. 1 (1960), s. 50.

lerine sımsıkı sarıldıklarını ve günah işlemekten çekinircesine yeni olandan korktuklarını açıklamak yönünde çok şey ifade eder: herhangi bir yenilik hassas dengeyi bozabilir. Aynı zamanda, böyle köylüler geleneksel toplumsal ilişkilerin sürdürülmesini ve bunların sürdürülmesi için törensel fonların harcanmasını destekleyeceklerdir. Bunlar ayakta tutulabildiği müddetçe köylü cemaati dışarıdan gelen talep ve baskıların daha ileri noktalara nüfuz etmesine karşı durabilir ve daha talihli üyelerini emek ve mallarının bir kısmını talihsiz komşularıyla paylaşmaya zorlayabilir.

Bu nedenle, dünyanın birçok yerinde, hatta köylülüğün toplam toplumsal düzen içinde ikincil bir konuma itildiği yerlerde bile, büyük sisteme aşırı taahhütlerde bulunmaksızın ayakta kalmaya çabalayan köylüler olgusuyla karşılaşmaktayız. Aynı zamanda hatırlanması gerekir ki, köylü işletmeleri birçok durumda, bilhassa savaş ve iktisadi buhran dönemlerinde, kentlerde ve sınai merkezlerdeki insanlara büyük sıkıntı veren tahrip ve saldırılardan korunulabilecek güvenli yerleri temsil ederler. Yüz altmış iki dönüm (40 acre) toprağı ve bir katırı olan bir kimseyi yapılacak zor bir iş beklemektedir ama başkaları yiyeceğini harabe olmuş kentlerin çöp kutularında ararken onun biraz olsun güvenebileceği muhtemel bir kalori çıktısı vardır. Hassas bir şekilde büyük topluma bağımlı olanlar bu şekilde hayatlarını sürdürmekte zorlanırlarken, toprak ve ürün yetiştirme kapasitesi kendi denetiminde olarak, köylü hem özerkliğini hem de hayatta kalma kapasitesini kendi elinde tutar.

Köylülerin izledikleri bu iki strateji bütünüyle farklı yönlere yönelmekle birlikte bunları karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan şeyler olarak düşünmememiz gerekir. Bu stratejilerin göreli hâkimiyetinin köylünün içinde hayatını sürdürmek zorunda olduğu daha büyük toplumsal sistemin bir işlevi olduğunu gördük. O zaman, bir toplumsal sistemin güçlenmesi ya da zayıflaması derecesinde köylüler bu stra-

tejilerden biri yahut diğerini tercih edecekler, bazen de farklı bağlamlarda her ikisini de kullanacaklardır. Birinci stratejinin gözde olduğu dönemleri köylünün toplumsal dokusunu dar bir yörüngeye oturtup yenilediği diğer dönemler takip edebilir. Benzer şekilde, belirli herhangi bir zamanda, geleneksel toplumsal bağların sınırlarını zorlamanın getirdiği toplumsal yasaklama ve dışlamaları göze alan bireyler olabileceği gibi, başka bireyler de denenmiş ve bu nedenle doğru olduğu düşünülen normu takip etmenin getirdiği emniyet ve güveni tercih eder. Hakkındaki "çok uyuşuk" türü edebi klişelerin aksine köylülük daima dinamik bir haldedir, kendi temel açmazına çözüm arayışı içinde iki kutup arasında sürekli hareket etmektedir.

Bu nedenle, köylülüğün varoluşu sırf köylü ile köylü olmayan arasındaki bir ilişkiyi değil, fakat kendisinin ve kendi türünden olanların devamını tehdit eden bir toplumsal ortamda rençperin ayakta kalma gayretlerini sürdürmek için düzenlenmiş uyum tipi, tutum ve faaliyetlerinin bir bileşimini içerir. Bu çalışmada hem köylülerin dışarıdan olanlarla sürdürdükleri ilişkilerin hem de bu ilişkilerin etkilerini azaltma ya da yok etmede izledikleri stratejilerin ana hatlarını ortaya koymaya çalışacağız.

II. Köylülüğün Ekonomik Yönü

Önceki bölümde köylülüğün temel özelliklerini, tekrarlayan ve süreklilik arz eden sorunlarını tartıştık. Bu bölümde ise köylü ekonomisi ile ilgileneceğiz. Bunu üç kısımda yapacağız. Önce hem geçmişte hem de günümüzde topraktan yiyecek ve artık elde etmenin ana sistemlerini tasvir edeceğiz. Bu kısımda bir hayvanın çektiği sabanla toprağı sürerken yahut olgun pirinç verecek bir tarlayı sularken köylünün giriştiği faaliyetlerin bir analizini yapacağız. İkinci kısımda köylülerin kendilerinin üretmedikleri mal ve hizmetleri elde etme yolları ile ilgileneceğiz. Burada odağımız köylünün hane halkı ve hane halkının doğrudan tüketim (subsistence), ikmal-ikâme ve törensel ihtiyaçları olacak. Bilhassa üzerinde duracağımız husus köylünün kendi ürettiği malları ve sahip olduğu becerileri başkaları tarafından üretilen mal ve hizmetlerle tamamlama yolları olacak. Üçüncü kısım bizi köylü ile onun artıkları üzerindeki geleneksel mülkiyet hakları yolu ile hayatlarını köylünün faaliyetlerinden kazananlar arasındaki bağlantı konusuna götürecek. Bu kısımda kira ve kâr fonlarının aktarılma yolları üzerinde odaklaşacağız. Her

bir kısımda dünyanın değişik yerlerinde görülen ana ilişki örüntülerini çözümleyecek ve bunların köylünün varoluşu için ne tür sonuçlar doğurduğunu anlamaya gayret edeceğiz.

Köylü Ekotipleri (Çevreye Uyum Sistemleri)

Yapay olarak sentezlenmiş yiyecekler yaygın hale gelinceye kadar insanlar gıda temininde diğer organizmalara dayanmak zorundaydılar. Fotosentez esnasında bitkiler çeşitli kimyasal maddelerden yiyecek üretirler. İnsanlar bu suretle üretilmiş yiyecekleri yiyerek doğrudan ya da dolaylı olarak, yani önce bir hayvanın bitkiyi yemesine izin verip sonra da aynı hayvanın ya etini ya da süt gibi bir yan ürününü yiyerek, besin elde ederler. Böylece insan bitki ve hayvanlardan kendine enerji, iş yapma kapasitesi aktarır. Bitki ekimi ve hayvan evcilleştirme ikiz teknolojisiyle insan bu aktarmayı daha güvenilir kılar. Bu bakış açısından bir buğday tarlası ve bir hayvan ahırı hazırda mevcut enerji kaynaklarını biriktirme ve denetim altında bulundurma demektir. Bu kaynaklar köylülüğün sayesinde doğal çevresine uyum sağladığı herhangi bir düzenli faaliyetler dizisinin temelini oluşturur.

İnsan, ormanın ağacı, ırmakların suyu ve yerin altındaki kömür gibi, çevresindeki diğer enerji kaynaklarını da sömürür. Köylüler birincil olarak ağaç gibi organik enerji kaynaklarından yararlanırlar; fakat tarlalarını sulamak için basit vasıtalarla su pompalayabilir ve zahirelerini öğütecek değirmenlere güç sağlamak için rüzgarın gücünden yararlanabilirler. Köylülüğün ekolojik uyumu, bu suretle, bir dizi besin transferinden ve inorganik kaynaklardan üretim sürecine enerji sağlamak için kullanılan bir dizi vasıtadan oluşur. Bu iki dizi bir arada çevreden insana enerji transferi sistemi meydana getirir. Böyle bir enerji transferi sistemine ekotip diyeceğiz.

Kendi amaçlarımız açısından iki tür ekotipi birbirinden ayırt etmemiz gerekir: biri insan ve hayvan emeğinin istihdamına dayanan, diğeri ateşlenebilir (combustible) yakıtlarca sağlanan enerji ve bilimin sağladığı becerilere bağımlılıklarıyla belirginleşen ekotip. Esas olarak insan ve hayvan organizmalarına bağımlılığı nedeniyle birinci türe paleoteknik (eski teknik, eski usul), ikincisine ise neoteknik (yeni teknik, fenni) diyeceğiz.

Paleoteknik Ekotip (Eski Usul Çevreye Uyum)

Toprak işlemeye dayalı paleoteknik ekotip Birinci Tarım Devrimi'nin doğrudan bir sonucudur. Bu devrim M.Ö. 7000-6000 civarında başlamış ve temel özelliklerini M.Ö. 3000 civarında kazanmıştır. Yukarıda zikredildiği gibi, sistemin temel özelliği insan ve hayvan enerjisine bağımlı olmasıdır: insanlar ve hayvanlar daha fazla insan ve hayvan üretmek için kullanılır. Dahası, üretim, üreticiyi, onun ürettiği üzerinde hak sahibi olanları ve mevcut basit ulaşım vasıtalarının belirlediği bir daire içinde yaşayanları beslemek için ekseriyetle buğday, çavdar ve arpa gibi gıda maddeleri üretimine yöneliktir. Bu ulaşım vasıtalarının en basiti ürününü sırtında mahalli pazara getiren insan taşıyıcı; en karmaşığı da yelkenli gemidir. Bu eski usul enerji transferi sisteminin önemli bir özelliği rençper ile rençper olmayanın aynı üründen beslenmesidir; rençper vergi yahut satış yolu ile başkalarına aktardığı ürünün aynısını tüketir. İnsanlar ve hayvanlar tarafından sisteme temin edilen organik enerjiye ilaveten kolayca elde edilebilir su ve rüzgârdan yararlanan kayık, tulumba ve yel değirmeni gibi basit makineler vardır. Toprak işlemek için kullanılan beceriler geleneğe uygun olan, çok nadiren uzmanların tavsiyesinden kaynaklanan becerileridir.

Paleoteknik köylü ekotiplerini tasnif etmek için kullana-

cağımız ana ölçüt belli bir arâzi parçasının, üzerinden geçen zaman itibariyle, kullanılma derecesi olacaktır. Ekotipler arasındaki en temel farklılık kullanılan toprak miktarı ile ifade edilebilir. Bir ekotipin diğeriyle karşılaştırmalı olarak emek ihtiyacını ve bir arâzi parçasını işgal etmenin ne dereceye kadar belli bir emek girdisine gerek duyduğunu da tartışacağız. Emek daima bir vasıtanın kullanımı yolu ile uygulandığından, burada, geleneksel antropolojik tarza uygun olarak, sistemin esas itibariyle kazma vasıtasıyla uygulanan kol gücünü mü kullandığı, yoksa sabana çekim gücü sağlamak için hayvan emeğini de istihdam edip etmediğini soracağız. Ayrıca, köylü ekotipini oluşturmada bir ölçüt olarak, üretim mevsiminin uzunluk yahut kısalığına da işaret edeceğiz. Buradaki farklılık çalışmayı uzun bir üretim sürecine yayabilen sistemlerle emeklerini kısa dönemlere sıkıştırmak zorunda olan sistemler arasındadır. Başlıca paleoteknik köylü ekotipleri şunlardır:

1 *Uzun dönem nadas sistemleri:* Yakmak suretiyle arâzi açma ve kazma ile toprak işlemeyle bağlantılıdır. Bu sistemlere, İngilizce'nin bir lehçesindeki yakarak arâzi açma anlamına gelen *swidden sistemleri* denir. Tarlalar arâzi üzerindeki bitki örtüsü, yani ot, çalı, yahut orman, yakılarak açılır; verimliliğin düşmeye başladığı zamana kadar ekilir; verimliliklerini yeniden kazanmaları için belli birkaç yıl nadasa bırakılır. Sonra öteki arazi parçaları benzer şekilde işlemeye açılır ve yeniden üretim kapasitelerini kazanmaları için kritik bir süre üzerinden geçtikten sonra tekrar işgal edilirler. Yakarak toprak açma (swidden) sistemleri hem Eski, hem de Yeni Dünya'da mevcuttur. Aşağıda göreceğimiz gibi, böyle sistemler köylülüğü ancak olağanüstü durumlarda desteklemiştir.
2 *Sektörel nadas sistemleri:* Ekilebilir topraklar iki ya da daha fazla kesime ayrılır; her bir kesim iki yahut üç yıl süreyle

ekildikten sonra üç ya da dört yıl dinlenmeye bırakılır. Başat tarım aleti kazmadır. Böyle sistemler de hem Eski hem de Yeni Dünya'da bulunur, mesela Batı Afrika'da ve Meksika yaylalarında.

3 *Kısa dönem nadas sistemleri*: Toprak bir yahut iki yıl ekilir ve bir yıllık dinlenmeden sonra tekrar işlemeye alınır. Başat alet çekim hayvanlarınca çekilen sabandır. Bu sistemler tahıl üretimi ile bağlantılıdır ve esas olarak Avrupa ve Orta Asya'da bulunur. Bu nedenle bu sistemlere *Avrasya tahıl üreticiliği* (Eurasian grainfarming) denilebilir.

4 *Sürekli ekim*: Yetişen ürünler için sürekli su sağlamayı teminat altına alıcı tekniklerle birlikte bulunur. Su depoları ve dağıtım kanallarının inşasına bağımlı olduğu için bu sistemlere *sulu sistemler (hydraulic systems)* denilmiştir. Bu sistemler sulama amacıyla suyun nehirlerden kapaklar vasıtasıyla sulama kanallarına akıtılabildiği hem Eski hem de Yeni Dünya'nın kurak topraklarında ve rençperlerin orijinal orman örtüsünün yerine insan yapımı bir araziyi koyma ve ürünlerini yetiştirmek için kapaklar vasıtasıyla su kaynaklarından sulama suyu akıtmayı teminat altına aldıkları Eski Dünya'nın tropik bölgelerinde bulunur. Yeni Dünya'nın tropik ormanlarında bu sistemin bir benzeri yahut paraleli yoktur.

5 *Gözde alanların sürekli ekimi:* İç kesimin saçaklarından ara sıra yararlanma ile bir arada yürütülür. Batı Avrupa'nın Atlas Okyanusu sahillerinde görülen bu sisteme *iç tarla-dış tarla (infield-outfield)* sistemi denir. Ancak bu sistemler Sudan, Meksika yaylası ve başka yörelerde de bulunur. Bir dizi tarlanın sürekli olarak ekilmesi ya toprağın özel vasıflarına (nehir ağızlarındaki ve sahildeki sekili iyi toprak parçalarının hayvan gübresi ile dikkatli bir şekilde gübrelendiği Atlantik Avrupa'sında olduğu gibi) ya da başka türlü hiçbir işe yaramayan toprakların bir kısmını sürekli olarak sulamaya bağlıdır, Sudan ve Meksika'nın

bazı kesimlerinde olduğu gibi.

Kültürel evrim esnasında, bu beş tür paleoteknik köylü ekotipinden bazıları büyük önem arz etmiştir. Bunlar yakarak toprak açma, kısa dönem nadas ve sulu tiptir. Diğer ikisi özel mahalli ortamlarında önemli olmuş olsalar bile, nadiren ve özel şartlar altında ortaya çıkmışlar ve sınırlı bir etkiye sahip olmuşlardır. İzleyen tartışmada bu ikisini bir kenara bırakarak esas olan diğer üçünün önemini vurgulamaya çalışacağız.

Yakarak toprak açmaya dayalı rençperlik (Swidden'ler)

Önce yakarak açılan toprakların işlenmesine dayanan rençperliği ayrıntılı bir şekilde ele alalım. Daha önce işaret edildiği gibi, yakarak açılan topraklarda ekim sistemi birçok safhadan oluşur. İlk olarak, toprak, üzerindeki bitki örtüsü yakılarak temizlenir. İkinci olarak, yanan bitki örtüsünün temin ettiği küllerden başka hiçbir gübreleme yapılmadan

Swidden rençberi: Huastekçe konuşan rençber Tamazunchale, Meksika, yakınındaki Pan Amerikan Otoyolu etrafındaki toprakları temizliyor. Ağustos sonu, 1956. (Fotoğraf: Eric R. Wolf, Sons of the Shaking Earth (The University of Chicago Press, 1959)'den alınma.

ürün ekilir. Üçüncü olarak, süresi mahalli şartlara bağlı olarak, yakmak suretiyle elde edilen arazi bir ya da birkaç yıl işlenir. Dördüncü olarak, toprak, verimliliğini yeniden kazanacağı bir süre için terk edilir. Beşinci olarak, başka bir arazi parçası ekime açılır. Rençper ilk kez açtığı araziye dönüp aynı devreyi yeniden başlatıncaya kadar bu işlem sırası birçok arazi parçası ile tekrarlanır.

Bu sistemde ciddi önem taşıyan üç unsur vardır. Bunlar: yeterli toprağın olması, ana ürünü alabilmek için gerekli emeğin mevcut olması ve ana ürünün üretilebileceği ya da yan ürünlerle dönüşümünün yapılabileceği üretim mevsiminin uzunluğu. Toprağa olan ihtiyaç, temizlenip, verimin çok hızlı bir şekilde düşmeye başladığı noktaya kadar ekilen ilk tarlanın başlangıçtaki verimliliğini ne kadar süratli bir şekilde kazanabildiğince belirlenir. Bu kapasite bir alandan diğerine çok keskin bir şekilde değişir ve bu nedenle genelleme yapmak tehlikelidir. Meşhur Maya Medeniyetinin anayurdu olan Guatemala'nın tropik ormanlarındaki Petén Gölü civarında günümüz Mayalı rençperleri arasındaki eğilim bir arazi parçasını bir yıl kullanıp, dört yıl dinlenmeye bırakmak şeklindedir. Aynı arazi üzerinde aralıksız birbirini takip ederek iki yıl ekim yapan bazıları toprağı altı yahut yedi yıl dinlenmeye bırakmaktadır. Kuzey Yucatan'da ortalama dinlendirme süresi on yıldır. Filipin Adaları'nda yaşayan Hanunoo'lar için asgari dinlendirme süresi yedi ila sekiz yıldır. Fakat toprağın terk edilmesinde verimliliğinin azalmasından başka etkenler de söz konusu olabilir. Bundan dolayıdır ki, Meksika'nın Veracruz eyaletinde Totonac dilini konuşanlar arasında ve Filipinlerin birçok yerinde, yeni açılan topraklar dirençli çayırlar tarafından tehdit edilmekte ve rençper tarlayı otlanmaya terk etmeyi otlanmayle savaşmaya tercih etmektedir.[1]

1 Bakınız Ursula A. Cowgil, *Soil Fertility and the Ancient Maya,* Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences, XLII (New Ha-

Başka yerlerde rençper, Amazon'un bazı kısımlarında olduğu gibi, temizlenmiş araziler kanatlı haşaratı cezbettiğinden, orman açmayı ilk açtığı araziye dönmeye tercih edebilir. Bu tür ekotipin önemli teknik sınırlılığı kullanılmış arâzilerin verimliliğini yeniden kazandırma işinin tabiatın eline terk edilmesinde yatmaktadır; rençper ilave beceri ve emek harcamaktansa yeni toprak açmaktadır. Bu nedenle, eğer rızkını teminat altına almayı arzularsa, rençperin bir kısmından yararlanırken diğer kısmını dinlenmeye bırakacağı yeterince toprağının olması gerekmektedir. Dinlenmeye bırakılan toprak genellikle işlenen topraktan daha fazladır. Ancak, bunu yapmak mümkün olduğu müddetçe, böyle sistemler dikkate değer derecede üretken olabilirler. Uygun şartlar altında, Filipinlerin Yagaw Hanunoo'ları Kuzey Vietnam'ın Tonkin deltasında yoğun sulu tarımcılık ile çift ürün yetiştirmek suretiyle elde edilenle karılaştırılabilir miktarda birim emek başına pirinç üretebilmektedirler. Benzer şekilde, Tepoztlan'da (Meksika) yakarak açılan toprakların işlenmesi sabanla sürekli işlenen tarlaların en iyi hasılasına eşit ve saban kültürünün ortalama hasılasının iki katı civarında ürün hasıl etmektedir. Ayrıca, uzun bir üretim mevsimi sayesinde bir yıl içinde birden fazla ürün alınabilir. Mesela, Guatemala'nın Petén yöresinde bir rençper mûtat ürün olan mısırı kara toprağa (verimli taban toprağı) eker; fakat kurak mevsimde ürün yetiştirmeyi teminat altına almak için sulak alanda bir tarla ve hendeklerin fazla suyu akıtabileceği arâzinin en yüksek ve en eğimli yerine yağmurlu mevsim

ven: Connecticut Academy of Arts and Sciences, 1961), s. 33; Harold C. Conklin, *Hanunoo Agriculture. A Report on an Integral System of Shifting Cultivation in the Phillipines*, FAO Forestry Development Paper No 12 (Roma. Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1957), s. 138; Isabel Kelly ve Angel Palerm, *The Tajin Totonac, Part I History, Subsistence, Shelter and Technology*, Smithsonian Institution Institute of Social Anthropology Publication No. 13 (Washington, D.C.: United States Government Printing Office, 1952), s. 113-114.

için bir tarla daha ekerek bu işlemi tamamlayabilir. Yahut Güneydoğu Asya'nın birçok yöresinde olduğu gibi, üzerinde pirinç yetiştirilen yakarak açılmış tarlalara farklı mevsimlerde olgunlaşan, yer elması (yam) gibi, ilave ara ürünler ekilebilir. Buna benzer başka bir örnek Doğu Nijerya'daki Yaköler hakkında verilen rakamlarca gösterilmektedir. Burada 2440 yer elması öbeği (ocağı) içeren vasat 6 dekarlık bir yer elması tarlası ortalama 2545 yer elması hasıl eder. Hasıla sınırları ise 235 ile 11410 yumru kök arasında değişmektedir.[2]

Şüphesiz ki, yakarak toprak açmaya dayalı rençperlik sistemleri arasında bilhassa toprağın verimliliğini yeniden kazanma süresinin uzunluğu, yetiştirilen ürünler ve üretim mevsimin uzunluğu bakımlarından büyük farklılıklar vardır. Bazı sistemler toprak yetersizliği sorunuyla yüz yüze geldiklerinden daha fazla genişlemeye muktedir değillerdir. Ancak, diğer bazıları halen sömürülen alanlara dikkate değer sayıda nüfus katmaya hâlâ muktedirdirler. Bu suretle, Hanunoo, mil kareye şimdiki 150 kişi yerine, yüzde 60'lık bir artışla, 240 kişiyi besleyebilir. Benzer şekilde, halihazırda mil kareye sadece bir kişi düşen Petén Gölü civarının 150 ile 200 kişi besleyebileceği tahmin edilmiştir. Burada âzami düzeyin çok altında istikrar kazanmış olmanın sebebi belli değildir, fakat bu sonucu doğuran bir etken bu kadar büyük bir nüfusun bütünleşmesi için gerekli yeni toplumsal mekanizmaları üretme zorluğu olabilir. Hatta, yeni toprağa olan ihtiyacın nüfusu arazi üzerinde yayma eğilimi ve bunun yoğunlaşma ve denetimi engellemesi nedeniyle, yakarak top-

2 C. Daryll Forde, "Land and Labour in Cross River Village, Southern Nigeria," *Geographical Journal*, XC, No. 1 (1937), s. 32-34, 41; Conklin, *Hanunoo Agriculture*, s. 152; Pierre Gourou, "The Quality of Land Use of Tropical Cultivators," *Man's Role in Changing the Face of the Erath* içinde, der. William L. Thomas, Jr. (Chicago: University of Chicago Press, 1956), s. 342; Oscar Lewis, *Life in a Mexican Village: Tepoztlan Restudied* (Urbana: University of Illinois Press, 1951), s. 156; Cowgill, *Soil Fertility*, s. 13-14.

rak açma sistemini kullanan toplulukların toplumsal ve siyasal bütünleşmesinin ihtimal dahilinde olmadığı öne sürülmüştür. Yakarak toprak açma geleneğine sahip bazı topluluklar arasında yerleşim yerlerinde yoğunlaşmaktan ve bunun beraberinde gelen merkezi siyasi denetimden duyulan bir hoşnutsuzluk vardır. Mesela, Güneydoğu Asya da, önceden yakarak açtıkları toprakları ekerken teraslar (sekilendirilmiş araziler) üzerinde yoğun sulu tarım yapmaya zorlanmış rençper grupları, açılabilecek yeni alanlar ortaya çıkınca yapımı için büyük miktarda emek ve gayret sarf edilmiş olan terasları terk edip eski tarzlarına dönüş yapmışlardır.[3]

Bu rençper gruplarının eski tarzlarına dönüş yapma kararları, yakarak açılan toprakların yoğun tarımla karşılaştırılabilir nispette verimlilik sağladığını fark etmiş olmalarından kaynaklanabilir, fakat hâkim üst beylerle asimetrik ilişkiler içinde bağımlı köylü rolü için kendi geleneksel toplumsal ve siyasi özelliklerinden vazgeçemeyişleri yahut isteksizlikleri eski tarzlarına dönüş yönündeki dürtülerini muhtemelen artırmıştır. Dağlık Burma'nın Kachimleri arasında böyle bir sürecin içerdiği dinamikler hakkında harika bir vaka çalışmasını Edmund Leach'e borçluyuz.

Benzer değerlendirmeler yakarak açılmış toprak işlemeye dayalı bir sistemin rençperlikle uğraşmayan seçkinleri ve zanaatkârları desteklemeye yetecek miktarda artık üretmeye muktedir olup olmadığı sorusu için de geçerlidir. Bazı yakarak toprak açma sistemleri, şüphesiz, hasılanın daha fazla artırılmasının imkansız olduğu bir seviyede işlemektedir. Nüfusun dağınık olması ve toplumsal bağların merkezi olmamasından dolayı artırılmış hasılanın toplanması da zaten zor olurdu. Ancak bazı yakarak toprak açma sistemleri hasılayı daha da artırma ve artık üretmeye muktedir görünmek-

3 Robert von Heine-Geldern, 'Südostaisen,' *Illustrierte Völkerkunde* içinde, ed. Georg von Buschan (Stuttgart: Strecker und Schröder, 1923), II, s. 808; Edmund R. Leach, *Political Systems of Highland Burma* (Cambridge: Harvard University Press, 1954), s. 27-28.

tedir. Mesela Petén Gölü Mayaları arasında, ekilebilir mil kare başına 150-200 kişilik bir nüfusla, yetişkin nüfusun yarısının geri kalanı beslemeye yetecek miktarda artık üretebileceği tahmin edilmiştir.[4] Aynı şekilde, mil kare başına 150 nüfus besleyen bol yer elması tepeleriyle Yakö gibi nüfuslar, gerekli toplumsal organizasyon ve teşvikler mevcut olduğunda, rençper olmayanlar için artık üretebilirlerdi. Mayalar için önerilmiş türden törensel bir merkezle bağların güçlendirilmesi ya da Batı Afrika'da meydana gelmiş görünen türden işgalcilerin fethetmesi gibi olağanüstü şartlar altında bu grupların rençper olmayan gruplar için artık üretmek şeklinde bir bütünleşme içine sokulmaları ve bu bütünleşmesinin artırılması öngörülebilir. Ancak, yakarak açılmış toprakları işleyenler diğer bazı sistemlerin bir istikrar ve güven hizmeti gördüğü yerlerde özerk rençperlik konumundan bağımlı köylü konumuna kolayca adım atmaya muktedirdirler. Bunun bir örneğini Ugandalı Gandaların 20 yıl yahut daha fazla, hatta 50 yıla kadar ürün veren muz (plantain) bahçelerini ellerinde bulundurdukları Batı Afrika'da görmekteyiz. Burada, genel ortalama büyüklük olan on iki dekarlık bir muz bahçesi yılda 12 ila 18 ton arasında meyve vermektedir. Bu muz bahçeleri içlerinde başka ürünlerin yetiştirildiği geçici tarlalarla çevrilidirler. Sistem, nüfus hareketlerini engellemeksizin, hem nüfus yoğunlaşmasını hem de göreli istikrarı beslemektedir.[5]

Ayrıca, böyle alanlar ticaret dünyasının yörüngesine girdikçe, yakarak açılmış toprak alanlarını işleyen çiftçiler için ticari ürünlerin bir güven ve istikrar işlevi yerine getirdiğini görmekteyiz. Böylelikle kesme-yakmayı bir arada uygulayarak toprak açan Veracruz'un Totonakça konuşan nü-

4 Cowgill, *Soil Fertility*, s. 40.

5 Harold B. Thomas ve Robert Scott, *Uganda* (Londra: Oxford University Press, 1935), s. 112-124.

fusları vanilya satmak için vanilya ağaçları yetiştirmektedirler. Yakarak açılmış toprakları işleme sistemi, Endonezya ve Yeni Gine'de olduğu gibi, biber yahut kahve ağaçları dikimi ya da, Batı Afrika'nın Aşantileri arasında olduğu gibi, kakao ağacı dikimi ile birleştirilebilir. Ve toprak kıtlığı ve nüfus baskısının insanları verimsiz alanları işlemeye sevk ettiği yerlerde sabit yerleşime sahip toplulukların ikincil bir faaliyet olarak kesme-yakma suretiyle toprak açarak ekim yapmaları ile de karşılaşmaktayız. Böyle bir durum, Hundsrück ve Vosges Dağları'nda olduğu gibi, Avrupa'da da mevcut olmuş ve Meksika'nın birçok yerinde hâlâ mevcuttur.[6]

Sulu Tarım

Yakarak toprak açmaya dayalı ekosistemlerin ancak olağanüstü şartlar altında ya da yakarak açılan toprakları işleme usûlünün bu işleme dayanmayan bir başka ürün yardımı ile bir noktada istikrara kavuştuğu yerde köylülüğü destekleyebileceğini görmüş bulunuyoruz. Yakarak toprak açmaya dayalı sistemlerin birçok farklı çevrede bulunabilmesine karşılık, sulu tarım yılda 24 cm'den daha az yağış alan yerlerde ve insanların pirinç gibi suya ihtiyacı olan bir ürün yetiştirmek için alüvyonlu toprak tabakasını orijinal bitki örtüsünden temizledikleri tropik alanlarla sınırlıdır. Bilhassa kuru topraklarda tarımsal başarıdaki ciddi etken hayat veren sudur. Bu suyu yeterli miktarda elde etmek rençperin en önemli ve ezeli sorunudur. Bazen dağların düşük havzalara inen yamaçlarında ya da toprak örtüsü altındaki kayalık ze-

6 Totonac hakkında bakınız Isabel Kelly ve Angel Palerm, *The Tajin Totonac*, s. 100-126; Endonezya hakkında bakınız, Karl J. Pelzer, *Pioneer Settlement in the Asiatic Tropics*, American Geographical Society Special Publication No 29 (New York: American Geographical Society, 1945), s. 25-26; Aşanti hakkında, Robert A. Lystad, *The Ashanti: A Proud People* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1958), s. 34; Meksika hakkında, Oscar Lewis, *Life in a Mexican Village*, s. 157.

minin çatlaması ile ortaya çıkan vahalarda suya rastlandığı olur. Ancak sulu tarım için en ideal ortamı sağlayan yerler büyük nehirlerin vadileridir. Nehirler genellikle bitki gıdası bakımından zengin alüvyonlu toprakları biriktirirler ve sulama kanalları ağı ile suları potansiyel tarlalara yönlendirilebilir. Sulama ile büyük hasıla elde etmek mümkündür. Tarımcılığın sadece yağan yağmura bağlı olduğu Lübnan'ın kurak kırsal alanlarında kullanılan tohumun üç ila beş katı kadar ürün elde edilmektedir; buranın yakınındaki nehir yataklarında yapılan sulu tarım ise bire seksen altı ürün hasıl edebilmekteydi. Bu sonraki rakamlar antik Sümer döneminden kalma kayıtlardan elde edilmiştir.[7] Büyük su işlerinin yapımı, sık sık, bir toplum içinde insan ve malzemeleri bunun için gerekli bentlerin ve kanalların inşası için sevk ve idare etmeye muktedir bir merkezi siyasi kontrolün ortaya çıkması ile ilişkilendirilmiştir.[8]

Sulu tarım için ikinci bir uygun ortam Güney ve Güneydoğu Asya'nın tropik ormanları olmuştur. Bununla karşılaştırılabilir bir gelişmenin Yeni Dünya'da meydana gelmemiş olması uyumun zorunlu değil, sadece mümkün olduğunu göstermektedir. Asya'da insanlar ormanı kesip

7 Raymond E. Crist, "The Mountain Village of Dahr, Lebanon," *Smithsonian Report for 1953* içinde, Publication 4163 (Washington, D.C.: Smithsonian Institution, 1954), s. 410; Richard Thurnwall, *Economics in Primitive Communities* (Londra: Oxford University Press, 1932), s. 95.

8 Burada sebep ve sonuç pek belli değildir. İnsanları ihtiyaç duyulan gerekli emek katkısını yapmaya icbar edebilecek otokratik hükümetlerin ortaya çıkması bölgesel düzeyde büyük su işlerinin inşa edilmesine ya da birçok küçük sulama sistemlerinin tek bir büyük sistemle bütünleştirilmesine geniş oranda yardımcı olmuş olabilir. Ancak yakın döneme ait etnoğrafik verilerin karşılaştırılması "otoritenin merkezileşmesinin sulu tarımın sorunlarına istisnai bir cevap" teşkil ettiğini göstermektedir. Bakınız René Millon, "Variations in Social Responses to the Practice of Irrigation Agriculture," *Civilization in Desert Lands* içinde, der. Richard B. Woodbury, University of Utah, Department of Anthropology, Anthropological Papers No 62 (Salt Lake City: University of Utah Press, 1962), s. 87.

yerine insan tarafından düzenlenmiş bir çevre koymayı başarmışladır. Gerçekten de tropik topraklar kendilerini işgal edenlere belli ciddi sorunlar çıkarırlar. Yağmur miktarının buharlaşmadan fazla olduğu ve toprakların ya çok geçirgen ya da çok az geçirgen olduğu yerlerde, yağmur sularının ekilen bitkileri beslemek için gerekli maddeleri toprak yüzeyinden yıkayıp uzaklaştırması eğilimi vardır. Bu durum toprağın fakirleşmesi sonucunu doğurabilir. Ancak, yağmurlu ve kurak mevsimlerin birbirini takip ettiği yüksek ısılı yerlerde toprağın fakirleşmesi süreci ile mikroorganizmaların organik madde üretme süreçleri arasında hassas bir dengeye ulaşmak mümkündür. Bu denge toprağın düzenli olarak seller ile içine taşındığı göl ve göletler ağından oluşan yapay bir çevrenin yaratılması ile tamamlanır. Burada geçirgen olmayan toprak katmanı bir su tabakası vasıtası ile yağmur sularının doğrudan etkisinden yalıtılır ve havadan oksijen almaksızın faaliyet gösteren mikroorganizmalar su altında zengin bir siyah toprağın yaratılmasına katkıda bulunur.

Bu sonraki şartlara en tipik uyum örneğine Doğu'nun sulu pirinç üretim komplekslerinde rastlanır. Bu, kendisinden bekleneni yerine getirmesi için muazzam bir emek girdisine ihtiyaç duyan bir uyumdur. Suyun sadece ortada kalması için değil, kenarlara da ulaşması için tarlaların dikkatli bir şekilde tesviye edilmesi gerekir. Suyun sadece tarlanın ortasına akmaması için kenarlara paralel bentler inşa edilmek zorundadır. Benzer şekilde, fazla olduğu zamanlarda suyu akıtmak için hendekler kazılmalıdır. Pirinç önce fidelerin dikkatli bir şekilde sulanacağı fideliklere ekilir. Bu arada fidelerin daha sonra dikilecekleri tarlalar kazma, yatırma, sulama ve tesviyelendirme suretiyle dikime hazır hale getirilir. Toprağın hazır hale getirilmesi kazma kullanılarak elle yapılır ve sulama suyu insan gücü ile çalışan aletler vasıtasıyla tarlalara pompalanır. Bundan sonra tarla tekrar tesvi-

yelenir ve genç fideler fidelikten sökülüp altı yedi kök bir arada tarlaya dikilir. Pirinç bir kez toprağa dikildikten sonra tarla otsuz tutulmalıdır; ezilmiş soya fasulyesi kabuklarına ilaveten insan ve koyun dışkısından oluşan gübre toprağa serpilir; sonra tarlaların bir kez daha otu kazılır. Bunlar yapılırken pirinç dikkatli bir şekilde sulanmalıdır ki, bu işlem tarlaya su ilave etmek ya da fazla suları atmak için daha fazla pompalama gerektirir. Pirinç olgunlaştığında oraklar vasıtasıyla biçilir, bağ (deste) haline getirilir, başaklar ağaçtan yapılma bir sandık içinde dövülerek harman yapılır ve son olarak da kabuğu soyulur.

Tepelerin düzlük alanlara girdiği yerlerde pirinç tarlası üzerindeki işler sulama yapılmayan topraklar üzerindeki işlerle birleştirilebilir. Böyle yerlerde köylüler yağlı tohumlar ya da bazen pamuk yetiştirirler. Tepelerin yanlarına dut, çay yahut biber ağaçları gibi ağaçlar dikilir. Aynı zamanda

Szechuan Eyaletinde çeltik tarlalarının bahar ekimi için tapanlanması. (Eastfoto, Chen Chien.)

yapay göletlerde balık yetiştirilebilir; bazen sulanan pirinç tarlaları ile bağlantılı olarak ördeklerin su içinde yetişen bitkiler üzerinde beslenmesine izin verilir ve suda yetişen bu bitkiler gübre olarak toprağa geri dönerler.

Bu ekotip birim alan başına yüksek fakat birim emek başına düşük verimlilik özelliğine sahiptir. Böyle yoğun kol gücüne dayalı olarak işlenen bir arazi parçası yaygın usûlle işlenen bir araziden çok daha fazla ürün hasıl eder ancak, bilhassa ana ürünün sulama yolu ile üretilen pirinç olduğu yerlerde, aşırı miktarda da insan gayreti emmektedir. Toprağın kıt, emeğin bol olduğu yerlerde bu derece emek girdisi çok uygundur. Bir dekarlık arazinin işlenmesi ve bakımına harcanan emek insan/gün (günde ortalama 10 saatlik çalışma) olarak ifade edildiğinde, sulu tarım yapan ekosistemler ile sadece yağan yağmurlara dayalı olarak daha yaygın tarım yapan ekosistemlerin bir karşılaştırması çok bariz farklılıklar göstermektedir. Mesela, Fas ve Cezayir'de paleoteknik rençperler bir dekarlık alana 4.4 ila 5.9 insan/gün hasretmektedirler. Meksika'da Tepoztlan'da bir dekarlık alanın sabanla işlenmesi ortalama 4.8 insan/güne ihtiyaç duymaktadır; kazma ile yapılması halinde ortalama 14.3 tür. Fakat sulu pirinç tarımında dekar başına bu rakamlar Japonya'da 22.2 insan/gün'e ve Güneybatı Çin'de 44 insan/gün'e çıkar.[9]

Sulu tarım çok emeğe ihtiyaç duyar ama çok yoğun nüfusları da besleyebilir. Arkeologlar sulu tarımın başlamasıyla birlikte Ortadoğu'da nüfusun ikiye katlandığını tahmin etmektedirler: Kürdistan tepelerindeki Neolitik Jermo (M.Ö.

9 Rakamlar René Dumont, *Types of Rural Economy: Studies in World Agriculture* (Londra: Methuen and Co., 1957), s. 181-190'dan alınmıştır. Lewis, *Life in a Mexican Village*, s. 155; Fred Cottrell, *Energy and Society: The Relation between Energy, Social Change, and Economic Development* (New York: Mc Graw-Hill, 1955), s. 138; Hsiao-Tung Fei ve Chih-i Chang, *Earthbound China: A Study of Rural Economy in Yunnan* (Chicago: University of Chicago Press, 1945), s. 33.

6750 civarı) mil kare başına yaklaşık 25 kişilik bir nüfus yoğunluğuna sahipti. M.Ö. 2500'lü yılların alüvyonlu Sümer, Güney Mezopotamya'sının, mil kare başına muhtemelen 50 kişilik bir nüfus yoğunluğu vardı. Bundan çok daha şaşırtıcı olan günümüz nüfus yoğunluğu rakamlarıdır: mil kare başına Çin'in ortalaması 254 iken ağır bir şekilde sulanan Çin'in aşağı Yangçe Ovası'ndaki alanlar 1980 kişilik bir ortalamaya sahiptir, ya da Endonezya'nın mil kare başına 155 kişilik ortalamasına karşılık kuzey-orta Cava'nın bazı alanlarında mil kare başına ortalama 5000'e ulaşmıştır.[10] Fazla nüfusu besleme yönündeki aynı kapasite Meksika'da yoğun sulu tarım yapılan alanlarda da gözlenmiştir. Bundan dolayı, Veracruz'un aşağı-ovalık kesimlerinde bulunan türden yakarak açılan toprakları işleyen 100 aileden oluşma bir topluluk 11995 dekarlık bir alana ihtiyaç duyardı. Bizim 5 numaralı ekotipimize uyan türden sürekli ekim altındaki tarlalar ile yakarak tarla açmayı bir arada yürüten yüz aileden oluşan bir topluluk 6499 dekar toprağa ihtiyaç duyardı. Kısa dönemli ürün dönüşümü ve kanalla sulama yapan aynı sayıda aile 858 dekar alan işgal ederdi. Son olarak, aynı topluluk tamamı sulanan bir alanda ticari üretim vasıtasıyla kendini beslemek için 368 dekarlık bir alana ve doğrudan tüketim ihtiyaçları için üretim ve ticari üretimi bir arada yürütmesi halinde ise 599 ila 700 dekar arasında değişen bir alana ihtiyaç duyardı.[11]

10 Tarih öncesi nüfus tahminleri için bakınız Robert J. Braidwood ve Charles A. Reed, "The Achievement and Early Consequences of Food Production: A Consideration of the Archaeological and Natural-Historical Evidence," *Cold Spring Harbor Symposia on Quantitative Biology*, XXII, (1937), s. 25-29. Çin'e ait nüfus rakamları, Hsiao-Tung Fei'nin 1936'daki ilk alan çalışması esnasında,Yangçe Ovası'ndaki yoğunluklarla Çin'in geneli için 1929 yılına ait tahminleri karşılaştırmaktadır. Endonezya hakkındaki rakamlar Clifford Geertz, *Agricultural Involution: The Process of Ecological Change in Indonesia* (Berkeley: University of California Press, 1963), s. 13, 33'ten alınmıştır.

11 Angel Palerm, "The Agricultural Bases of Urban Civilization in Mesoamerica," *Irrigation Civilizations: A Comparative Study* içinde, der. Julian

Fakat, emek, toprak ve yetiştirme mevsimi arasındaki mevcut ilişkilerde daha farklı bir dengelenmeyi tahayyül edebiliriz. Emeğin kıt olduğunu düşünelim. Böyle bir durumda yakarak toprak açma birim toprak başına yüksek hasıla gösterebilirdi, fakat az bir emek gücü ile toplam hasıla yine düşük olurdu. Bir adım daha ileri giderek farz edelim ki bütün yıl boyunca ekim yapmak imkansız, iklim şartları kısa bir üretim mevsimini gerektiriyor ve bu nedenle de emek gayreti kısa bir süre içine sıkıştırılmak zorunda. Rençper bir nüfus bu şartlar altında bir işçinin ekilen alanı genişletebileceği ve kısa bir zaman aralığında emek sarfını yoğunlaştırabileceği bir yeniliği olumlu karşılardı. Saban işte böyle bir vasıtadır. Çekim hayvanının büyük değeri onun bir kimsenin kendi başına tamamlayabileceğinden çok daha kısa bir süre içinde çok daha geniş bir alanın sürülmesine imkan tanıyan enerji üretme oranında yatar. Biraz daha ileri giderek böyle bir rençper nüfusun kendini beslemek için ihtiyaç duyduğu miktardan daha fazla üretim yapmak için yöneticileri yahut başka güçler tarafından sıkıştırıldığını düşünürsek, hayvan yetiştirme ile toprak işlemenin bir arada yürütülmesinin cazibesi çok daha büyük olacaktır. Bu şartlar altında, saban kullanan bir adam sadece kendisini ve ailesini değil fakat başka kimseleri ve onların ailelerini de besleyebilir.

Avrasya Tahıl Çiftçiliği

Bu mülahazalar, başat üretim aletinin hayvan gücü ile işleyen saban olduğu ve kısa dönem nadas ile nitelenen üçüncü en temel paleoteknik köylü ekotipinin yayılmasının temelini oluşturabilir. Bu ekotipin esas olarak tahıl üretimine eşlik et-

H. Steard, Social Science Monographs I, Social Science Section, Department of Cultural Affairs (Washington, D.C.: Pan American Union, 1955), s. 29-30.

tiğini görmüştük. Ne yakarak açılan toprakları işleme, ne de sulu tarım ekim ve hasat sırasında evcilleştirilmiş hayvanlardan geniş oranda yararlanır. Ancak Avrasya tahıl çiftçiliğinde toprak işleme ile hayvan yetiştirme sıkı bir şekilde birbirine ayarlanmıştır. Büyükbaş çekim hayvanları saban ve tırmığı çeker; tarlalar için gübre sağlar ve hasatın harmanlanmasına yardımcı olur. Ayrıca, bu hayvanlar et, süt, deri ve yün temin ederler, binek olarak kullanılırlar ya da araba ve vagonlara koşulurlar.

Tarımda öküz ve at gibi büyükbaş evcil hayvanların kullanılması bunları saban ve diğer vasıtalara koşmaya muktedir olan kimselerin elindeki mekanik enerjiyi artırır. Bu bakımdan öküz yahut at organik bir makine işlevine sahiptir. Pfeiffer'ın ifadesiyle "hayvanın yaptığı iş modern makinenin hakiki babasıdır. Gerçekte, saban tarımı daha ileri bir teknolojinin tohumunu oluşturur. Bu teknolojide, hayvanın çekim gücü zamanla tohum ekimi ve hasat aletlerine uygulanacak ve böylelikle daha geniş alanlar fethedilecekti. Yöntem bilhassa serperek ekilen küçük tohumlara uyarlandı."[12] Tarımsal emek kıtlığı çeken topraklarda bu ekotipin bilhassa ümit vaat edici olabileceğini gördük. Tarımda emek kıtlığı iki türde olabilir: ya toplam nüfus az olduğundan mutlak, ya da toplam nüfus fazla olmakla birlikte bunun az bir kısmı tarımla uğraştığından göreli. Emek kıtlığı göreli olsa bile gerçektir, çünkü bazı insanların olabildiğince fazla topraktan yine olabildiğince fazla sayıda tarımla uğraşmayan insanı besleyebilecek kira artıkları üretmeleri için toplumsal baskı mevcuttur. Saban kullanımının en erken döneme ait kanıtlarını bulduğumuz M.Ö. 3400 öncesi Mezopotamya, Mısır ve Kıbrıs gibi Ortadoğu ve Akdeniz'in yoğun nüfuslu yerlerinde böyle şartların mevcut olduğunu varsayabiliriz. Bu yerlerde tarımsal üretimin büyük bir kısmı Nil

12 Gottfried Pfeiffer, "The Quality of Peasant Living in Central Europe," *Mans Role in Changing the Face of the Earth* içinde, s. 250.

nehri ve Dicle-Fırat çifti tarafından sulanan ovalarda sulu tarım vasıtasıyla üretilmekteydi. Roma bile, güçlü zamanında, Mısır ve Kuzey Afrika'nın sulu tarım yapılan yerlerinden kendini beslemek için artık çekmekteydi. Bununla birlikte, sulu tarımın pratik olmadığı fakat saban kullanarak yağan yağmura bağlı ekim yapmanın mümkün ve göreli emek kıtlığı yüzünden gerekli olduğu yerler de vardı.

Nüfusun mutlak olarak düşük, üretim mevsimin kısa ve fakat toprağın göreli olarak bol olduğu yerlerde böyle bir üretim aletine olan talep bundan çok daha büyük değilse bile en az buna eşit bir derecede olurdu. Böyle bir yer Ortaçağ'ın başlarında nüfusun şaşılacak derecede düşük olduğu Transalp Avrupa, yani İtalya'nın kuzeyinde kalan Avrupa idi. En gözde yerlerde bile, M.S. 500 civarında, mil kareye muhtemelen beş ila on üç kişiden fazla insan düşmemekteydi. 1086 yılında İngiltere mil kare başına 30 kişilik bir nüfus

Bir çavuşun gözetiminde saban süren köylü. (Rodericus Zamorensis. Spiegel des menschlichen Lebens (İnsan Hayatının Aynası), Augsburg baskısı, Peter Berger, 23 Ağustos 1488.)

yoğunluğuna sahipti ve 1377 yılında bu rakam 52'ye yükselmişti. Ortaçağ'ın sonlarında Hollanda Avrupa'nın en yoğun nüfuslu alanlarından biriydi: 1514 yılında mil kareye nüfus yoğunluğu 96'ya yükselmişti. Diğer yerlerde nüfus yoğunluğu çok daha düşük kaldı: İsviçre'de 1497'de 36, Tirol'da 1604 yılında 39'du.[13] Bazı yerlerde mahalli şartlar çekme sabanın (draft plow) yayılmasını engellemekteydi. Mesela İskoçya ve İrlanda'da bel (foot-plow), göğüs beli (breast-plow) ve çapa küreği sebandan daha etkindi. Başka yerlerde, bilhassa kazma ile işlemeye müsait olmayan toprakların işlemeye alınması mümkün olduğunda, mahalli şartlar sabanın yayılmasına yardım etmekteydi.

Bir hayvanın çektiği saban ve kısa dönemli nadasla toprak işlemeye dayalı bu üçüncü büyük paleoteknik ekotip iki ana çeşit geliştirmiştir. Bunlar Akdeniz ekotipi ve Transalp ya da Kıta ekotipidir.

AKDENİZ EKOTİPİ: Avrupa'nın Akdeniz yöresi, özü itibariyle kendini doğudan ve güneyden çevreleyen kuru toprakların kıtaya bir ilavesidir, fakat nispeten farklı bir yağmur rejiminden dolayı şanslıdır. Yazlar sıcak ve kurudur ancak, ılık geçen kış boyunca yağmur yağar. Bu nedenle yörenin orijinal bitki örtüsü meşe ve kestaneliklerden ibaret bodur ormanlardan oluşmaktadır. Yağmura bağımlı ürünler genellikle sonbaharda ekilip ilkbaharda hasat edilir. Toprak ikiye ayrılır, her biri sırayla ekim ve hayvan otlatmak için kullanılır. Tipik tarım aleti Romalıların *aratrum* dedikleri karasabandır. Karasabanın bir ucunu rençper tutar, diğer ucuna metal çakılıdır; bir çift çekim hayvanı, genellikle öküz tarafından çekilir. Hafiftir, kolay taşınabilir; yapımı ve tamiri kolaydır. Karasaban en temel sorunun toprak altı damarcık-

13 Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft*, s. 13-17, Bernard Hendrik Slicher Van Bath, *The Agrarian History of Western Europe: A.D. 500-1850* (Londra: Edward Arnold Ltd., 1963), s. 81-82.

ların (capillary attraction) kırılmasından dolayı nemin muhafaza edilmesi olduğu hafif ve kolay ufalanan topraklara bilhassa uyumludur. Ağır bir pulluğun toprak altı damarcıkları parçalayıp yaz kurağında suyun buharlaşmasına yol açabileceği bir yerde karasaban toprağı sadece çizer ve bu suretle alttaki damarcık sistemine zarar vermez. Tarlalar defalarca çaprazlama sürülür ve bu nedenle karemsi bir şekil alırlar. Böyle bir tarla sistemine, görmüş olduğumuz üzere, hayvan yetiştirme eşlik etmektedir. Ancak hayvanlar genellikle küçükbaştır. Bodur bitkilerle kaplı kuru topraklar üzerinde beslenebilen keçi bilhassa tipiktir. Ayrıca, zeytin ve fıstık ağaçları dikilebilir, şarap üretmek için üzüm bağları kurulabilir.

Biraz sonra göreceğimiz üzere, asli tahıl üretimini yan özel ürünlerle tamamlama eğilimi Akdeniz'in birçok yöresinde kent merkezlerine meyve (ağaç ürünleri) ve sebze temin etmek için faaliyet gösteren neoteknik köylü ekotipinin gelişmesine temel teşkil etmiştir. Bu ürünlerin erken bir dönemde ticarileşmesi rençperi bağımsız bir ekonomik aktöre döndürmeye meyletmiştir. Ne karasabanla toprak işlemenin ne de buna eşlik eden diğer faaliyetlerin bireyin hane halkından daha büyük bir grubun ortaklaşa emeğine ihtiyaç duymaması bu eğilimi güçlendirmiştir. Bu durum yaygın tarım aletinin Romalıların caruca dedikleri geliştirilmiş tekerlekli pulluk olduğu Transalp Avrupa'daki toprak işleme biçimiyle belirgin bir tezat gösterir. Şunu da hatırlatmak gerekir ki, Akdeniz ekotipi belirli bir dizi çevresel şartlara özel bir uyumu temsil ediyor olsa bile Avrupa ile sınırlı kalmamıştır. Yeni Dünya'nın Portekizliler ve İspanyollar tarafından fethi karasabanı ve buna eşlik eden toprak işleme sistemini Güney Amerika'ya tanıştırmıştır. Latin Amerika'da bugün birçok köylü esas itibariyle orijinal Akdeniz kalıbından kesilme usûllerle çiftçilik yapmaktadır.

TRANSALP EKOTİPİ: Güney Avrupa'nın aksine Transalp Avrupa'nın ayırt edici özelliği bol yağmurlu olması, kış ile yaz arasında güçlü bir tezat olması, ve iğne ve yayvan yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlarla kaplı olmasıdır. Burada Akdenizin hafif karasabanı yerini bol yağmurlarla sulanan ağır killi ve killi-kumlu (loam) toprakları derinden sürebilen ağır pulluğa bırakmıştır. Çift süren kişinin amacı kıt suyun buharlaşmasını önlemek değil, suyu yeterince akıtmayı başarmaktır. Bu amaç toprağı bir yönde sürmek, otlarla kaplı yüzey toprağını kesip karığı (furrow) ters döndürmek suretiyle gerçekleştirilmekteydi. Aynı hareketin karşı yönden gelirken tekrarlanması suretiyle oluşan hendeğimsi yüzey nedeniyle şerit gibi uzun tarlalar ortaya çıkmaktaydı.

Pulluk her yerde çekim hayvanlarınca çekilmekteydi. İki adet öküz Akdeniz'in karasabanını çekmek için yeterliydi, fakat kuzeyin tekerlekli ağır pulluğu daha fazla öküz gücüne ihtiyaç duymaktaydı. Başlangıçta pulluğa genel olarak dört ila altı adet öküz bağlanmaktaydı, daha sonra öküzlerin yerini atlar aldı. Ağır pullukla ekim yapmak bu nedenle tek bir rençperin kapasitesinin ötesinde hayvan kaynaklarının istihdamını gerektirmekteydi. Bu zorunluluk tedrici olarak hayvan kaynaklarının bir araya getirilmesi uygulamasını doğurdu. Komşular yahut bey ile tebaası pulluk ekibini oluşturmak için çekim hayvanlarını tek bir havuzda bir araya getirmekteydiler. Ayrıca, her mevsim mevcut olabilmeleri için çekim hayvanlarının beslenmesi ve bakımlarının yapılması gerekliydi. Bu, kışları sert geçen yerlerde bir zorunluluktu ve böyle yerlerde soğuk mevsim boyunca hayvanların ahırda bakımı için düzenlemeler yapılması gerekmekteydi. Ot ve diğer yemlerin temin edilmesi bu nedenle pullukla ekim yapmanın zaruri bir parçası haline geldi ve çift süren kişi sadece ekilebilir toprağa değil, fakat hayvanları beslemek için yem üretebileceği otlaklara da ihtiyaç duymaktaydı. Toprağın kıt ve yoğun bir şekilde kullanılması gereken

yerlerde bu nedenle toprağın insan ve hayvanların tüketim ihtiyaçları için kullanımı arasında bir rekabet gelişti.

Bu Transalp ekotipi, Akdeniz ekotipine çok benzer şekilde, önceleri tarlalardan birinin kullanılıp diğerinin hayvanlara terk edilmesi şeklinde dönüşümlü iki tarla sistemi halinde işledi. Ancak, giderek daha karmaşık dönüşüm sistemleri gelişti; birbirini izleyen yılların ihtiyaçlarına göre aynı tarlaya birbirini takip eden ürünler ekilebilirdi. Böylelikle tarlalar kısa vadeli bir devir daim içinde üretim altına alınmaktaydı. Genellikle bir tarlaya her yıl sadece bir ürün ekilmekteydi. Ekilen ürünler mahalli iklim şartlarına göre değişmekteydi. İklimi yumuşak yerler buğday üretimine tahsis edilirken, iklimi sert yerler çavdar ve arpaya tahsis edilmekteydi. Bu bölünme bilhassa Batı ile Doğu Avrupa'nın bir özelliğiydi. Ocak ayı ısısının sıfır derece olduğu hattın doğusunda kalan yerler yılın en az bir ayını don altında geçirirken, batısında kalan yerler Ocak ayında normal olarak yeşildir. Doğu'da buğday nadir iken, soğuk hava şartlarına uygun ve üretim mevsimi kısa süren ürün yahut ürünler hâkim durumdaydı. Buralarda çavdar ve arpa ana tahıl ürünleriydi. Amerikan Kızılderilileri'nin ürünleri olan patates ve mısır, dünya çapında yayılmalarını takiben, söz konusu bu ürünlere eklendiler. Onsekizinci yüzyılda İkinci Tarım Devrimi'nin başlamasına kadar sistem su temini için büyük oranda yağmura güvenmekteydi, tarlalara düzenli olarak değil, ara sıra ya da düzensiz olarak gübre verilmekteydi. Hayvan gübresi kullanımı İtalya'da daha ondördüncü yüzyılda gelişmişken Transalp Avrupa bu konuda geri kalmış görünmektedir. Bu nedenle bu ekotip Doğu'nun sulu tarım sistemiyle sadece yapay olarak temin edilen su ve kol gücünden ziyade yağmur ve hayvan çekimine dayanmak bakımlarından bir zıtlık göstermekle kalmayıp, toprağın doğal potansiyelini insan ve hayvan gübresi ile tamamlama yeteneği bakımından da bir zıtlık gösterir. Bilhassa yeni alet ve

becerilerin ilavesiyle daha etkin ve uygulanabilir hale getirilince, bu sistem de ilk ortaya çıktığı çevrenin sınırlarının ötesine yayılmıştır. Denizaşırı ülkelere yayılmasının yanında, aynı kıta kütlesi içinde göçebe hayvan yetiştiriciliğinin rekabetinden uzunca bir süre sıkıntı çektiği Asya bozkırlarına da yayılmıştır. Doğunun otlukları ve bozkırlarında büyükbaş evcil hayvan sürüleri beslemek çoğu kere toprağın işlenmesinden daha etkin olmuştur. Ayrıca, göçebe hayvan yetiştiricilerinin kendileri uzunca bir süre yerleşik rençperler için bir tehdit oluşturmuşlar ve göçebelerin askeri kontrol altına alınmasından sonra bölgede toprak işleme istikrarlı olarak genişlemeye başlamıştır. Bu genişleme Asya'nın içerilerine doğru doğu yönündeki ilerlemeleri bazen Amerika'da batı yönündeki ilerleme ile karşılaştırılan Rusların işi olmuştur. Fakat bu ilerleme Amerika'da olandan çok daha uzun sürmüştür. Avrupa'yı Asya'dan ayıran Ural Dağları'na ulaşmak için Ruslar 600 yıla ihtiyaç duymuşlar ve Pasifik sahillerini ellerine geçirmeleri için ise bir 100 yıl daha gerekmiştir. Fakat, bu genişleme rençperler tarafından değil kürk tacirleri ve maden arayıcılar tarafından kamçılanmıştır ve ancak bu yüzyılda, Komünist liderlik ve köylülük sonrası teknoloji altında Sibirya'nın tarım için fethedilmesi yönünde gayret gösterilmiştir.

Neoteknik Ekotip (Fenni Usul Çevreye Uyum)

Neoteknik ekotip büyük oranda başlangıcı Avrupa'da olan ve bilhassa onsekizinci yüzyılda Sanayi Devrimi'nin gelişmesiyle bir paralellik gösteren İkinci Tarım Devrimi'nin bir sonucudur. Bu, özel bilgi biçimlerinin uygulanması, özel ürünlerin gelişmesi gibi bazı modern özellikler daha önce ya da başka yerlerde gelişmedi demek değildir. Mesela, Akdeniz tarla (sebzecilik) ziraatı son 300 yıl içinde genel hale gelen kalıplardan bazılarının öncüsü olmuştur. Fakat yeni

enerji kaynakları ve bilgi biçimleri ile yeni tarıma asli güdüsünü veren Sanayi Devrimi'dir.

Bu ikinci tarım devriminin başarıları arasında şunlar vardır:

1. Ürün dönüşümü ve gübre kullanımı yardımı ile ekilebilir toprakların yıl boyu işlenmesi. Ürün dönüşümü Flanders'de onbeşinci yüzyıl başında uygulanmaktaydı, fakat bu usûl birbirini izleyen mevsimlerde aynı tarlaya dönüşümlü olarak buğday, şalgam, arpa ve yonca ekimi yapılmasını içeren Norfolk sisteminin başlatılmasından büyük ölçüde etkilenmiştir. Benzer şekilde, Güney Avrupa'da 1400'den itibaren gübre düzenli bir şekilde kullanılmaktaydı, fakat tarımsal sorunların çözümüne kimyanın düzenli bir şekilde uygulanması ilk bağımsız tarımsal kimya kitabının (*Agriculturae fundamenta chemica*'nın İsveç'te 1761'de Johan Walerius tarafından) basılmasıyla başlamıştır. Bunlara su yatan toprakların suyunun akıtılması ve otların bilinçli bir şekilde ortadan kaldırılması yolu ile toprak ve ürünlerin ıslah edilmesine yönelik gayretler katıldı.
2. Bitki ve hayvan yetiştirme. Savaş atları ve koyun çok uzun bir süredir özel bakım ve ihtimamla yetiştirilmişti fakat düzenli yetiştiricilik şimdi eski ve yeni tahıl ve hayvan türlerine yaygınlaştırıldı. Veterinerlik çalışmaları çok daha bilimsel esaslara oturtuldu.
3. Dünyanın öteki alanlarından tamamen yeni ürünlerin getirilmesi ve belli ürünler üzerinde bölgesel ihtisaslaşma yönündeki eğilim.
4. İki at tarafından çekilen dökme demirden yapılma dönerli pulluk (swing plow), atların döndürdüğü harman makinesi, atla çekilen hasat makinesi gibi yeni makinelerin tarıma girişi. Bu adımlar buharlı motorların tarıma gi-

rişi ile daha ileri bir devrime uğradılar.

Yeni yardımcı tekniklerin yaygınlaşması geleneksel toprak işlemeciliği usûllerinin de eleştirilmesini teşvik etti ve işletmelerin en uygun büyüklüğü hususu da dahil olmak üzere tarımın ekonomik olarak yeniden düzenlenmesi hakkında yeni fikirler üretti. Endüstriyelizmin (industrialism) etkisi altında tarım rasyonelleştirildi ve esas olarak âzami çıktıyı ve ancak ikinci derecede köylülüğün doğrudan tüketim, ikmal-ikâme ve törensel ihtiyaçlarını dikkate alan ekonomik bir teşebbüse dönüştürüldü. Bu suretle yeni toprak işleme usûllerinin tarıma girişi köylülüğü geri plana attı. Köylü yeniliklerin çoğunu kabul edip uyguladı ancak artık toplumsal düzenin üzerine kurulu olduğu kira ve kârların büyük kısmını üretmiyordu. Bu değişmelerin bir sonucu olarak köylünün şimdi urgan yapmak için kenevir (sisal), vitamin üretmek için acı biber gibi kendisinin tüketmeyebileceği ürün yahut mallar üretmesi gerekmekte ve, benzer şekilde, yiyecek için başka alanlarda üretim yapan uzmanlara bağımlı hale gelmektedir. Böylelikle köylü her bir uzman grubunun başkalarınca tüketilecek mal ve hizmetleri ürettiği uzmanlar arasında giderek artan derecede bir uzman haline gelmektedir. O zaman bu ekotipin ayırt edici özelliği rençperin kendisince tüketilmesi gerekmeyen ürünleri üretme eğilimidir. Ürünler satış için pazara gitmekte, satıştan elde edilen kârlar ile köylünün geleneksel fonları desteklenmektedir.

Başlıca neoteknik köylü ekotipleri şunlardır:

1. *Uzmanlaşmış tarla-bahçe tarımcılığı*: Temel niteliği sürekli üretim altında tutulan arazilerde tarla (sebze), bahçe (meyve) ve bağ (üzüm vs.) ürünlerinin üretilmesidir. Bu ekotip ilk önce Akdeniz bölgesinde ortaya çıkmış, deniz trafiği sayesinde birbirleriyle bağlantıları kurulmuş sahil

yörelerinde bölgesel ihtisaslaşma eğilimince desteklenmiştir ve M.Ö. 1000 yılından beri bu bölgede tarihsel sürekliliğe sahiptir. İlginçtir ki, uzmanlaşmış sebze-meyve tarımcılığı Roma İmparatorluğu dönemi ve Ortaçağlarda üzüm bağı dikimi ve zeytin üretimi hakkında en erken yarı-bilimsel literatürü üretmiştir. Ancak günümüzde bu ekotip Akdeniz ocağından çok uzaklarda bulunan köylüler tarafından yürütülmektedir. Rhineland yahut Rhone Vadisi gibi özel ürünler üreten bölgelerde bu sistemle karşılaşılabilir ve köylülerin, sakinlerini kendi tarla-bahçe ürünleri ile besledikleri kasaba ve kentlerin civarlarında bulunur, köylü rençperlerin merkezdeki kente tarla-bahçe ürünleri ve çiçek temin ettikleri Meksika Vadisi ya da köylülerin yakındaki bir kasabaya 30 ila 40 çeşit sebze götürdükleri Çin'in Yunnan eyaletinin Yuts'un yöresinde olduğu gibi.[14]

2. *Mandıracılık:* Kıta Avrupa'sında kısa dönem nadas ve pulluk vasıtasıyla yapılan tarımdan ortaya çıkma özel bir biçimdir. Mandıralar yakınlarındaki büyük nüfuslu merkezlere süt, tereyağı ve peynir temin ederler. Taze süt sadece bir gece dayanmaktadır fakat onsekizinci yüzyıldan beri daha uzun mesafelere mandıra ürünleri gönderme başarısı göstermiş köylü alanları vardır. Mesela, İngiltere'ye sürekli olarak ve şimdi Amerika'ya ara sıra tereyağı ve peynir arz eden Danimarka.
3. *Karma tarımcılık:* Ticari amaçlarla hayvan ve ürün yetiştirmenin bir arada yürütüldüğü tip. Bu tip de bundan önce gelen Transalp kıta Avrupa'sı ekotipi ile yakından bağlantılı ve ondan ortaya çıkmadır. Bu sisteme dengeli hayvan ve ürün yetiştiriciliği demek daha doğru bir tanımlama olurdu. Sistem içinde canlı hayvanlar pazarda satmak için yetiştirilip beslenmekte, mandıra ürünleri ara sıra satılmakta ve hem tüketim hem de satış için toprak

14 Fei ve Chang, *Earthbound China*, s. 207.

mahsulleri yetiştirilmektedir. İklimi ılıman yerlerde buğday; daha sert yerlerde ise çavdar ve yulaf ya da patates ve şeker pancarı üretilir. Bu ekotip kendisini doğuran geleneksel paleoteknik tarımcılık kalıbına şekil olarak yakın durmaktadır, fakat toplam çıktının büyük bir kısmının pazarda satılması nedeniyle ekonomi içinde daha ihtisaslaşmış bir teşebbüs biçimi olarak faaliyet göstermektedir.

4. *Tropik ürünler yetiştiriciliği:* Bu dördüncü ekotip kahve, şeker kamışı ya da kakao gibi tropik ürünlerden bazılarını yetiştirmektedir. Bu metalar tamamıyla yahut çoğunlukla plantasyonlarda üretilir. Böyle yerlerde yörenin pazarına hâkim olan ürünler köylünün hayatına tahakküm eder. Köylü gelir açıklarını geçimlik üretimle dengelemek için yeterli kapasiteye sahip olmadığından pazardaki talep dalgalanmalarından sık sık zarar görür.

Tamamlayıcı Mal ve Hizmetlerin Sağlanması

Köylü sadece tarımla uğraşmamaktadır. Toprak işleme bir kimsenin ihtiyaç duyduğu kalorileri üretebilir, fakat o kimsenin aynı zamanda kendini giyindirmesi, ev inşa etmesi, kap kaçak yapması ve toprak işlemede kullanılan aletleri imal etmesi gerekir. Ayrıca tarımsal ürünlerin ve canlı hayvan ürünlerinin işlenmesi, tanenin ekmeğe, zeytinin yağa, sütün tereyağına, gönün deriye dönüştürülmesi gerekir. Herhangi bir köylü nüfusu incelerken, bu nedenle, önce ya köylü hane halkının uzmanlık isteyen zanaatları ne derece taşıdığına ya da bu zanaatların ne derece hizmetlerinin karşılığı köylü tarafından gıda maddeleri olarak ödenen başka kimselerin elinde olduğunu sormak gerekir. İkinci olarak, köylünün kendi ürünlerini ne derece işlediğini ya da işlenmek üzere başkalarına verdiğini araştırmalıyız. Köylünün kendi üretimini tamamlayan ve fakat kendisince üretilme-

yen mal ve hizmetlerin elde edilme yolları ile ilgileneceğiz. Bu yollarla ilgili örüntüler, kolayca anlaşılacağı üzere, daha büyük toplumdaki işbölümünün bir fonksiyonudur ve toprak işlemenin meyvelerini diğer hünerlerin meyveleri ile birlikte havuzlamayı temin eden özel mekanizmalar bunun bir sonucu olarak sıkı bir şekilde toplumsal işbölümünün boyutları ve kapsamına bağlıdır.

En basit ve çok basit oluşundan dolayı sınırlayıcı bir vaka, bir köylü hane halkının dışarı ile asgari bağlara sahip olarak tarımsal ve zanaat hizmetlerinin çoğunu kendisinin üretmesidir. Bu durumun bir örneğini ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından önceki hali ile Güney Slav *zadruga* sistemi teşkil eder. Bir *zadruga* koca, karı ve bunların çocuklarıyla birlikte birkaç çekirdek aileden oluşmakta ve üye sayısı ortalama olarak 20 ile 40 arasında değişmekteydi. *Zadrugan*ın üyeleri ekseriyetle akraba bireyler olmakla birlikte, çoğunlukla, sonradan edinilmiş (kesbi, adopted) ya da akraba olmayan üyeleri de içermekteydi. Böyle bir birim tarlalar, bahçeler, avlular, üzüm bağları, hayvanlar, otlaklar ve kendir ve keten işleme dükkanları üzerinde ortak hak sahibiydi. Yiyecek, ilaç, barınak, elbise ve mobilya *zadruganın* içinde üretilmekteydi. Ürünün çok az bir kısmı, genellikle sığır ve domuzlar, tuz ve alet yapımı için demir satın almak amacıyla satılmaktaydı. *Zadruga* kendi mülkiyeti altındaki şeylerin tamamına bir birim olarak sahipti ve bunları idare etmekteydi, üyeler ise hisse haklarını korumaktaydılar. Bu ortak *zadruga* mülkünün yanı sıra bireylerin kendi ellerinde tuttukları ayrı toprakları vardı, fakat bu topraklar ortak refaha tahsis edilmiş olan toprakların işlenmesi için herkesin payına düşen işler yapıldıktan sonra işlenebilirdi. Ondokuzuncu yüzyılda pazarın gelişmesiyle birlikte yürürlüğe konulan vergi yükümlülükleri bu durumu değiştirdi. Vergi tahsildarının artan para talebi nakit elde etmek için zadruganın ürünlerinin satılmasını gerektirdi ve yüksek pazar değerine

sahip belli ürünlerde ihtisaslaşma yönündeki eğilimi takviye etti. Aynı zamanda, ihtisaslaşma ilerledikçe üyeler daha önce kendilerinin ürettikleri elbise ve yiyecekler gibi mal ve hizmetlerin bir kısmını giderek artan oranda satın almaya başladılar.[15]

Köylülüğe eşlik eden ikinci tip mübâdele ilişkisi topluluğun içinde meydana gelir. Topluluk içi bu tür işbölümünün örneklerini Hindistan ve Ortaçağ Avrupa'sı temsil etmektedir. Hindistan köyleri işlenebilir toprakların bir grup rençper tarafından ortaklaşa elde tutulduğu tüzel yapılar oluştururlar. Ancak, köyde yaşayan ve çalışan pek çok başka insan vardır. Mesela Delhi'nin on beş mil batısında 150 hane halkı ve 1100 nüfuslu Rampur köyünde *Jat* kastına mensup 78 hane halkı, diğer kastlara mensup hane halklarının evlerinin üzerine inşa edildiği alanlar da dahil olmak üzere, köydeki bütün topraklara sahiptir. Diğer hane halklarının değişik iş ve uğraşları vardır.[16] Bazıları din adamı, bazıları debbağ, bazıları marangoz, terzi, demirci yahut tüccardır. Bu ihtisas sahipleri kendilerine özel hizmetler gördükleri belli hane halklarına bağlıdır. Mesela bir marangoz saban yapar ve tamir eder, belli türden mobilyalar yanında saban boyunduruğu ve diğer tarım aletlerini de yapar. Bunların yapımı için gerekli ağaç rençper tarafından sağlanır. Bu hizmetler bütün yıl boyunca sürdüğünden marangoz rençperden her yıl için miktarı anlaşma yolu ile belirlenmiş tahıl alır. Marangoz, garanti altına alınmış bu gelirine ilaveten, tekerlek, tahta yahut değirmen taşı sapı yapmak gibi anlaşmaya dahil olmayan hizmetler için ek kazanç elde edebilir. Buna karşılık her bir marangoz berber, yıkayıcı ve çömlekçi ile

15 Zadruga geniş bir literatür üretmiştir. Diğerleri arasında, bakınız Dinko Tomasiç, *Personality and Culture in Eastern European Politics* (New York: George W. Stewart, 1948), s. 149-166, 189-205.

16 Oscar Lewis ve Victor Barnouw, "Caste and the Jajmani System in a North Indian Village," *The Scientific Monthly*, LXXXIII, No. 2 (1956), s. 66-81.

mübâdele ilişkilerini sürdürür ve hâkim rençper tarafından kendisine ödeme nasıl yapılıyorsa o da debbağın ve sokak süpürücüsünün hizmetlerinin karşılığını aynı şekilde öder. Diğer birçoğunda olduğu gibi bu köyde de, bu nedenle, belli aileler babadan oğula miras olarak başkaları için belli hizmetleri yerine getirirler ve bu hizmetlerinin karşılığı ayni ya da nakdi biçimde adetlere uygun bir şekilde kendilerine ödenir. Hâkim rençperler ile bunların ihtisas sahibi bağımlıları arasındaki anlaşmalı haklar ve hizmetler sistemine *jajmani* sistemi denir; hâkim rençper tahıl karşılığı hizmet gören işçinin, *kamin*in, *jajman*ı yani hâmisidir.

Basit bir tapan hazırlayan Hintli köy marangozu. (Fotoğraf: Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın izni ile.

Hindistan köyündekine benzer bir durum Avrupa'da Ortaçağ köylü cemaatinde de söz konusudur. Cemaat sadece köylüleri değil fakat değirmenci, demirci, çoban ve bazen papaz gibi tam ya da yarı-zamanlı ihtisas sahiplerini de içermiştir. Hindistan'ın aksine bu ihtisas sahipleri çoğu kere yarı-zamanlı rençperlerdi ve farklı manevi kirlilik yahut temizlik derecesi nedeniyle nüfusun geri kalanından ayrı bir tarafları yoktu. Ancak, köylülerin diğer ihtisas sahiplerinin hizmetlerini elde etme yolu açısından bakıldığında, kendi sınırları içinde bazı ihtisas sahipleri bulundurmaları bakımın-

dan Hindistan ve Ortaçağ Avrupa köylü cemaatleri birbirlerine benzerdir.

Ayrıca, sisteme katılanlar arasındaki bazı, hepsi değil, ilişkilerin sabit olmadığını görmüş bulunuyoruz. Hindistan'da rençper ve zanaatkârların özgür ve bağımsız karar vermelerine imkan tanıyan bir alan mevcuttur ve Ortaçağ Avrupa'sında da mevcuttu. Hintli zanaatkâr belli şahıslara karşı standart yükümlülükler taşımaktadır, fakat o aynı zamanda bu kişilere ve başkalarına gönüllü hizmetler de görür. Ortaçağın marabasının (serf, villein) beye karşı hak ve yükümlülükleri vardı fakat bu hak ve yükümlülüklerin müdahale etmediği karar alanları da mevcuttu.

Şimdi bir başka köylü mübâdele sistemine, düzenli aralıklarla pazar yerinde karşılaşmayı içeren bir sisteme bakalım. Pazar, güneş sisteminde gezegenlerin güneş etrafında yayılmasına benzer şekilde, etrafa halkalar halinde dağılmış toplulukları birbirine bağlar. Bu toplulukların her biri kendi özel uzmanlık alanına sahip olabilir. Genellikle cemaatlerin çoğunun temel uğraşı bir tür rençperliktir ve uzmanlık gerektiren iş ek uğraş olarak çiftçilikle uğraşan fakat esas olarak çömlek yapan, bez dokuyan, kiremit üreten yahut deri işleyen insanlar tarafından icra edilir. Birkaç cemaat gerçekte neredeyse tamamıyla belli bir zanaat kolunda ihtisaslaşabilir. Farklı cemaatlerden insanlar düzenli aralıklarla pazarda buluşur ve emeklerinin meyvelerini mübâdele ederler. Pazar dışında her bir cemaat kendi hayatını yaşar, kendi âdetlerini sürdürür; her biri diğerini yabancı, kendilerinin iç grup üyeleri ile keskin bir tezat halinde olan dış grup üyeleri olarak görür. Fakat düzenli aralıklarla kurulan pazar her biri bir noktaya kadar diğerinin ihtisas faaliyetlerine bağımlı bu ayrı grupların bir araya gelmesine yardım eder. Cemaatler pazar dışında bağımsız bünyeler oluşturmakla birlikte, mübâdele ağı içinde bunların her biri bir kesimi oluşturur ve mübâdele eylemi her bir kesimi diğeriyle ilişkiye geçirir.

Bu nedenle böyle pazarlara *bölgesel pazarlar* denilebilir.

Orta Amerika'da Meksika ve Guatemala'nın yüksek yaylalarında, And Dağları'nın yükseklerinde, Batı Afrika'da ve Endonezya'nın kimi yerlerinde, Cava gibi, bu pazar sistemlerine rastlanır. Bu pazar sistemlerini daha önce tartışılan Hindistan köyü ile karşılaştıracak olursak, Hindistan'da mübâdele ilişkileri birbirinden ayrı fakat karşılıklı olarak bağımlı kesimler arasında ve aynı cemaatin sınırları içinde icra edilmektedir, fakat bölgesel pazarlarda her bir parça coğrafi olarak ayrı ve her biri ayrı bir cemaat olarak örgütlenmiştir. Hindistan'da köylü ile zanaatkar arasındaki ilişkiler iki kişi arasında, hâmi ve yanaşma (client), *jajman* ve *kamin*, bir halat yahut kablo içindeki teller gibi birbirine örülmüş birçok ilişkiden inşa edilmişken, bölgesel pazarlarda ilişki tek bir menfaat üzerine kuruludur. İlişki başka halde birbirlerine karşı göreli yabancılar olarak kalan iki kişi arasındaki belli bir mübâdele eylemi ile sınırlıdır. Kısa bir an için iki bireyin hayat sahaları temas etmekte fakat bu temas bir teğet halinde gerçekleşmektedir. İlişkinin teğet haline para kullanımı yardımcı olmaktadır, ve ilişki ortaklarından her biri diğerine nazaran mübâdeleye özerk bir birey olarak katılmaktadır. Bir dokuyucu pazara gelip bez satar; sonra da çömlek satın almak ister. Bunun için çömlek yapan bir köyden çömlekçilerin çömleklerini teşhir ettikleri sıraya gider. Satışa sunulan malın niteliğine ve fiyatına bağlı olarak çömleğini Juan, José ya da Pedro'dan satın alma tercihine sahiptir. Fiyatlar ne tamamıyla serbest ne de tamamıyla dondurulmuştur: her bir ürün için bir fiyat aralığı mevcuttur ve bu aralık içinde bir miktar fiyat dalgalanması olabilir.

Sınırları belirlenmiş bu aralık içindeki tercih özgürlüğü her bir kesim için sabit yükümlülüklerin olduğu Hindistan köyünü hatırlatır. Bölgesel pazarlarda pazara katılan her bir kesim için örfi "yükümlülükler" vardır. Kesimler zanaat ürünleri için birbirlerine bağımlı olduklarından mümkün

olan kârlarını âzamileştirmek için kendi arzu ve iradeleri ile bir ürünün üretiminden diğerine geçiş yapamazlar. Karşılıklı bağımlılık onları kendi ihtisas alanlarında uzunca bir süre devam etmeye zorlar. Fakat Hindistan köyündeki zanaatkarların sabit yükümlülükler dışında bir derece özgürlüklerinin bulunması gibi, bölgesel pazarlara katılanların da, başkalarını değil, belli ürünleri pazara sunmak suretiyle yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra kendi başlarına hareket etme, pazara ne kadar ürün sunacaklarına, ne satın alacaklarına karar verme ve genel mübâdele sistemi içinde hoş görülebilir bir aralık içinde ürünlerinin nitelik ve fiyatlarını değiştirme özgürlükleri vardır.

Fakat kapalı bir bölgesel sistem içinde örfi tekellerin geleneksel etkileşimine dayanmayan başka tür bir köylü pazarı daha vardır. Biraz önce tartıştığımız bölgesel pazardan farklı olan yanlarını göstermek için bu pazar sistemine *şebeke (network)* pazar diyeceğiz. Şebeke kavramını, bunu bir Norveç balıkçı cemaatinde mevcut ilişkilere uygulayan John A. Barnes'ten[17] almaktayız. Norveç'te ortak bir atadan gelmeye dayalı ve süreklilik gösteren akraba toplumsal grupları mevcut değildir. Şüphesiz her bir bireyin akrabaları vardır fakat, bizim toplumumuzda da olduğu gibi, her bir bireyin farklı akrabaları vardır. Her bir bireyin arkadaş ve komşuları da farklıdır. Barnes her bir kişinin diğer kişilere bir şebeke içinde katıldığından söz eder. Şebeke, "bazıları hatlar tarafından birbirine bağlanmış bir dizi noktadır. Şebekenin noktaları insanlar ve bazen gruplardır; hatlar hangi şahsın kimlerle etkileşimde bulunduğunu gösterir..... Bu tür bir şebekenin harici sınırları olmadığı gibi dahili olarak kesin bir şekilde belirlenmiş bölümleri de yoktur zira her bir şahıs kendini bir dizi arkadaşın merkezinde görür." Burada söz konusu ettiğimiz pazar sisteminde akraba, arkadaş ve

17 John A. Barnes, "Class and Committees in a Norwegian Island Parish," *Human Relations*, VII, No. 1 (1954), s. 39-58.

komşularla değil, iktisadi mübâdele bağları ile birbirlerine bağlanmış üretici ve tüketicilerle ilgilenmekteyiz. Bizim kavramı kullanma tarzımızda şebeke üzerindeki noktalar iktisadi faaliyette bulunan bireyler, onları birbirine bağlayan hatlar ise iktisadi mübâdele bağlarıdır. Akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk bağları sürekli bağları temsil ederlerken, en azından bireyin hayatının önemli bir kısmında süren bağlar, bizim bahsettiğimiz iktisadi bağlar tamamıyla geçici olabilir. Bir kimse domuzlarını bir hafta A'ya satmayı teklif edebilir, izleyen haftalarda ise D, F ya da Z'ye.

Bizim tahayyül ettiğimiz pazar şebekesince temsil edilen iktisadi bağlar akrabalık ya da arkadaşlık bağlarından oluşan bir şebekeden oldukça farklıdır. Bir akrabalık şebekesinde bağlar belli iki şahıs arasındadır ve göreli olarak başkalarını dışlar. Amcan senin amcandır, arkadaşın senin arkadaşındır. Fakat şebeke pazarlardaki bağlar, doğaları gereği, öteki üreticiler, aracılar ya da tüketiciler gibi üçüncü tarafların girişine tâbidir; bir pazar şebekesinde satış yapan bir kimse herkesin dostudur, ya da herkesin düşmanıdır. Nitekim ilişki hissi olarak oldukça yansızdır. Ayrıca, sınırsız karışıklıklara açıktır.

Basit bir şebeke pazarı bir köylünün domuz, diğerinin yün kazak, bir diğerinin çizme kabarası, dördüncünün limon sattığı ve domuz satanın sonunda limon, yün kazak satanın çizme kabarası satın aldığı bir yerde mevcut olabilir. Fakat, belirttiğimiz gibi, ilişkiler üçüncü tarafların girişine tâbidir ve bu nedenle artan bir karmaşa üretme kabiliyetindedir. Artan sayıda aracı ve şu ya da bu ürünü işleyen bireyler asli üreticilerin arasına girebilir. Ürünün ve pazarın deveranının asli üreticilerin esas çevresiyle sınırlı kalmasına da gerek yoktur. Kolombiya'da yetiştirilen kahve Ann Arbor, Michigan'da mesai saatlerinde verilen aralar için hammadde oluşturur; Danimarka çiftliğinde üretilen tereyağı İngiliz sofrasına kahvaltılık olur; Connecticut'ta yapılan pala

Meksika Körfezi'nde bulunan Paplanta'daki mağazalarda satılabilir; Alman aspirini Endonezya'daki birinin baş ağrısını iyileştirebilir. Bu nedenle bu mübâdele zincirleri potansiyel olarak sadece artan sayıda aracı içermekle kalmaz fakat aynı zamanda bir köylü nüfusun üyeleri arasındaki mal ve hizmetlerin "yatay" hareketine, malların köylerden kasabalara, kasabalardan iç kesim kentlerine, kentlerden liman kentlerine ve oradan da denizaşırı pazarlara geçtiği karmaşık "dikey" bağlar da ilave eder. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, mahalli olarak üretilmiş ürünlerin mahalli pazarlarda mübâdelesi bölgesel bir pazardaki mübâdelelerin küçük bir kısmını, bölgesel pazarlardaki mübâdele ulusal pazarlardaki mübâdelenin küçük bir örneğini ve ulusal pazarlardaki mübâdele ise uluslararası pazarlardaki mübâdelenin küçük bir parçasını oluşturur. Böylelikle köylü kendini sadece çok sayıda aracı ve ürün işleyici ile uğraşır bulmakla kalmaz, aynı zamanda birçok düzeye sahip ve kapsamı sürekli genişleyen bir pazar sisteminin içinde bulur. Ayrıca, böyle ötelere uzanan bir sistem içine katılan köylü fiyatların artık mahalli âdetler ve ihtiyaçlar tarafından ayarlanmadığını, kendi mahalli dünyasının çok katlı ilişkilerince tayin edilmediğini, fakat bütününü anlayamadığı ve kesin olarak kontrol edemediği çok daha kuvvetli arz ve talep güçlerince ayarlanıp tayin edildiğini fark edebilir.

Bölgesel pazarlarda değişik üreticilerin pazara ne getirdikleri bu üreticilerin mensup oldukları toplulukların geleneksel tekellerince belirlenir. Çömlekçi köyünde doğmuş birisi kendi ürününün değeri hakkında iyi bir fikre sahip olabilir fakat bu kimse çömlekçiler arasında doğduğu için çömlek yapmaktadır ve acı biber yetiştirenler arasında doğmuş birinden acı biber satın almaktadır. Açık şebeke pazarda ise kimin çömlek, kimin acı biber satacağını *peşinen* tah-

min etmek söz konusu değildir. Deri ürünleri ve yün battaniyelere karşılık olarak pazara acı biber ve çömlek sunmak artık geleneksel tekeller ve bunlar arasındaki ilişkiler sorunu olmayıp bireysel karara tâbidir. Bir kimse bir mevsim çömlek satarken, izleyen mevsim kendi tarlasında yetiştirdiği acı biberleri, daha sonra da ev halkından olan kadınların kış mevsimi boyunca ördükleri yün kazakları satabilir. Açık şebeke pazar sistemi içine giren bir köylü kararların önceden verilmesi yerine dalgalanmaların bugün bir ürünü yarın başka bir ürünü uygun kıldığı bir sistem içine girer. Ekonominin bütünü içindeki çömlek ya da yün kazakların toplamı birçok ayrı bireysel kararın toplamının bir sonucudur. Böyle bir açık şebeke pazarda neyin ne kadar üretildiği ve neyin ne fiyata satın alındığı sonuçta ürünlerin göreli fiyatlarınca belirlenir. Eğer çömlek için talep yüksekse daha fazla çömlek üretilmelidir. Çömleğe olan talep yün kazağa olan talepten daha büyükse, yün kazaktan daha fazla çömlek yapılmalıdır.

Bununla birlikte, kendi varoluş tarzından kaynaklanan bazı engeller fiyatların belirlediği böyle bir pazara köylülerin esnek bir şekilde katılım kapasitesini sınırlar. Köylü eğer ürettiğinin bir kısmını kendisinin tükettiği paleoteknik bir sistem içinde faaliyette bulunursa, pazarda fiyat belirleyici başka etkenler her ne olursa olsun, yiyeceği ürünleri kendisi üretecektir. Ancak, farz edelim ki, köylü kendini ticari ürün üretmeye zorlamış olan bir neoteknik sistem içinde faaliyette bulunmaktadır. Böyle bir durumda, eğer büyük bir zarara uğrayarak, diyelim ki uzun dönemli bir yatırım olan kahve ağaçlarını kesemediğinden ötürü, çok çabuk bir şekilde kahve üretiminden tütün üretimine geçiş yapamazsa veya avokado armutları için değil kahve için bir pazar düzenlemesi varsa, piyasada kahve fiyatları düşmesine ve tütün yahut avokado armutlarının fiyatları yükselmesine rağmen kahve üretmeye devam edecek ve bunun sonuçlarından zarar gö-

recektir. Büyük açık şebeke pazar üyelerinin sürekli esnek cevap vermelerini gerektirmesine rağmen köylünün cevabı esnek olmama eğilimindedir.

Ayrıca, köylünün konumunu belirleyen unsur sadece üretimini fiyat değişmelerine ayarlamaktaki göreli katılığı değil, fakat, buna ilaveten, öteki ürünlerin fiyatlarının değişimi ile kendi ürününün fiyatları arasındaki ilişkilerin değişimidir. Bu kural hem köylünün kendi mahalli çevresinde hem de, bundan da önemlisi, uzun vadede, öteki bölgelerin ve dünya alanlarının kendi ürünü ile rekabet ettiği geniş pazar ağı dahilinde geçerlidir. Bu fiyat ilişkileri zamanla değişecek ve sık sık köylünün satması gereken tarımsal ürünün fiyatı ile satın alması gereken diğer ürün ve hizmetlerin fiyatları arasında bir mesafe oluşmasına neden olacaktır. Bu "fiyat makasları" köylünün iktisadi durumunu derinden etkiler. Şüphesiz tarımsal ürün fiyatlarında belli bir miktar ürünün giderek daha az sınai mal ve tarımsal emek satın alabildiği uzun düşüş dönemleri vardır. Ürün fiyatlarında böyle sürekli düşüş dönemi, mesela, Ortaçağ sonlarının Avrupa'sında 1350 civarından 1500 civarına kadar olan dönemdir. Buna toprak fiyatlarında ve kiralarında bir düşüş eşlik etti ve malikâne sahiplerinin vergi gelirlerinin azalması sonucunu doğurdu. Bekleneceği üzere, bu gelişme bazı bölgelerde vergi gelirlerini âzamileştirmek için köylünün yükünü artırıcı teşebbüslere yol açarken, diğer bazı bölgelerde köylünün hâmileri köylüyü toprak üzerinde tutmak ve yasal olan veya olmayan göçleri durdurmak için onların yükünü hafifletmenin yollarını aradılar. Bu şartlar zamanla çok belirgin bir şekilde değişti. Nitekim, mesela, 1500 yılında bariz bir açık veren Silesianlı bir köylü işletmesi 300 yıl sonra bariz bir fazlalık verebilmekteydi.[18]

Köylü sektörü şebeke pazarlar yolu ile ürününü pazar-

18 Bakınız Abel, *Geschichte der deutschen Landwirschaft*, s. 133-134.

Ekvator'da haftalık bir pazar yeri. Bu tür pazarlar köylü hanehalkını ulusun ve dünyanın ekonomik sistemlerine bağlar. (Fotoğraf: Birleşmiş Milletlerin izni ile.)

lamaya daha sıkı bir şekilde bağlandıkça ve bu pazarlarda belirlenen fiyatlara bağımlılığı giderek arttıkça fiyatlandırmalardaki en küçük değişikliklerden bile etkilenecektir. Bu durum bir ülke ekonomisinin tamamı için çok şaşırtıcı sonuçlar doğurabilir. Mesela modern dünyada tarımsal ürünler dahil olmak üzere az gelişmiş denilen ülkelerden yapılan temel ürünlerin ihracat fiyatlarında meydana gelen yüzde beşlik bir değişmenin bu ülkelere yılık özel ve resmi sermaye girişleri ve hükümet yardımlarının toplamına kabaca eşit olacağı tahmin edilmiştir. Yakın geçmişte fiyat dalgalanmaları yüzde beşten daha büyük olmuş ve bu nedenle bundan etkilenen toplumun geneli kadar köylü arasında da ciddi iktisadi karışıklıklara yol açmıştır.

Düşen fiyatların kısa dönemli devrevi hareketleri de benzer şekilde önemlidir. Bu devrevi hareketler tarımsal yılı nitelendiriyor olabilirler. Yıl içinde, fakir köylüleri, ellerindeki ürünü hemen satmaya zorlayan ihtiyaçlar ortaya çıkabilir. Bu fakir köylülerin ürünlerini "elde tutma" güçleri yok-

tur. Bunlar, zengin köylülerin yaptıkları gibi, ürün fiyatlarının en avantajlı olduğu zamana kadar bekleyemezler. Bunu takiben de aynı bireyler azalan erzaklarını takviye etmek için sık sık sattıkları ürüne benzer ürünleri sattıkları fiyattan daha yüksek bir fiyatla pazardan satın almak zorunda kalabilirler. Hsiao-Tung Fei Doğu Çin'in bir köyünden 1930'lara dair bir örnek vermektedir.[19] Pirinçlerini erken satmak zorunda olan köylüler, pirinç hasadı tamamlandığında faizli olarak ödemek şartıyla, tüccardan borç pirinç almaktaydılar. Bir kile (bushel) pirincin piyasa fiyatı 2.3 dolardı. Borç alınan pirinç ise kile başına 4 dolar üzerinden nakit olarak geri ödenmek zorundaydı. Benzer şekilde Ekim ayında elinde parası kalmayan bir kimse, ipek böceklerini beslemek için kullanılmakta olan her 74 kilogram (162.9 pound) ağırlığındaki dut yaprağı karşılığı 1 dolar olmak üzere borç para alabilmekteydi. Ancak hasat zamanı geldiğinde 74 kilogram ağırlığındaki dut yaprakları üç dolar etmekte ve borç üç katı ile ödenmek zorundaydı. Bundan dolayı, yerinde bir ifade ile, bu sisteme "dut ağaçlarının yavru doğuran parası" (living money of mulbery trees) denir.

Bu gibi zorunluluklar köylüyü, tüketim alışkanlıklarına uygun olarak, bazı özel hünerlerini gelir getirici ek bir mesleğe dönüştürmeye ya da sahip olduğu bir mesleği tarımsal üretim takvimi ile bütünleştirmeye zorlayabilir. Köylünün yeni, başka bir ürün üretme kapasitesi sınırlı olabilirse de çalışabileceği ilave artı zamanını kullanma kapasitesi daha büyük bir esneklik gösterir. Nitekim, Doğu Çin'de Kaihsien-kunglu köylüler sadece pirinç üretmekle kalmayıp, satmak amacıyla ipek ipliği üretmek için ek iş olarak ipek böceği de yetiştirmekteydiler. Fei bu ek uğraşın köy hayatındaki rolünü tasvir etmiştir. Köyde ortalama işletme büyüklüğü 8,5 mow (1 mow = 512.26 m^2) dur. Her bir mow'un olağan bir

19 Hsiao-Tung Fei, *Peasant Life in China* (Londra: Keagan Paul, Trench, Trubner and Co., 1939), s. 276-277.

yılda altı kile (0.03525 m^3) pirinç hasıl etmesiyle ortalama bir çiftliğin yıllık toplam üretimi 51 kile ederdi. Ortalama büyüklükte bir hane halkının kendi tüketimi için 42 kile pirince ihtiyaç duyması geriye nakit elde etmek için satılabilecek dokuz kile pirinç bırakmaktaydı. Hasat zamanı bir kile pirincin piyasa fiyatı 2,5 dolar civarında olup, bu miktar yaklaşık 22 dolar gelir getirirdi. Fakat günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için hane halkının yılda en az 200 dolara ihtiyacı vardı. "Böylelikle sadece ziraatçılıkla hayatın sürdürülemeyeceği belliydi."[20]

Çözüm arayışı içinde rençperin kendisi ürünlere bakarken karısı, Jamaika ve Haiti'de olduğu gibi, diyar diyar gezerek çerçilik yapabilir. Ya da köylü hane halkı kendi emek gücünün bir kısmını ücret elde etmek amacıyla satmaya başlayabilir. Nitekim, tıpkı onuncu yüzyıl İngiltere'sinde hasat zamanı çalışacak iş bulmak amacıyla ülkeyi baştan başa dolaşan mevsimlik göçmen tarım işçileri (*aneilipimen* ve *aneilipiwomen*)* gibi,[21] Guatemalalı ve And Yaylası Kızılderilileri her yıl sahile inmektedirler. Ya da köylü hane halkının bazı

20 Fei, *Peasant Life*, s. 202.

* Çevirenin notu: Metinde geçen 'aneilipimen' ve 'aneilipiwomen' kelimelerinin karşılıklarını bulabilmiş değilim. Fakat, eğer kelime başındaki *aneilipi* ifadesinin eski İngilizce'deki *anele* kelimesiyle bir bağlantısı varsa, burada kastedilen erkek ve kadınların yanlarına varılamayacak derecede kötü kokan erkek ve kadın göçmen işçiler oldukları düşünülebilir. Nitekim, İngiltere'de evlerindeki banyo donanım ve imkanlarının yetersizliğinin bir sonucu olarak şahsi temizlik ihtiyaçlarını gidermedeki güçlüklerinden ve buna eşlik eden nahoş koku ve kirlilik halinden dolayı yakın zamanlara kadar işçi sınıfı üyelerine 'büyük yunacaklar' (the great unwashed) denildiğini hatırlamak gerekir. Ayrıca, konu ile yakından aşina olanların tasdik edecekleri gibi, Türkiye'de erken baharda evlerinden ayrılıp güz mevsimi sonuna kadar bir bölgeden diğerine geçerek göçmen tarım işçiliği yapan bireylere, şahsi bakım ve temizliklerini yapamayışlarının bir sonucu olarak yanlarına yaklaşanları tiksindirecek derecede kötü kokmalarından ötürü, kinayeli bir şekilde 'kokarca" denildiği olur.

21 George C. Homans, *English Villagers of the Thirteenth Century* (New York: Russell and Russell, 1960), s. 136.

erkekleri çiftlikte kalırken diğerleri, eli iş tutan oğullar ve kızlar, ücret karşılığı çalışmak için dışarı gidebilir, sonra da elde edilen ücretler geri getirilip evin ortak kaynak havuzuna katılabilir, devrim öncesi Rusya'sında mevsimlik emek göçü *(otkhodnichestvo)* olayında olduğu gibi. Yakın geçmişte Moskova'nın 200 mil güneydoğusunda bulunan Viriatino isimli Büyük Rusya köyünde yapılan bir Sovyet çalışması parçalanmış geniş ailenin ve mevsimlik işgücü göçlerinin Sovyet yönetimi dönemine kadar sürdüğünü göstermektedir.[22] Böylece köylü kendini sadece ürün pazarına iştirak eden biri olarak değil, fakat para karşılığı mübâdele edilen tek metanın emek olduğu bir pazarda bulur.

Bu nedenle, şebeke pazarlara giren köylü kendileri ile sadece ekonomik olarak değil, toplumsal bakımdan da başa çıkmak zorunda olduğu ve sayıları hızla artan zanaatkârlar ve aracılık yapan veya ticari hizmetler satan esnafla karşı karşıya kalabilir. Yukarıda tartışılan bölgesel pazarlara katılan köylüler kendilerinden farklı bir türün ihtisas sahiplerini ve bunların kesimlerini yabancı ve potansiyel düşmanlar olarak gruplandırıp, bunlarla toplumsal dışlama yapmak suretiyle başa çıkarlar. Herkes grup üyesidir ve toplumsal ilişkiler grup üyeliğine göre düzenlenebilir. Sosyolojik bir ifade ile bazı kimseler iç-grubun üyesi, bazıları da dış-grubun üyesidir. Kendi grubu köylünün pozitif atıf grubudur; dış grup pazarın zorunlu kıldıklarından başka kendisiyle ilişki sürdürmesi gerekmeyen negatif atıf grubudur.

Ancak, şebeke pazara katılan birey, köylü olsun veya olmasın, diğer katılımcıların her birinin potansiyel olarak hem olumlu, hem de olumsuz bir rol oynayabileceği gerçeği ile başa çıkmak zorundadır. Köylü, her bir halkasını kendileri ile çok daha az tecrübe ve anlayış ortaklığına sahip oldu-

22 Stephen P. Dunn ve Ethel Dunn, "The Great Russian Peasant: Culture Change or Cultural Development?" *Ethnology*, II, No. 3 (1963), s. 320-338.

ğu ihtisas sahiplerinin temsil ettiği ortak merkezli halkaların ortasında durmaktadır. Bu durum başka bir şekilde de ifade edilebilir. Pazarda kendisine yakın olanlar; kendileri ile olan ilişkileri bütünüyle yüzeysel olduğunda bile güdülerini ve çıkarlarını anladığı, kendisi gibi köylüler vardır. Bunlar, İtalyanların söylediği ya da bir Meksika deyişindeki gibi, *nosotros los pobres*, "biz, fakirler"dir. Bu köylüler sürekli toplumsal ilişkilerle nitelenen bir grup değil, ortak doğrular temelinde kendileri ile etkileşim kurmanın ve anlaşabilmenin mümkün olduğu bir insan kategorisi oluştururlar. Bu kategoriye dahil kişilerle adil ilişkiler kurmak mümkündür. Bu kişilerin her biri kendi çıkarını gözetebilir ve gözetecektir, fakat dar sınırlar ötesinde bir çıkar gözetmenin mevcut ya da potansiyel ilişkileri koparma tehdidi taşıdığının da farkında olacaktır. Referans kategorisinde çıkarların bu eşitliğidir ki, Haiti'de pazara giden kadınlar arasında şahsi ilişki ve sevgiye dayalı (sempatik) *pratik* (kayırıcı satıcı ve müşteri) ilişkilerinin kurulmasını mümkün kılar. Orada pratik ilişkileri üretici ile aracıyı, aracı ile aracıyı ya da aracı ile tüketiciyi birbirine bağlar. Bu ilişkiler satın alma ve satma, ödünç verme ve ödünç alma işlemlerini sürtüşmelerden uzaklaştırıp yumuşatır; işlemlerdeki fiyat indirmeleri ve "az daha ilave" etme yönündeki tavizleri etkiler.[23] Böyle bir referans kategorisi, köylüler yanında hayatını küçük meta üretimi ile kazanan zanaatkârları da içerebilir. Köyün demircisi, kasabanın kunduracısı ve yazıcısı dışarıdan ya da yabancı olacak kadar henüz köylünün hayat tecrübesinden uzaklaşmamışlardır.

Ancak, tüccar, vergi tahsildarı, sipariş üzere köylüye malzeme sağlayıp üretilen ürünleri toplayan bir sistemin yö-

23 Sidney W. Mintz, "*Pratik:* Haitian Personal Economic relationships," *Symposium: Patterns of Land Utilization and Other Papers, Proceedings of the 1961 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society* içinde, der. Viola E. Garfield (Seattle: American Ethnological Society, 1961), s. 54-63.

neticisi ve eli iş tutan erkek bulmak için köyleri tarayan amele çavuşu gibi, kendisinin kira veya kâr artıkları üzerinde ipoteği olan kimselerle karşılaştığında köylünün tutumunda bir değişme meydana gelir. Bu insanlar onun mevcudiyetini mümkün kılan çeşitli fonları dengeleme gayretlerine fiili yahut potansiyel bir tehdidi temsil etmekle kalmayıp, genellikle kazanç arzusunca güdülenen tek bir iktisadi yahut toplumsal çıkar ile ona bağlıdırlar. İktisadi çıkarlar doğrudan doğruya birbirlerine muhalif olup daha şahsi ilişkilerce dengelenmemektedir. Böylelikle, ortak tecrübe yokluğu sebebiyle aradaki toplumsal mesafe takviye edilir. Bu nedenle, köylünün şebeke pazarlara katıldığı yerlerde, aynı köyde oturuyor olsalar bile, tüccar ya da dükkâncı yabancı ve dışarıdan biri olarak görülmeye devam eder. O köylünün negatif atıf kategorisine mensuptur.

Bununla birlikte, köylülüğün büyük toplumun ayrılmaz bir parçası olması gerçeğinden dolayı köylü mübâdele ilişkileri çok nadiren özerktirler. Bu mübâdele ilişkileri diğer mübâdele biçimleri ile bir arada var olabilirler. Hindistan köylü cemaatinin *jajmani* sistemi yöneticiler tarafından himaye edilen uzun mesafe ticareti ile bir arada var olmuşken, bugün Orta Amerika'da Kızılderili köyleri arasındaki mütevazı mübadeleler onların kendi bölgesel pazarlarını daha büyük ulusal ve uluslararası pazarlara bağlayan işlemlerle bir arada bulunmaktadır. Mesela, Meksika'da bir Kızılderili pazarını ziyaret ettiğimizde, pazara getirdikleri malın çeşidine göre bir sırada oturan ve sabırla müşteri bekleyen köylülerin yanı sıra Kızılderili ürünleri için ihaleye girmiş yahut ellerinde bölgesel pazarlar dışında üretilmiş satılık sınai malları olan seyyar tüccarlar da görürüz. Ancak, böyle durumlarda cemaat iyi tanımlanmış ve bütünlük halinde kalır ve pazarlama sistemini biri diğeri üzerine oturtulmuş bir dizi katmanlar halinde tasvir edebiliriz. Burada geniş pazar şebekesi mahalli mübadele düzenlemelerini etkiler, fakat

bunları bütünüyle çözmede başarılı olamaz.

Köylü Artıklarının Elden Çıkarılması

Pazar sistemi bir bütün halinde topluma tahakküm etmeye başlayınca, ister hâmi-yanaşma ilişkilerinde, ister bölgesel pazarlarda sürdürülen düzenlemelerde vücut bulmuş olsunlar, mahalli düzeydeki grup tekellerini de çözmüştür. Böyle bir yerde pazar sistemini cemaatin içine nüfuz eder ve bütün ilişkileri satılık malı olan bireylerin tek çıkarlı bir ilişkisine dönüştürür halde buluruz. Yine de, böyle şartlar altında köylünün mal pazarlaması, hacmi ve kapsamı bakımlarından, dünyanın sanayileşmiş ülkelerinden aşina olduğumuz ticari işlemlere benzemez. Bunun sebebi, yukarıda gördüğümüz üzere, köylünün sınırlı üretim kapasitesinde, sınırlı elinde tutma ve satın alma gücünde ve pazarın etkilerini kendinden uzakta tutma teşebbüsünde yatar. Ancak, ticari mübâdele için bu tür köylü toplanma yerleri köylüyü daha geniş bir düzenin faaliyetlerine bağlar ve bu bağlanma bir yandan onun mübâdele ihtiyaçlarını gidermesini kolaylaştırırken, diğer yandan toplumsal ve ekonomik dengesini tehdit eder. Emtia mübâdelesi için mevcut olan köylü düzenlemeleri pazar sisteminin bir parçası haline gelince, pazarın sadece köylünün ürününü ve bu ürün sayesinde kendi denetiminde olan mal ve hizmetleri etkilemekle kalmayıp, onun üretim faktörlerini de etkilediğini görürüz. Pazar sadece çömleğe, sabanın ağzına ve patateslere fiyat eklemekle kalmayıp, asimetrik ilişkiler bağlamında köylüye bir derece özerklik bahşeden toprak ve emeğe de fiyat ekleyebilir. Yani, pazar sadece köylünün kâr fonunu etkilemekle kalmayıp, onun kira fonunu ve bu ikisi vasıtasıyla onun hassas erzak, ikmal-ikâme ve törensel fonlarını da etkiler hale gelebilir. Bunu daha iyi anlamak için köylü artıklarının bu artıklar üzerinde hak (ipotek) sahibi olan toplumun diğer

kesimlerine aktarılması yollarının bir tartışmasına dönmemiz gerekmektedir.

Mesela, Hindistan'da onsekizinci yüzyıl Oudh köylerine[24] bakmış olsaydık, her bir köyde toprağın rençper-bey gruplarınca elde tutulduğunu görürdük. Böyle her bir grup daha üstte yer alan siyasi bir beyin, *raja* nın yönetim alanının bir parçasını oluşturmaktaydı. Rençperlerin kira fonlarının beye akıtılması için bir köyün vergi ve resimlerinin (rüsûmunun) tayin edilmesi sistemi Hindistan'ın değişik yerlerinde farklılık göstermekteydi. Bazı yerlerde her bir rençper kendi üstündeki beye bireysel olarak vergi öderken, diğer yerlerde köyün bütünü hasadın belli bir yüzdesini "raja'nın yığınına" yığmaktaydı. Harç ve vergilerin belirlenmesinde izlenen yöntem her ne olursa olsun, ekilen her bir arazi parçası bu suretle herhangi bir yılda en yukarıda köyün bir parçasını oluşturduğu siyasi birimin başındaki beyden en aşağıdaki kast dışı sokak süpürücüsüne kadar bir hak ve karşı hak talepleri piramidi oluşturmaktaydı.

Benzer bir durum ortaçağ Avrupasında malikâne sahibi bey ile bağımlısı köylüler arasındaki ilişkide de söz konusuydu. Malikâne, mal ve hizmetler üzerindeki hak taleplerinin tek bir kişinin, toprak beyinin, elinde toplandığı bütünleşmiş tek bir büyük çiftlik değildi. Bey toprağı bağımlısı olan rençperlere bahşetmekteydi. Bahşedilen bu toprak, avlanma hakları, hayvan otlatma hakkı ya da koruluktan yakacak temin etme haklarına karşılık olarak bağımlı rençper beye ürün ödemek ya da beyin toprağı üzerinde emeği ile hizmet vermek zorundaydı. Beyin elindeki kaynaklara ve karşılığında ödenecek hizmetlere bağlı olarak her bir rençper kendi beyi ile farklı ilişkilere sahip olabilirdi. Bu nedenle

24 Walter C. Neale, "Reciprocity and Redistribution in The Indian Village: Sequel to Some Notable Discussions," *Trade and Market in the Early Empires* içinde, der. Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg, ve Harry Pearson (Glencoe: The Free Press, 1957), s. 218-236.

beye hizmet veren ve onun malikânesinden bu hizmetler için gerekli olan şeyler alan değişik derece ve türden bağımlı rençperler vardı. Ayrıca, her bir toprak parçası karmaşık bir hak ve karşı hak talepleri piramidini destekler vaziyette, bu rençperler topraksız köylülere emek karşılığı olarak ev verebilmekte, hatta toprağı olmayan üçüncü şahıslara ellerindeki toprağı kiralayabilmekteydiler. Hindistan köylerinde olduğu gibi, beyden başlayarak elde toprak tutmaya bağlı hak ve yükümlülükleri babadan oğula geçen bir sistem haline getirme eğilimi vardı.

Bu örneklerde ortak olan şey, bazı şahısların yahut bir grup şahsın köylüler tarafından kullanılan toprak üzerinde hak iddia etmesidir. Böyle bir kimse, belli bir arâzi parçası üzerinde nihai mülkiyet ya da onun kullanımı üzerinde nihai denetim anlamında, toprak üzerinde *sahiplik* (domain) icra etmektedir. Bir arazi parçasını satma yahut dilediğince kullanma hakkı veren ve bizim toplumumuzda (Amerika'da) aşina olduğumuz özel mülkiyet hakkı bu sahiplik-mülkiyet biçimlerinin sadece birisidir. Bir şahıs, üzerinde hak sahibi olduğu toprakları satma ya da toprağı işgal eden köylüleri çıkarma izni olmadığı halde, toprak üzerinde mülkiyet hakkı icra etmeye devam edebilir, toprağı tasarruf izni karşılığı haraç toplama (tribute) hakkını elinde bulundurmada ifadesini bulduğu gibi.

Mülkiyet Biçimleri

Üç tür mülkiyet köylülüğü geleneksel olarak etkilemiştir: patrimonyal, prebendal ve merkantil. *Patrimonyal mülkiyete* (tımar) sık sık "feodal" denilmiştir. Ancak bu öylesine sorunlu bir kavramdır ki, kullanımından kaçınılması daha iyi olur. Toprak üzerinde patrimonyal mülkiyet hakkı, toprağı tasarruf edenlerin denetiminin mülkiyet hakkını, akrabalık grupları ya da belli bir soyun üyeleri olarak, miras yolu ile

Toprak beyine hakkını (haracını) ödeyen köylü. (Rodericus Zamorensis, Spiegel des menschlichen Lebens (İnsan Hayatının Aynası), Augsburg baskısı, Peter Berger, 23 Ağustos 1488.)

edinen beylerin (lords) eline verildiği ve bu denetimin toprağı tasarruf edenlerden bu tasarruflarına karşılık vergi (tribute) alma hakkını ifade ettiği yerde karşımıza çıkar. Mülk birbiri ardı sıra gelen beylerin mirası, yani patrimonisi haline gelir. Bu haklar üst mertebedeki beylerin alt mertebedeki beyler üzerinde miras yolu ile edinilmiş haklar icra ettikleri ve alt mertebedeki beylerin de toprağı tasarruf eden köylüler üzerinde hâkimiyet icra ettikleri bir piramit haline sokulabilir. Köylü her zaman böyle bir düzenlemenin tabanında yer alır ve emek biçiminde veya ayni ya da nakdi olarak verilen artıkları ile bu düzenlemeyi destekler.

Toprak üzerinde *prebendal mülkiyet* (arpalık), devletin hizmetkarları sıfatıyla köylüden vergi toplama hakkının memurlara bahşedilmesi ve bu hakkın miras yolu ile elde edilemiyor olması bakımından patrimonyal mülkiyetten farklıdır. O zaman böyle mülkler aile mülkleri değillerdir; aksine

bunlar belli bir memuriyetin icrası karşılığı olarak gelir tahsisini, yani *prebend*leri (arpalıkları) temsil ederler. Max Weber tarafından bu anlamda kullanılan prebend terimi orijinal olarak Avrupa'da din adamlarına bahşedilen geçimliklere (stipends) ya da "dirlikler"e (livings) atıfta bulunmaktaydı.[25] Hizmetin karşılığını bu şekilde ödeme biçimi güçlü merkezi bürokratik devletlerin bir özelliğiydi, İran Sasani İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan'daki Moğol İmparatorluğu ve geleneksel Çin gibi. Bu imparatorlukların siyasi teşkilatları toprak ve vergi üzerinde miras yolu ile elde edilebilir talepleri kesmeye gayret ve bunun yerine aşağı mertebedeki bütün mülkiyet taleplerinin üstünde olarak hükümdar yahut despotun mülkiyet hakkını ilan ve teyit ettiler. Hükümdarın hâkimiyet hakkından daha düşük mertebede olan herhangi bir mülkiyet hakkı hükümdarın hizmetkarları olarak memurlara bahşedildi.

Bunun kadar önemli olan bir başka prebendal mülkiyet biçimi toprağı değil devletin, hükümdarın şahsında, köylüden gelir elde etmesini içerir. Prebendal mülkiyetin bu biçiminde memura, devlete ödenecek verginin (tribute) bir kısmına el koyma ve bunu kendi ihtiyaç ve amaçları için kullanma hakkı verilir. Bu iki şekilde yapılabilir: ya iltizam usûlü ile devlet adına vergi toplama işini yapan ve topladıkları verginin bir kısmını kendi ellerinde tutan mültezimlere belli alanlardan vergi biçiminde haraç toplama hakkı bahşetmek suretiyle, ya da önce devletin vergi gelirlerini bir merkeze toplayıp oradan hizmetleri karşılığı memurlara bir maaş ödemek biçiminde. İltizam usûlü Ortadoğu ve Moğol Hindistan'ında başat prebendal mülk biçimiydi. Oldukça merkezileşmiş olan Çin devletinde maaş ödeme âdettendi. Şüphesiz, hem mültezimlerin hem de memurların üst mercilere iletmedikleri birçok fon toplama imkanları vardı. Max

25 Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: Oxford University Press, 1947), s. 378-381.

Weber, Çin'de, en iyi şartlarda bile, toplanan vergi gelirlerinin ancak yüzde 40'lık bölümünün merkezi idareye ulaştığını tahmin etmiştir. Merkezi idareye ulaşan miktarlar merkezi hükümetin gücünün memurların gücü karşısında göreli değişimine paralel olarak artıp azalmaktaydı. Bununla birlikte, ellerinde mülkiyet hakkı bulunan farklı kimselere (domain holders) daha büyük bir özerklik tanıyan patrimonyal mülkiyet biçimine nazaran prebendal mülkiyet daha yüksek derecede merkezileşme ve merkezi idarenin daha geniş bir hâkimiyetini ifade eder.

Patrimonyal ve prebendal mülklerin ortak bir özelliği mülkiyet hakkı icrasının bizim törensel dediğimiz işlemlerle kuşatılmış olmasıdır. Beyin bağımlısı olan köylülerle doğrudan şahsi, ya da şahsileştirilmiş, ilişki içinde bulunduğu patrimonyal mülkiyet biçiminde bu törensel kuşatma bilhassa belirgindi. Beye sunulan pek çok hizmetin törensel bir yanı vardı ve bey çoğunlukla bu hizmetlere ayni olarak karşılık vermekteydi. Bey ile köylü arasındaki ilişkinin koruma ve toprak elde etme karşılığı olarak köylüden vergi alma hakkı biçiminde bir tür sözleşme şeklinde düzenlendiğinin hatırlanması gerekir. Onuncu yüzyıl İngiltere'sinde bu sözleşme ilişkisi sembolik olarak resmi bir antlaşma şeklinde ifade edilmekteydi. Ondördüncü yüzyıl *Sabancı Piers** destanında bey "kutsal kiliseyi ve beni (köylü) müsriflerden ve kötü kişilerden korumaya" söz verirken Piers de "her ikimiz için ter dökmeye ve ekmeye" söz vermektedir. Köylü tarafından beyine getirilen hediyeler çoğunlukla törensellerin takvimi ile bağlantılıydı, Noel zamanı köylünün beyine bira ya da tavuk, Paskalya zamanı yumurta getirmesi gibi. Buna karşılık olarak da bey topraklarını işleyen kimselere Paskalya yahut Noel kutlaması için ya da evlilik yıldönümü anısına ziyafet

* Çevirenin notu: İngiliz şair William Langland'a (1332-1400) atfedilen ve nakaratlı kinaye biçiminde yazılmış olan *The Vision of William conquering Piers the Plowman* destanı.

vermekteydi. Benzer şekilde, çift sürmek ya da diğer görevler için beyin işini görmeye gelenlere bu hizmetlerine karşılık olarak yemek verilmekteydi. Bey ile bağımlıları arasındaki bu hediyeler zinciri, George Homans'ın ifadesiyle, "iki tarafın birbirlerine karşı hislerini yumuşatmaya ve aralarındaki ilişkinin temeli olarak idrak edilen karşılıklılığı sembolize etmeye hizmet etmekteydi."[26]

Benzer şekilde, prebendal mülkiyetin hüküm sürdüğü yerlerde köylü ile mülkün (ülkenin) nihai efendisi ve sahibi (mevlâsı) olarak hükümdar arasındaki ilişkilere bir törensel abası giydirilmeye gayret edildi. Hükümdar, genellikle, üzerinde hüküm sürdüğü devletin düzenini ayakta tutarak kainatın düzenini ayakta tutan göklerin oğlu ya da tabiatüstü güçlerin yer yüzündeki halifesi addedilmekteydi. Hükümdarın bu törensel yüceliği onun hizmetinde çalışan ve emirlerini yerine getirenlere de yansımaktaydı. Nitekim, yakın zamana kadar Çinli bir devlet memuru köylüler tarafından sadece teknik bir yönetici olarak değil, fakat aynı zamanda manevi bir şahsiyet olarak görülmekteydi. Hsiao-Tung Fei bundan şöyle bahseder: Sel, kuraklık ve çekirge istilası hallerinde

> halk belde hükümetine gidip mucizevi (magical) yardım talep eder. Eski geleneğe göre, beldenin yargıcı halkın sihirbazıdır. Sel meydana geldiğinde yargıç ırmağa yahut göle gider ve resmi eşyalarını suya atarak suların çekilmesini isterdi. Kuraklık olduğunda domuzların öldürülmesini durdurmak için resmi bir emir yayınlar, şemsiye ve uzun çizmeler gibi yağmuru hatırlatan şeylerle bir geçit töreni düzenlerdi. Çekirge istilası olduğunda ise *Luiwan* putu ile törensel yürüyüş yapardı.[27]

26 Homans, *English Villagers*, s. 269.

27 Fei, *Earthbound China*, s. 167. *Luiwan* çekirge tehdidine karşı tabiatüstü koruyucudur.

Böyle törenseller birçok işlevi yerine getirmekteydi. Homans'ın ileri sürdüğü gibi, köylüyü manevi olarak tazmin etmek suretiyle köylü ile güç sahibi arasındaki asimetrik ilişkiyi dengelemekteydi. Aynı zamanda, güç sahibi kişiyi manevi bir değerle kuşatarak üzerinde hâkimiyet icra edilenlerin uygulamaya geçirilmemiş taleplerine karşı onun hâkimiyetinin meşruiyetini sağlama bağlamaktaydı.

Toprak üzerinde üçüncü önemli mülkiyet biçimi *merkantil mülkiyet*tir. Bu mülkiyet biçiminde toprak, sahibinin özel mülkü olarak, alınıp satılan ve sahibinin kâr etmesi için kullanılan bir varlık olarak görülür. Alınıp satılan bir varlık olarak toprak, iktisatçıların tanımına göre, bir metadır. Karl Polanyi, toprağın tabiatın parçası olmasından ötürü, bunun hukuki bir icat olduğunu belirtmiştir; toprak *mevcuttur*,[28] satılmak için *üretilmemiştir*. Başka herhangi bir mülkiyet gibi merkantil mülkiyet de toprak üzerinde üst bir hakkı, ve yukarıda tartışılan önceki mülkiyet biçimleri gibi, kullanım karşılığı vergi toplama hakkını teyit eder. Bu vergiye çoğunlukla kira denir. Ancak, toprağa ve ondan elde edilebilecek potansiyel gelire hayali bir para miktarı olarak muamele etmesi bakımından önceki mülkiyet biçimlerinden farklılık gösterir. Alınıp satılabilecek bir meta muamelesi yapıldığından, toprağın da başka herhangi bir meta gibi bir fiyatı vardır. Ayrıca, bir kez satın alınınca, toprak, satmak amacıyla başka metaların üretimi için kullanılabilir ve satın alma fiyatı sermaye yatırımı olarak hesaplanabilir. Eğer sahibi toprağı başkasına verirse, daha eski mülkiyet biçimleri altında alacağı vergiyi para biçiminde kiraya dönüştürebilir ve bu kiranın miktarı belli bir bölgedeki meta toprağın arz ve talebine bağlı olacaktır. Burada kira yatırılmış sermaye için faiz ödemesi (capitilized rent), ya da Sir Henry Maine'nin dediği gibi, rekabet kirası biçimini alır.[29] Üstelik, böyle bir mülkiyet

28 Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Boston: Beacon Press, 1957), s. 72.

29 Sir Henry Maine, *Village Communities in the East and West* (New York: Henry Holt and Company, 1876), s. 182-184.

biçimi altında toprak sahibi toprağını teminat olarak kullanarak borç para alabilir. Toprak sahibi toprağını rehin olarak verebilir ve borcun ödenmemesi halinde borç veren kimse toprak üzerindeki mülkiyet hakkını devralır ve parasını geri alabilmek için toprağı en fazla fiyat verene satar.

Toprak üzerindeki bu üç mülkiyet biçiminin, patrimonyal, prebendal ve merkantil, karşılıklı olarak birbirlerini dışlamaları gerekmez; bunlar çoğu kez bir arada var olurlar. Belli bir toplumsal düzenin örgütsel profilini belirleyen bu biçimlerin bileşimi, "karışımı" ve farklı biçimlerin göreli önemidir. Nitekim, Alplerin kuzeyindeki Ortaçağ Avrupa'sında patrimonyal mülkiyet hüküm sürmüştür. Fakat bu mülkiyet biçimi hükümdar tarafından dünyevi ve ruhani (dini) beylere prebendal haklar bahşedilmesi ile bir arada var olmuştur. Ancak, patrimonyal haklar çoğu kere bir patrimonyal beyden diğerine satılmış, toprak kullanım hakları (mülkü elinde bulunduran beye ödenmesi gereken haraçlarla birlikte) köylü arasında devredilmiş ve hatta sistem toprak kullanma ve rekabet harçlarını dahi içermiştir.[30] Bununla birlikte, pazarlama sistemi toplumu bir bütün halinde tahakkümü altına alıncaya ve onüçüncü yüzyıldan sonra giderek artan bir şekilde patrimonyal mülkiyeti merkantil mülkiyete dönüştürünceye kadar patrimonyal sistem hüküm sürmeye devam etmiştir. Öte yandan, uzun süredir prebendal mülkiyetin başat olduğu Doğu'da ise prebendal beylerin, yasal olan veya olmayan yollarla, resmi mülkiyetlerini miras yolu ile elde edilebilir ve/veya pazarlanabilir kılmaya muktedir oldukları dönemler ve yerler her zaman mevcuttu. Üstelik, toplumsal ilişkiler farklı düzeylerde farklı şekillerde düzenlenebilmekteydi. Nitekim bir bey hâkimiyet alanının sınırları içindeki patrimonyal denetimini sürdürebilir fakat ay-

30 Sylvia L. Thrupp, "Economy and Society in Medieval England," *The Journal of British Studies*, II, No. 1 (1962), s. 5-8.

nı zamanda mülkiyeti altında bulunan toprakları kapitalist bir tarzda işletebilirdi ki, bu usûl Doğu Almanya, Rusya ve Latin Amerika'da onaltıncı yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar takip edildi. Ya da bir bey bazı toprakları patrimonyal, diğerlerini prebendal olarak elinde bulundurabilirdi. Benzer şekilde, her ne kadar rekabetçi bir ortamda ayakta kalabilmek için patrimonyal beyler kendi mülklerine pazar şartlarını dikkate alarak muamele etseler bile, günümüz kapitalist düzeninin çatlakları arasında patrimonyal mülkler var olamaya devam etmektedirler. Ayrıca, beyler kendi haklarını emek ve para biçiminde ödemeye dönüştürmek istedikleri yerlerde çoğunlukla patrimonyal mülkiyetin merkantil mülkiyete dönüşümünü hızlandırdılar.

Toplumdan topluma farklı karışımda olsalar bile, bu mülkiyet biçimlerinin bir arada bulunmaları gerçeği bunları bir evrim ölçeği üzerinde sıralamayı denerken bizi ihtiyatlı olmaya sevk etmelidir. Farklı mülkiyet biçimlerinin yukarıda tartıştığımız üç farklı pazar düzenlemesi ile bir arada mevcut olabileceklerinin farkına vardığımızda bu ihtiyat daha büyük bir önem kazanır. Şunu anlamamız gerekir ki, mülkiyet biçimleri sadece biçimlerdir, büyük toplumsal sonuçlar doğuran bunların hangi amaçla kullanıldıklarıdır. Nitekim merkantil mülkiyet toprak sahipleri tarafından farklı şekillerde kullanılmıştır. Bazıları gerçekten üretim sürecini ıslâh etme üzerine eğilirken, bazıları üretim tabanında hiçbir değişiklik yapmaksızın sırf ellerine geçen parayı âzamileştirmekle ilgilenmişlerdir. Kuzeybatı Avrupa'da birinci yol takip edilmiş, verimli ve üretken üreticiler lehine olarak verimsiz ve üretken olmayan üreticiler elenmişlerdir. Yeniliklere direnen paleoteknik köylüler ya yeni üretim yöntemlerini benimsemeye zorlanmışlar ya da işbirliği içinde çalışan yeni neoteknik üreticiler zorla bunların yerini almışlardır. Bu değişme ancak durmadan büyüyen bir sermaye fonu sağlayan ve bütün patrimonyal mülkiyet taleplerini

devredilebilir merkantil mülkiyete dönüştüren hiç durmaksızın genişleyen bir pazar ortamında gerçekleştirilebilirdi.

Patrimonyal veya prebendal mülkiyetin gücünü koruduğu, merkantil mülklerin ya çok az olduğu ya da patrimonyal veya prebendal mülkler üzerinde üretilen ürünlerin kısmen ya da ara sıra şebeke pazara girdiği dünyanın öteki yerlerinde farklı bir yön takip edildi. Bu yerler Şark (Orient) ve Latin Amerika'ydı. Kuzeybatı Avrupa'da merkantil mülk sahipleri sermayelerini paleoteknik ekotipleri dönüştürmeye yatırırken ve bu suretle üretimin riskini paylaşmaya başlarken, sözü edilen daha geleneksel alanlardaki mülk sahipleri paleoteknik üretim tabanını muhafaza etme yönünde hareket ettiler. Böylelikle üretim risklerini günümüze devredip sadece ödemeleri toplama vasıtalarını daha etkin hale getirdiler. Bu sisteme kira kapitalizmi denilmiştir. Bu sistem altında köylünün idare ettiği değişik üretim faktörlerine eşlik eden kiralar biriktirilebilir; fakat bu kiralar ilgilenen diğer taraflara bütünüyle ya da kısmen satılabilir de. Bu sistem altında

> köylünün üretken ekonomisi parçalanarak kavramsal olarak her biri için gayri safi hasıla içinde özel ve genellikle yeknesak bir değer koyulmuş (uniform) bir payın hesap edildiği bir üretim faktörleri sistemine dönüştü. Dün olduğu gibi bugün de, genel bir kural olarak, şu unsurlar önemli üretim faktörleri olarak görülmektedir: su (yeterli yağış alan veya nehirlerden yeterli su temin edilen yerlerde toprakla bir arada düşünülür), tohum, iş hayvanları (ve öteki alet-edevat ki zaten çok kıttır) ve son olarak insan emeği.[31]

Bu sistemin en kötü haline, Ortadoğu'nun bir kısmında olduğu gibi, "ortakçı kendi ürettiği ürünün ancak çok az bir

31 Hans Bobek, "The Main Stages in Socioeconomic Evolution from a Geographic Point of View," *Readings in Cultural Geography* içinde, der. Philip L. Wagner ve Marvin W. Mikesell (Chicago: University of Chicago Press, 1962), s. 235.

kısmına dokunabilir hale geldiğinde" ulaşılmıştır. Fakat çiftlik üzerindeki işlerin (çift sürme, hasat, bazen ağaçların bakımı ve saire) parçalanması ve bunların her biri için üründen uygun bir hisse ödemek bile mümkündür. (Böylelikle) bir bütün halinde faaliyette bulunan işletme kavramı çözülerek bir dizi ferdi işlere ve bunlara karşılık gelen gelir taleplerine dönüşmeye başlar. Böyle her birine bağımsız parasal değerler verilen çeşitli işlere parçalama süreci köylüyü üretim faktörlerinin her biri için ayrı borca sokar. Köylü su elde etmek için ödeme yapmak zorunda olabilir ve eğer parası yoksa faizi ile borç para bulmak zorunda kalabilir; faizli borç para bulup bu para ile alet-edevat temin edebilir ya da iş hayvanlarını ödünç alıp bunun karşılığı bir harç ödeyebilir.

Böyle bir sistem kısa sürede gelire ait çeşitli senet ve tapuları borç senetlerine dönüştürme teşebbüslerine yol açar. Yüzde 100 ile 220 arasında değişen faiz oranları görülmedik şeyler değildir. Bu kadar yüksek faiz oranlarının kısmen iktisadi, kısmen de siyasi pek çok sebebi vardır. Bir iktisadi etmen bilhassa sulu tarım yapılan bölgelerdeki yüksek nüfus yoğunluğu ve göreli toprak kıtlığının ürünüdür: Toprağa olan talep toprak fiyatlarını ve bundan ötürü de hem kira harçlarını hem de toprak kullanımı esnasında edinilen borçların faizlerini yukarı iter. Bir başka iktisadi etmen nüfusun fakirliğinin rençperleri üretimden elde edilen geliri kendilerini beslemek için kullanmaya mecbur etmesidir. Fakirlik geçinme ihtiyacının yatırım ihtiyacına galebe çalması demeye gelir ve birçok rençperi bütçelerinin "iki ucunu bir araya getiremez" kılar. Bu nedenle böyle kimseler borçlanma yolu ile boğazlarını doyurmak zorundadırlar. Ancak, borç para veren kimse kendi menfaatini borç para verdiklerinin tüketiminden değil üretiminden elde eder. Hem birçok rençperin yığılan borç para talebi, hem de borç para verenin kendi eline geçeni âzamileştirme arzusu faiz oranlarını yükseltir. Ayrıca, çok düşük geri ödeme kapasitesine sahip böyle bir nü-

fusa borç para vermek sermayeyi dondurur; yani borç para veren kimse ihtiyaç duyduğunda parasını her zaman ya da kolaylıkla geri alamaz. Bu durum da tekrar faiz oranlarını yukarı iter.

Fakat bu olgunun siyasi sebepleri de vardır. Siyasi istikrarsızlık olan yerde toprak ve para sahipleri de çabuk değişir. Bu nedenle toprak sahipleri ve borç para verenler kendi hayat süreleri içinde ya da mevki-makam sahiplikleri devam ederken ellerindeki bu imkandan âzami ölçüde yararlanmaya gayret etmek zorundadırlar. Bu durum mültezimlerin köylünün vergilendirilmesinde prebendal haklara sahip oldukları ve köylüden çekilen artık miktarını artırmak suretiyle kendi hisselerini artırabilecekleri sistemler için de geçerlidir. İlave bir sebep, gerçek çıkarları kentsel alanlarda ya da siyasi mevki sahipliğinde yatan ve kırsal alanın sömürülmesini siyasi ya da toplumsal bakımdan yükselmede kullanılacak servet biriktirmenin bir yolu olarak gören bir toprak sahipleri ve borç para verenler sınıfının varlığı olabilir. Rençper nüfusun tüketimini asgari biyolojik seviyeye indirerek şevkini azaltmasından ötürü böyle bir sistem kendi kendini sınırlandırmaktadır. Bundan sonra, kentli kira toplayıcıların kırsal üretkenlikte hiçbir artış sağlamaksızın köylerden akıttıkları artıklardan kentler yararlanır.

Ortadoğu ve Hindistan gibi kira kapitalizminin hüküm sürdüğü yerlerde rençperliğin göreli durağanlığıyla karşılaştırıldığında, Kuzeybatı Avrupa'da tarımın merkantil mülkiyetin kalkanı altında top yekun dönüşümü, mülk biçimi her ne kadar toplumsal ilişkiler için bir örüntü sağlayarak bir köylü ekosisteminin düzenlenme yolu açısından önemli olsa bile, *sistemin bütününün profilini şekillendirmede belirleyici öneme sahip olan hususun gücü elinde bulunduranlar tarafından örüntünün nasıl kullanıldığı* yönündeki iddiamızı desteklemektedir. Merkantil mülkiyet, köylünün mevcut şartlar altında üretmeye muktedir olduğu kira ve kâr fonlarını çeker-

ken, rençperliği teknik bakımdan durağan halde tutmak, paleoteknik köylü ekotiplerini sürdürmek için kullanılabilir. Ya da sadece üretimden hasıl edilen artıkların üzerine atılmak için değil, üretimin niteliğini değiştirmek için de kullanılabilir. Böylelikle merkantil mülkiyet köylünün üretiminin bütününün tabanını oluşturduğu toplumsal sistemler içinde var olabilir. Böyle bir ortamda merkantil mülkiyet üretim tabanına hiç dokunmaksızın mülkiyet ve artıkların elden çıkarılmasına hükmeden *toplumsal ilişkileri* düzenleyebilir. Diğer yandan, gelişen bir endüstriyelizm döneminde, toprak kullanımını paleoteknik üreticilerden neoteknik üreticilere döndürmenin ana zorlayıcı vasıtası haline gelebilir ve böylelikle üretim tabanını etkiler.

Yirminci yüzyılda, Sovyetler Birliği ve Çin'in yanı sıra modern Meksika ve Mısır gibi büyük bir tarımsal devrim geçirmiş olan ülkelerde dördüncü bir mülkiyet biçimi boy göstermiştir. Buna *idari mülkiyet* diyeceğiz. Bu mülkiyet biçimi, devletin toprak üzerinde nihai bir hükümranlık talebi ve topraktan sağlanan ürünün bir memurlar hiyerarşisi aracılığı ile devlet tarafından vergilendirilmesi bakımından, prebendal mülkiyet biçiminin belli özelliklerini paylaşır. Gerçi, prebendal mülkiyet köylü tarafından üretilen kira fonlarını çekmekle yetinip tarımsal üretimi büyük oranda hiç dokunmadan olduğu gibi bırakırken, idari mülkiyet ürünün elden çıkarılması kadar tarımsal üretimin bizatihi kendisini de etkiler. Ancak, toprak ve emek üzerindeki hakların düzenlenmesinde bu yeni bir ilke değildir. Üretim sürecinde kararını kendisi veren bir köylülük üzerine bahşedilmiş prebendal hakların hüküm sürdüğü birçok merkezi bürokratik devlette toprak mülkiyeti ve yönetiminin doğrudan devlet eliyle yürütüldüğü deneyler mevcuttur fakat bu uygulamalar her zaman küçük çapta uygulamalar olarak kalmışlardır. Yirminci yüzyılda ise devletin atadığı teknisyenler tarafından idare edilen ve üretimi yapan birime çok az inisiyatif kullan-

Bir kolhozun üyeleri ile konuşan Sovyet hükümeti tarım memuru. Kolhoz kolektif tarım ile özel tarıma tahsis edilen toprakları bir araya getirir; sovhoz tarım işçisi ile toprak arasında hiçbir bağ kurmaz. (Sovfoto.)

ma hakkı tanıyan devlet çiftliklerinin çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmasına şahit olduk.

Sovyetler Birliği'nde böyle bir idari mülkiyet biçiminin başat şekli *kolhoz* olmuştur. Kolhozda ana ürünler, çoğunlukla tahıllar, kolektif olarak üretilirken, her bir kolhoz işçisi üzerinde doğrudan tüketeceği ya da mahalli pazarlarda satılabilecek kolay bozulan ürünler ürettiği "özel" küçük bir tarlayı elinde tutar. Yakın dönemde yapılan çalışmalar kolhozların pek başarılı olmadıklarını göstermektedir. Rençper işçilere verilen özel tarlalar kolektif çiftliklerden çok daha üretken olmuşlardır. Sovyetler Birliği'nde ekilen toplam alanın yüzde 3'üne tekabül etmelerine rağmen bu özel tarlalar toplam ürün çıktısının yüzde 16'sını ve canlı hayvan üretiminin yaklaşık yarısını üretmektedirler. Aynı zamanda, Sovyet rençperler kendi emeklerinin üçte ikisini kolektif çiftliklere, üçte birini de kendi özel tarlalarına harcamaktadırlar. Böylelikle, sayıları 30 milyonu bulan küçücük tarlalar toplam hasılanın büyük bir kısmını üretmeye ve mevcut emek gücünün dikkate değer bir kısmını emmeye devam etmektedir.[32] Buna karşılık, Sovyetler Birliği'nde diğer bir ida-

32 D. Gale Johnson, "Soviet Agriculture," *Bulletin of Atomic Scientists*, XX, No. 1 (1964), s. 8-12.

ri mülkiyet biçimi olan *sovhoz* çiftlikler toprakla başka hiçbir bağı olmayan tarım işçisi grupları istihdam edilerek işletilmektedir. İdari mülkiyet ile benzer denemeler Çin'de de yapılmıştır. Bunların en yenisi devletin koruması altında çok sayıda rençperi üretim ve tüketim alayları şeklinde gruplandıran komünlerin oluşturulması olmuştur. Meksika'da Devrimden sonra kamulaştırılan toprakların büyük bir kısmı birlikler (corporate) halinde birimler, *ejidos*, oluşturan rençper komünlerine tahsis edilmiştir. Buna karşılık olarak, her bir ejidos da ailelere tahsis edilmiş ve alınıp satılamayan tarlalardan oluşacaktı. Ancak, birkaç yerde, bilhassa verimliliğin hayli yüksek olduğu pamuk yetiştiren Kuzey bölgesinde, teorik olarak her biri kamu tarafından idare edilen bir şirketin hissedarı olan rençperlere tahsis edilmiş topraklar üzerinde hükümet doğrudan idari mülkiyet (uygulaması) denemiştir.

Ne var ki, paleoteknik köylü düzeninin top yekun yeniden örgütlenmesi ancak özel şartlarda mümkündür. Bu işlemi başarabilmek için iki unsur asli öneme sahip görünmektedir. Birincisi, daha az emekle daha çok nüfusu besleyen yöntemlerin uygulamaya konmasıyla topraktan çıkarılan nüfus için bir emniyet supabı görevi yapabilecek türden bir boş alan (frontier) olmalıdır. Bu boş alan artık nüfusun yeni topraklara yerleştirilebileceği coğrafi bir alan olabileceği gibi, topraksız insanları emmeye muktedir gelişen bir sanayi gibi mesleki de olabilir. Fakat bir boş alanın varlığı kendi başına yeterli değildir. Ekotipte neoteknik normlarına doğru bir değişme başlatan denetim mevkiindeki grubun, ikinci olarak, tarımdan bağımsız bir güç tabanına sahip olması gerekir. Böyle bir güç tabanı askeri olabilir; veya denizaşırı ticaretten büyük bir gelir kaynağı elde edildiğinde olduğu gibi, ticari olabilir; ya da köylü artıklarının en büyük tek vergi geliri kaynağı olmadığı sınai bir taban. Diğer bir ifadeyle, paleoteknik sistemin deneme yapma kapasitesi sınırlıdır;

bütün toplumsal ve ekonomik yumurtalar tek bir paleoteknik sepet içindedir. Sadece etkin alternatif seçeneklerin bulunduğu bir durumda yeni bir düzene geçiş yapılabilir. Böyle bir geçişte, geçiş dönemine hükmeden ve ortaya çıkan toplum yapısını belirleyen toplumsal ilişkileri bir kalıba oturtmada mülkiyet biçimi önemlidir. Fakat mülkiyet biçimleri kendi içlerinde ve kendi başlarına sadece örgütsel kalıplardır. Bu kalıpların nasıl kullanıldığı ise bir toplumsal örgüt ve gücün örgütlenmesi sorunudur ki, izleyen bölümde bu konuları ele alacağız.

III. Köylülüğün Toplumsal Yönü

Köylülüğün ekonomik yönleri ile ilgilenirken, bir üretim birimi olması sıfatıyla köylü hane halkı ile işe başladık ve sonra hane halkının kendisi gibi olan diğer hane halkları ile olan yatay, ve kendisi üzerinde güç sahipleri ile olan çeşitli dikey iktisadi bağ ve bağlantılarını takip ettik. Köylülüğün toplumsal organizasyonu üzerine olan bu bölümde de aynı işlemi tekrar edeceğiz. Önce köylünün içinde yaşadığı en dar, en mahrem birim olan aile ile başlayacağız. Sonra, aileden daha büyük olup köylülüğün mevcudiyetini etkileyen toplumsal birimlere geçeceğiz. Ve bölümü köylü aileleri ve topluluklarının içinde hareket etmek zorunda oldukları daha geniş toplumsal düzenin bir tartışması ile bitireceğiz.

Köylülükte Evcil Grup

Köylü ailesi ya da ailelerini anlamaya çalışırken çeşitli türden aileler olduğunu hatırlamamız gerekir. Bu aileler esas itibariyle evli bir erkek ile kadın ve bunların çocuklarından

Hintli bir geniş aile içindeki kuşaklar. (Fotoğraf: Frank Horvat.)

oluşan *çekirdek* veya karı-koca ailesi, ve tek bir örgütsel çerçeve içinde birden fazla çekirdek aileyi bir araya getiren *geniş* aileler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Geniş ailenin değişik tipleri vardır: evli bir erkek, bu erkeğin karıları, çocukları ve bu çocukların karılarından oluşabilir. Böyle bir durumda birçok çekirdek ekibin ortak bir erkek hane halkı reisi vardır. Geniş aile farklı nesillere ait çekirdek ailelerden oluşabilir: köylü ve karısından oluşan bir çekirdek ekip, yaşlı ebeveynler bir başka çekirdek ekip ve belki de köylünün en büyük oğlunun kendi ebeveynleri ile aynı çatı altında yaşamak üzere eve karı getirmesiyle oluşan üçüncü bir çekirdek ekip içeren bir hane halkı örneğinde olduğu gibi. Böyle bir örgütsel çerçeve, muhtemelen bir dizi çekirdek ekibi besleyebilecek gerekli kaynaklara sahip zengin hane halkları arasında olsa bile, geleneksel Avrupa, Çin ve Hindistan'ı karakterize etmiştir. Geniş ailenin üçüncü bir türü de aynı nesle mensup çekirdek ekiplerden oluşabilir, ikisi de evli büyük ve küçük erkek kardeşin ortak bir kaynak ve emek havuzu sürdürmelerinde olduğu gibi.

Çekirdek ailenin bir erkek, bir kadın ve bunların çocuklarından oluştuğunu gördük. Çoğu kişi çekirdek aileyi "doğal", yani her yerde, her zaman ve her toplumda mevcut bir toplumsal olgu, böylelikle de asli ve daha karmaşık akrabalık olgusunun temelini oluşturan bir şey olarak düşünür. Aile ve akrabalık bu görüşte olan bazı antropologlar tarafından birleştirirler de. Ancak, çekirdek ailenin kavramsal olarak daha alt birimlere bölünüp bölünemeyeceğine ve bu birimlerin "doğal" olarak mı oluştuklarına bakacak olursak bundan analizimiz çok şeyler kazanacaktır.

Nitekim, incelendiğinde görülür ki, çekirdek aile gerçekte birçok ikili (dyadic) ya da iki kişiyi içeren ilişki dizileri içerir. İlk olarak, bir erkekle bir kadın arasındaki cinsel ilişkiye dayanan bir ilişki vardır. Buna cinsel ikili diyebiliriz. Cinsel ilişki toplum tarafından yaptırım altına alındığında

ya da "ruhsat verildiğinde," toplumsal olarak bağlayıcı hale gelir ki, bu durumda ilişkiden karı-koca ilişkisi olarak söz edebiliriz. İkinci olarak, anne ile çocuk arasındaki ikili ilişki, analık ikilisiyle karşılaşırız. Üçüncü olarak, aynı ve karşı cinsten kardeşler arasında ikili ilişki vardır. Son olarak, baba ile evlat arasında ikili ilişki, babalık ikilisi vardır. Bunlardan ilk üçü biyolojik faaliyetler üzerine kuruludur. Ancak babalık ilişkisi böyle değildir; bundan ötürü o "farklı türden bir ikili ilişkisidir; biyolojik bir bağlantı sebebiyle değil diğer ikililer sebebiyle vardır."[1] Bir toplum bu ikiliye çok büyük iktisadi ve diğer işlevler verebilir de, vermeyebilir de. Toplum bu işlevleri toplumda mevcut başka ikililere ya da yapılara havale edebilir.

Nitekim, sınırlı türden bir vakada, bir erkek ile bir kadın arasındaki geçici bir birliktelik çocuklarla sonuçlanır, fakat erkek ne ekonomik olarak ne de başka türden annenin ve çocukların geçimine yardım edecek güçte değildir. Analık ve cinsel ikilileri kurulur fakat babalık ikilisi ya zayıftır ya da mevcut değildir. İkincil ve geçici olaylar olarak kendi kültürümüzde bu tür olaylara yeterince aşinayız fakat bazı toplumlarda bununla asli ve düzenli durum olarak karşılaşabiliriz. Nitekim, Raymond Smith Guyana zencileri arasında bunun bulunduğundan bahsetmektedir. Burada babalar ekonomik olarak hane halkının gelirine ya da itibarına bir katkı sağlamaya muktedir olmadıklarından ve bundan ötürü de çocukların babalarıyla aralarındaki bağı sürdürmekten kazanacakları bir şey olmadığından babalık ikilisi zayıftır.[2] Öte yandan, babalık ikilisinin zayıf olması bunun yerine analık ikilisine büyük önem verilmesi sonucunu doğurur;

1 Richard N. Adams, "An Inquiry into the Nature of the Family," *Essays in the Science of Culture: In Honor of Leslie A. White* içinde, der. Gertrude E. Doole ve Robert L. Carneiro (New York: Thomas Y. Crowell Company, 1960), s. 60.

2 Raymond T. Smith, *The Negro Family in British Guiana: Family Structure and Social Status in the Villages* (Londra: Routledge ve Kegan Paul, 1956).

bir grup kadın, çoğunlukla büyük anne, anne ve kız "ana odaklı" bir birim oluşturur. İktisadi durumları kötü olan birçok kentli grup arasında böyle anne odaklı birimlerle karşılaşılmıştır, Meksiko'nun alt sınıf sakinleri veya doğu Londra sakinleri ya da Birleşik Devletler'de zenci aileler arasında olduğu gibi.[3]

Fakat, analık ikilisini önemli ve babalık ikilisini de önemsiz kılmada iktisadi destek tek etken değildir. Richard Adams'ın dikkat çektiği gibi, Guatemala'da Kızılderili ve Kızılderili olmayan (ladino) köylüler aşağı yukarı aynı iktisadi düzeyde yaşamalarına rağmen, ladinolar arasında başkanlığını kadınların yaptığı birçok aile varken Kızılderililer güçlü babalık ikilisine sahip çekirdek aileye sahiptirler.[4] Benzer şekilde, İngiliz Guyanası'nda Afrika kökenli Guyanalılarınkine benzeyen genel şartlar içinde yaşamalarına rağmen, Hint kökenli sakinler güçlü bir baba-koca rolünü muhafaza etmişlerdir.[5] Hem Guatemala Kızılderilileri hem de Hint kökenli Guayanalı gruplar arasında erkek rolünün toplum içinde itibarı vardır; erkekler toplumsal ve törensel hayatta önemli roller oynarlar. Böylelikle hane halkı içindeki koca-baba rolü hane halkı dışında üretilen destekle takviye edilir. Güney İtalyan hane halkları içindeki erkek rolünü de benzer şekilde yorumlayabiliriz. İktisadi belirsizlik ve istikrarsızlık Latin Amerika'da olandan daha büyük olsa bile erkek rolü hane halkı dışındaki dünyanın güçlü toplumsal, siyasal, hukuki ve törensel yaptırımları tarafından desteklenmektedir;

---

3 Bakınız Oscar Lewis, *The Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican Family* (New York: Random House, 1961); Michael Young ve Peter Willmott, *Family and Kinship in East London* (Harmondsworth: Penguin Books, 1962), s. 182; E. Franklin Frazier, *The Negro Family in the United States* (Chicago: University of Chicago Press, 1939).

4 Adams, *a.g.e.*, s. 43-44.

5 Chandra Jayawardena, "Family Organization in Plantations in British Guiana," *International Journal of Comparative Sociology*, III, No. 1 (1962), s. 62-64.

bundan dolayı babalık ikilisi de güçlüdür.[6] Böylece, bazı vakalarda babalık ikilisi hane halkı birimi dışındaki dünyadan ilave destek alır. Bu destek ilk bölümde belirttiğimiz törensel türdendir. Evlilik töreni dediğimiz kamu törensel gösterilerinde ve erkek rolünü vurgulayan daha sonraki her türden törensel faaliyetlerde bu destek örneklerini bulur ve bu törenseller erkek rolüne tamamen yararcı esaslarda belki de sahip olamayacağı bir önem verirler.

Köylü ailesi sadece çekirdek aile ilişkilerinden birinin zayıf olduğu ya da mevcut olmadığı örneklerden ibaret değildir. Aksine, antropologlar çekirdek'in başka ilişkiler içine yerleştirildiği ve bazen belirsiz ve tanınamaz hale geldiği örneklerle de karşılaşmışlardır. Böyle vakalar Ralph Linton'u "çekirdek ailenin birçok toplumun hayatında önemsiz bir rol oynadığı"[7] görüşüne sevk etmiştir. Bir dizi koca-karı-çocuk takımlarının tek bir hane içinde ikamet ettiği bir yerde birlikte çalışan ve yiyen çekirdek aile değil, daha büyük olan hane halkıdır. Aynı şey aynı atadan gelme kuralınca bir arada tutulan toplumsal birimler için de geçerlidir. Böyle birimlerde hane halkının merkezi baba ya da anne tarafından akraba bireylerden oluşabilir ve haklar yukarıdan aşağıya ağırlıklı olarak baba veya anne tarafına verilir. Böyle birimler koca ile karı arasındaki bağa önem vermek yerine birbirini takip eden nesiller arasındaki bağa önem vereceklerdir. Evlilikle birlikte böyle bir aile içine gelen eş, ister erkek ister kadın olsun, sadece bir karı yahut koca ile değil bir grup akraba ile evlendiğini görecektir. Dahası bu akrabalar eşlik bağının bağladığından daha güçlü bir şekilde birbirlerine bağlılık göstermektedirler. Birçok eşlik ikilisini içeren böyle gruplar bozulmuş ikililerin üyelerini (kocası öldükten sonra

6 Leonard W. Moss ve Walter H. Thomson, "The South Italian Family: Literature and Observation," *Human Organization*, XVIII, No. 1 (1959), s. 35-41.

7 Ralph Linton, *The Study of Man* (New York: Appleton-Century, 1936), s. 153.

hane halkı ile birlikte yaşamaya devam eden büyük anne) veya henüz eşlik ikilisine giriş yapmamış bekar bireyleri (evlenmemiş amca, hala, dayı, teyze, ya da erkek ve kız kardeşler veya oğullar ve kızlar gibi) içerebilir. Grubun hane ekonomisine iştirak eden fakat gerçekte hâkim akrabalık biriminin üyesi olmayan hizmetkarlar da olabilir. Nitekim, Avusturya Tirol'ündeki Alplerde yaşayan bir köylü hane halkı, hanenin mülkü üzerinde öncelikli haklara sahip olan ve aile çizgisinden gelen evli üyeleri, bunların eş ve çocuklarını, aile çizgisinden gelen evlenmemiş bazı üyeleri, yaşlı bir dul üyeyi, ve akraba olmayan fakat emeklerinin karşılığı ayni veya nakdi olarak ödenen hizmetkarları içerebilirdi. Ya da baba soyundan gelen üyeleri, evlilik yolu ile üye olanları (karıları ve bunların akrabalarını), tasavvuri akrabaları ve köleleri içeren klasik Roma ailesini düşünebiliriz. Gerçekte, kelimenin anlamı üreme (reproduction) ve destek bağları ile birbirlerine bağlanmış ve daha dar olan çekirdek ile sınırlanmadan çok önce, bu evcil birime aile *(familia)* denilmekteydi.

Böylelikle, bir hane halkı sadece bir ya da birçok analık ikilisinden oluşabilir. Hane, evlenmemiş akraba ya da akraba olmayanlarla birlikte veya bunlar olmaksızın bir çekirdek aileden ya da birkaç akraba ve hizmetkarla birlikte geniş bir aileden oluşabilir. Bu düzenlemeler köylünün hayatında önemli olmasına rağmen köylü hayatının gerçeklerini yeterince dikkate almayıp önceden hazırlanmış akrabalık teşkilatı şablonlarını topladıkları verilerin üzerine geçiren nüfus sayımcıları tarafından çoğunlukla göz ardı edilirler. Bu nedenle köylünün toplumsal teşkilatı hakkındaki bilgilerimiz çoğunlukla yanlış ya da aldatıcıdır.

Köylü Aile Tipleri

Şimdi, o halde, hangi şartlar altında geniş aileyi çekirdek aileden ya da tersine çekirdek aileyi geniş aileden daha yaygın ve başat halde bulabileceğimizi soralım. Köylüler arasın-

da aile çeşitlerinin farklı dağılımının altında yatan etmenler nelerdir?

Bu etmenlerin ilki yiyecek miktarının durumudur. Pek çok ilkel halk arasında olduğu gibi, yiyecek miktarının kıt olduğu yerlerde çekirdek aileden daha geniş birimlerin sürekli olarak bir arada durmakta zorluk çekecekleri aşikârdır. Böyle geniş birimler ancak yiyeceğin geçici olarak bol olduğu mevsimlerde ya da özel maksatlarla, kolektif avcılık gibi, bir araya gelindiğinde oluşabilirler. Bundan dolayı, beklenece ği üzere, rençperlik işlerinin ve ek ihtisasların daha büyük bir emek gücüne hem izin verdiği hem de ihtiyaç duyduğu yerlerde geniş aileler ve çekirdek aileden daha büyük evcil gruplarla karşılaşılır. Geniş aile ile yiyecek bolluğu ve ek işlerin çeşitliliği arasındaki ilişki istatistiksel olarak da teyit edilmiştir.[8] Ancak, aileyi kuşatan kültürel bağlam önemsiz değildir. Aksine, bu iki bakımdan önemlidir. Birincisi, ekim ve zanaat üretim teknikleri dahil, üretim teknikleri *daimi* işçilerin sayısına yapılan eklemelerden yararlanabilecek halde olmalıdır. İkincisi, evcil birim içindeki şartlar böyle bir *daimi* emek gücünün biriktirilmesi için uygun olmalıdır. Bu iki cümlede vurgu daimi üzerinedir. Pek çok toprak işleme (ekim) türü ilave işçiden yararlanabilir, kısa bir hasat mevsiminde ürünün kaldırılması zorunluluğunda olduğu gibi. Fakat hasat, bazen, ücretlerini aldıktan sonra çalışmak üzere başka yerlere giden mevsimlik işçi kiralayarak veya belli kritik durumlarda birbirlerine yardım eden fakat evcil birime katılmayan komşuların imece halinde çalışmaları suretiyle de kaldırılabilir. Oldukça sık karşılaşılan her iki halde de ilave işçiler evcil grubun daimi üyesi değillerdir.

Daimi üyelerin uzun bir süre beslenilmesi, barındırılması, giydirilmesi ve öteki ihtiyaçlarının giderilmesi zorunluluğu vardır. Bu yüzden, evcil ekonominin teknik zorunlu-

8 M. N. Nimkoff ve Russell Midleton, "Types of Family and Types of Economy," *The American Journal of Sociology*, LXVI, No. 3 (1960), s. 215-225.

lukları daimi üye bulundurmayı hem gerektirmeli, hem de buna izin verecek derecede üretken olmalıdır. Bu şart, büyük ihtimalle, evcil grubun kendini geçindirmek için gerekli doğal kaynaklar ve hünerlerin tamamını ya da büyük bir kısmını denetimi altında bulundurduğu ve bütün bu kaynakların birim içinden çıkarılıp işlendiği yerlerde bulunur. Böyle bir karmaşık evcil birim gerçekte kendi içinde önemli bir işbölümü gösterebilir. Bazı işçiler üretimle uğraşırken diğerleri ürünün işlenmesiyle uğraşırlar. Bazıları tarlalarda çalışırken diğerleri hayvanlara bakar. Bazıları su çekerken bazıları odun kırar. Aynı zamanda orman temizleme yahut hasat gibi yinelenen ve çok sayıda işçiyi gerektiren işleri yapmak için çok sayıda el bir araya getirilebilir. Köylü toplumlarında tamamlayıcı hünerlerin dağılımını tartışırken Güney Slav *zadruga* sisteminden söz etmiştik. Böyle *zadruga*larda erkekler saban sürmekte, ot biçmekte, odun kesmekte, mobilya yapmakta, bağ ve bahçelerde çalışmaktaydılar. Kadınlar bostan işlerini yapmakta, yemek pişirmekte, elişi yapmakta ve bez dokumaktaydılar. Erkekler dokuma işlerinde kadınlara, kadınlar ise çapalama ve bağ bozumunda erkeklere yardım etmekteydiler. Çocuklar ve bekar kızlar hayvanların bakımından sorumluydular, yaşlılar ise evin etrafında ve tarlalarda küçük işler yapmaktaydılar. Evden uzman bir kişi iş hayvanları ve diğer hayvanların bakım ve tımarının, bir başkası da dokuma işlerinin yöneticiliğini yapmaktaydı.

Bir başka durumda, geniş grup teknolojik bakımdan gerekli kaynak ve hünerlerin çoğunu artık denetimi altında tutmaz fakat bunları elde etmek için paraya ihtiyaç duyar. Bununla birlikte, grup yine de toprak ve evleri denetimi altında tutar ve paranın yanı sıra toprak ve ev grubun faaliyetleri için başlangıç noktası oluşturur. Böyle bir grup parçalanmış çekirdek ailenin taklit edemeyeceği şekillerde toprak ve parayı kendi avantajına olacak şekilde ortak bir havuzda toplayabilir. Böylelikle, çekirdek ya da anaerkil dü-

zenlemelerin çoğunlukta olduğu yerlerde bile geniş aileler ortaya çıkar. Mesela, geniş ailenin sadece yukarıda tartışılan araçsal (instrumental) unsurlarla desteklenmekle kalmayıp güçlü törensel destekler aldığı Çin'de geniş aileler çoğunlukla orta halli, iyi halli kimseler ve toprak beyleri arasında görülmekte, fakat tarım işçileri ve köylüler arasında bulunmamaktaydı. Bu şartlar altında bir aile içinde emeğin daimi olarak biriktirilmesi iktisadi refahın hem bir ön-şartı hem de bir sonucudur.

Üstelik, Çin'de geniş aile hem kaynakları ve emeği yoğunlaştırılmak (bir araya getirmek) için bir örgüt, hem de toprak bölünmesinin kaçınılmaz bir sonucu olan (iktisadi) çöküşe karşı bir savunma mekanizması işlevi gördü. Çin'de 1947'den önce hüküm süren miras paylaşım usûlünden ötürü toprak birimleri babanın ölümünden sonra oğullar arasında eşit olarak bölüşülmekteydi. Bu usûl vergi ödeyen birimlerin sayısını artırmak maksadıyla devlet tarafından yürürlüğe konmuş olabilir. Ancak, köylü ailesinin çıkarlarına en iyi, olabildiğince çok toprağı mümkün olduğunca bir arada tutmak suretiyle hizmet edilebilir. Böylece geniş aile toprak parçalanmasının sonuçlarından sakınmanın bir aracı olarak görülebilir. Ayrıca, bir Çin deyişi çok açık söyler: "Toprak toprak doğurmaz" (land breeds no land). Topraklı bir aile, ticaret veya memuriyette güvenli bir manevra alanı edindikten sonra ticaret malları ya da para gibi tarım dışı kaynaklar biriktirmeye başlayabilirdi. Aile, memur olmak ve idarenin yapısı ve gelir kaynakları ile ailenin bağlantısını kurmak için oğullardan birini okula gönderebilirdi. Böylece, geniş aile sadece çöküşe karşı bir istinat duvarı olmakla kalmayıp, toplumsal ve ekonomik hareketlilik için de bir sıçrama taşıydı.

Eli iş tutan oğulları ve kızları işletme dışındaki ücretli işlerde çalışmaya göndermek yoluyla da ilave servet kazanılabilir. Bazı üyeler toprak üzerindeki haklarını muhafaza

edip ailenin mülkünü tek elden yönetirken, diğerleri ailenin likit sermayesine dışarıdan fon şırınga etmek maksadıyla mevsimlik ya da sürekli olarak çiftlikten ayrılırlar. Böyle bir birim çöküş ve iktisadi zorluk dönemlerinde büyük bir direnme kapasitesine sahiptir. İktisadi buhran veya savaş zamanlarında dışarıdaki üyeler korunağa geri dönebilir ve sorunlu dönem boyunca oraya bağlanıp kalabilirler. Geniş aile, bu nedenle, ayakta durması her cinsiyetten bir üyenin üretkenlik yeteneklerine bağlı ve daha küçük olan karı-koca ailesinden ya da çekirdek aileden çok daha esnek bir şekilde toplumsal güvenlik aygıtı olarak işlev görebilir. Karı-koca ailesinde ya da çekirdek ailede eğer koca hastalanırsa veya beceriksiz bir rençper ise, ya da ek gelir kazanamıyorsa, azalan ya da yetersiz olan gelire ilave yapmak için devlet gibi harici bir teşkilat tarafından etkin bir toplumsal güvenlik mekanizması kurulmadıkça ya da dar gün için yapılan tasarruf kurumsallaştırılmadıkça, birimin iktisadi dengesi daha doğrudan bir tehdit altına girer. Bu nedenle, şaşırtıcı olsa bile, kısmen toprak işlemek kısmen de sanayide çalışmak üzere dışarıya evlat göndermek suretiyle geçinen geniş aileler, kara toprak kuşağı denilen bölgenin sınırındaki Viriatino köyünde yakın geçmişte yapılan bir çalışma tarafından gösterildiği gibi,[9] sosyalist Sovyetler Birliği'nde bile ayakta kalmayı başarmıştır.

Geniş aile, çekirdek ailenin sahip olmadığı (bazı) avantajlara sahip olmakla birlikte, kazançlarının bedelini de ödemek zorundadır. Geniş aile çekirdek ailede görülmeyen gerilimler yaratır. İlk olarak, hane halkı içinde karar verme mevkiine geçme sorunuyla alâkalı olarak birbiri ardından gelen nesiller arasında kaçınılmaz bir gerilim vardır. O güne kadar grubun kaynaklarını idare etmiş olan yaşlanan baba yerini evlatlarından birine terk etmek zorundadır. Evi ve mutfağı idare eden yaşlanan ananın yerini sonunda biri, ek-

9 Dunn ve Dunn, "The Great Russian Peasant," s. 329-333.

seriyetle babasının yerine geçen oğulun karısı alacaktır. İkinci bir dizi gerilim kardeşler arasındaki ilişkiyi kuşatır. Eğer ailenin mülkü olduğu gibi tutulacaksa, oğullardan biri karar vermek, diğerleri de onun kararlarına uymak zorundadırlar. Fakat, yine de, diğer kardeşlerin babalarının yerine geçen erkek kardeşlerinin otoritesine karşı çıkacakları bazı faaliyet alanları mevcuttur. Üçüncü olarak, böyle birim içinde erkeklerle kadınlar arasında gerilimler vardır. Kadınlar çoğu kez başka çiftlikler üzerinde oturan ailelerden gelme, dışarıdan kimselerdir. Çoğu köylü arasında hüküm sürdüğü gibi, erkek merkezli bir otorite sistemi içinde kadınlar kendi isteklerini kocalarının öncelik taşıyan isteklerine uydurmak zorundadırlar.

Bu gerilimler nedeniyle, örneğin Çin geniş ailesinde, baba ile oğullar arasında sessiz bir mücadele vardı; bu, oğullar yeni teknik ve âdetleri uygulamak isterken babanın geleneksel usûllere sımsıkı yapıştığı yerlerde özellikle şiddetli ve sert bir mücadeleydi. *The Good Earth* isimli romanında Pearl Buck bu gerilimlerin güzel bir edebi muhasebesini yapar. Benzer şekilde, Çin ailesinin gelin ile kaynana arasındaki şiddetli husumetten cefa çektiği görülmektedir. Tamamen yabancı birisi olarak gruba katılan gelin, kocası aile içinde yöneticilik üstleninceye ve kendisi de ev içinde ve mutfakta yöneticilik rolü alıncaya kadar, kaynanasının emrine köle gibi itaat etmek zorundaydı.[10] Burada, tekrar, Çin geniş ailesine gelin olarak gelen kadınların ailevi bağların taleplerine nasıl boyun eğmek zorunda kaldıklarını ve kendi taleplerini babasının emrine boyun eğmek yönünde terbiye edilmiş kocaların omuzlarına bindirmekte olduklarını görmekteyiz. Evlilik bağının soy bağına tâbi oluşunun altında ifade edilmeden kalan bu gerilim baba ölüp, kardeşler miras taksimini tartışmaya başladıklarında açığa çıkmaktaydı. Çoğu kere,

10 Fei, *Peasant Life*, s. 45-50.

hane halkını bölünmeye götüren şey karıların talepleriydi. Her bir kadının kendi evlilik birimi için avantaj sağlama gayretleriyle, grup bağlılığı kopuncaya kadar gerilim devam ettirilmekteydi.

Benzer bir örneğe Hindistan'da rastlıyoruz. Kalapur'da, Kuzey Hindistan Ovası'nda kurulu bir Rajput köyünde aile içinde en sık karşılaşılan bölünme sebebi kadınlar arasındaki gerilim ve çekişmelerdir. Bölünme süreci aşamalar halinde gerçekleştirilebilir. Önce, her ne kadar çiftliği baba idare etmeye ve yaşlı kadınlar herkesin günlük nafakasını tahsis etmeye devam etseler de, her bir çekirdek birim kendi ocağını kurar. Ancak, daha sonra, evin avlusu bir duvarla bölünebilir ya da isyankar çekirdek birim başka bir eve taşınabilir. Böyle bir hareket ya da taşınma sığır, ev eşyası ve yiyecekler gibi taşınabilir mülkün zımni olarak bölünmesini ifade eder. Bir müddet daha toprak birlikte işlenmeye devam edilir, fakat her bir gelin kendi ailesine yiyecek tahsisi işi ve yetkisini kendi üzerine alır. Ayrıca, küçük miktarlarda tahıl satıp kaynanasının izni olmadan parayı, diyelim, mücevher satın almak için harcar. Sonunda, genellikle baba ölünce, toprak bölünür ve arkada kalan kardeşler aralarındaki bağı keserler.[11]

Aile içindeki bu hırgür ve çekişmelere evcil grubun merkezi üyeleri ile anne ve babanın bekar amca, hala gibi kenarda kalan akrabaları arasındaki ilişkilerden kaynaklanan gerilimleri, üvey anne ile üvey evlatlar arasındaki ilişkilere eşlik eden dillere destan zorlukları ve hizmetkarlar ya da kölelerle ilişkilerin sorunlarından kaynaklanan gerilimleri de ilave edebiliriz.

Bu gerilimleri dikkate aldığımızda, böyle aile birimleri içeren bir toplumun grubu parçalanmaktan uzak tutacak

11 Leigh Minturn ve John T. Hitchcock, "The Rajputs of Khalapur, India," *Six Cultures: Studies of Child Rearing* içinde, der. Beatrice B. Whiting (New York: John Wiley and Sons, 1963), s. 232.

güçlü takviyeler sağlaması gerektiğini bekleyebiliriz. Bu türden takviyeleri bilhassa uygun davranışları ödüllendiren ve bozguncu davranışlara karşı yaptırım getiren törensel sahada bulmayı bekleyebiliriz.

Diğer yandan, böyle birimler gençlere uygun davranışlar kazandırarak kendilerini bölünmeye karşı korurlar. Çocuk yetiştirme teknikleri üzerine yapılan kültürler arası karşılaştırmalı çalışmalar,[12] köylü toplumları gibi yiyecek kaynakları biriktirmede yüksek puan alan toplumların, bağımlılık eğitimi olağan işlerin tekdüze bir şekilde yapılmasını tercih edeceğinden ötürü, üyelerini terbiye eden gruba bağımlı kılan yetiştirme tekniklerini daha fazla tercih ettikleri hipotezine destek vermektedir. Buna karşılık, avcı ve toplayıcı toplumlar gibi yiyecek biriktirme kabiliyetleri düşük olan toplumlar, kendine güven üreten ve bireysel başarı güdüsü aşılayan terbiye tekniklerini daha fazla tercih etmektedirler ki, bu nitelikler, muhtemelen, düzensiz ve tutarsız bir gıda arzını denetim altında tutmayı kolaylaştırmaktadır. Üstelik, kesin bir dille ifade etmek gerekirse, geniş aileler katında, çocukları uzunca bir süre sözlü iltifatlar ve yüceltmelerle hoşnut tutmak suretiyle, üyelerin evcil gruba bağımlılığını vurgulama yönünde bir eğilim olduğu gözlenmektedir. Bu uygulama aile biriminden iktisadi destek arayışının devam etmesini ödüllendirmekte ve aile birimini bu tür ihtiyaçların karşılanmasının esas vasıtası kılmaktadır. Ancak, aynı zamanda, böyle aileler çocuk yetiştirme tekniklerinde saldırganlık ve cinsellik gösterimini dizginleme yönünde güçlü bir eğilim gösterirler; böylece çocuklara grup ahengi için gerekli olan dürtü denetimini aşılamaya gayret ederler. Böyle bir terbiye çocuğu hali hazırda mevcut bir grubun üyesi olmaya hazırlamakla kalmaz, yeni evli çiftin yuvasını böyle

12 John W. Whiting, " Socialization Process and Personality," *Psychological Anthropology* içinde, der. Francis Hsu (Homewood: The Dorsey Press, 1961), s. 355-380.

süreklilik gösteren bir grupla birlikte yapması için gerekli sahneyi de hazırlar. Buna karşılık çekirdek aileler boğazdan bağımlılığa (yani, iktisadi bağımlılığa) daha az önem verme ve saldırganlık ve cinselliği daha yumuşak bir şekilde cezalandırma eğilimindedirler; böylece bireyin başkaları ile olan ilişkilerinde daha serbest hareket etmesine imkan tanırlar. Geniş aile grubun süreklilik göstermesi amacına yönelik olarak çocuk terbiye ederken, çekirdek aile sevgi, yeni ve bağımsız çekirdek ikililerin kurulması amacına yönelik olarak çocuk terbiye eder.

Üyeleri geniş ailenin âhenkli hayatı için "programlayan" törensel destek ve terbiye teknikleri ile birlikte, böyle birimler, kaynakların ve emeğin bir araya getirilmesi işlevsel olduğu müddetçe faal kalabilirler. Ancak ne var ki, geniş evcil gruplar sürekli olarak karmaşık gerilimler içermek zorunda olmaları anlamında zayıftırlar. Eğer bozgunculuğa karşı yaptırımlar yeterli olmazsa bu karmaşık gerilimler çabucak denetimden çıkabilir ve dağılma tehdidi oluşturabilirler. Geniş aileyi kuşatan gerilimler esas olarak şahısların aile çizgisine olan bağlarından ya da kardeş çatışmalarından ortaya çıkarken, çekirdek ailede gerilimler evlilik bağını kuşatır. Çekirdek çiftin çocukları ebeveynlerinin ayrılması halinde bunalım ve gerginlik yaşayacaklardır, fakat onlar kendi yollarını bulmaya, kendi aile ve evcil gruplarını kurmaya bakmak zorundadırlar. Bu zorunluluk bağımsızlığı hazırlar, fakat aynı zamanda yeni ailenin üstüne büyük bir yük bindirir. Eğer evli taraflardan biri herhangi bir sebeple diğer tarafa karşı görevlerini yerine getirmeye muktedir değilse, ya da yerine getirmek istemiyorsa, ailenin sürekliliği çabucak sorgulanır hale gelir. O halde, hangi durumlarda çekirdek aileyi köylü toplumlarında başat halde bulmayı bekleyebiliriz?

İlk olarak, boş alan şartlarında geçici bir olgu olarak, nüfusa göre toprağın bol olduğu ve bu bolluğun kendi aile-

lerinden kopmak isteyen genç çiftler için fırsatlar sunduğu yerlerde bulabiliriz. Ancak, bu karı-koca aileleri geçici olabilirler, çünkü şartlar uygun ise geniş ailelere dönüşebilirler.

İkinci olarak, toprağın çok kıt hale gelmesinden dolayı artık bir ailenin toprak mülkünü kendini sağlama almanın bir tabanı olarak kullanamayacağı ve bu nedenle açıklarını kapatmak için başka gelir kaynaklarına yönelmek zorunda olduğu yerlerde bulabiliriz. Bu durum miras intikali esnasında aile mülkünün birçok defa bölündüğü, dolayısıyla her bir toprak parçasının artık bir aile çekirdeğini geçindiremeyecek derecede küçüldüğü yerlerde görülür. Toprağın böyle küçük parçalara bölündüğü yerlerde, büyük birimler çoğu kere ancak sadece toprak satın alma ya da kiralama yoluyla oluşturulabilir. Fakat, cari toprak fiyatları ve kiraları için elinde ödeme yapmaya yetecek kaynağı bulunan çok az aile olacaktır. Bu yüzden, böyle bir durumda zengin aileler daha da zenginleşip genişlerken, fakir aileler de gittikçe fakirleşip küçülürler. Benzer şekilde, geniş aileler, rençperliğe ek olarak zanaatlarda ihtisaslaşmak için daha fazla potansiyele sahiptirler.

Fakat, aynı zamanda, toprak kaynaklarının giderek kıtlaşması geniş ailelerin dayanışmasını da giderek gerginleştirir ve toprak ve diğer kaynaklar yeterli oldukça çoğu zaman kısıtlama altında tutulan ayrılma eğilimlerini güçlendirmeye başlar. Ayrıca, böyle ailelerin üyeleri, o zamana kadar paylaştıkları veya birlikte yaptıkları işlere alternatif aramaya başladıkça, bir dizi farklı çıkar peşinde koşmaya da başlarlar. Bu çıkarlardan bazıları, üyeleri, bazen çok büyük manevi bedelle, mensubu oldukları büyük gruptan koparacaktır. Söz konusu baskılar, çoğu zaman, teşkilat bozuluncaya ve kendini oluşturan üyeler bir dizi çekirdek aileler halinde yeniden inşa oluncaya kadar aile içindeki mevcut gerilimlere eklenir.

Etrafta ücretli emeğin hüküm sürmesi çekirdek ailenin

ortaya çıkışının üçüncü bir şartıdır. Köylüler ücretli işçilere dönüşür dönüşmez, bilhassa emek sözleşmesinin işveren ile işçi arasında ilave ilişkiler olmaksızın harcanan emek karşılığı ücret mübâdelesi şeklinde tek bir çıkarı içerdiği yerlerde, çekirdek ailelerin başat durumda olma ihtimalleri büyük oranda artar. Harcanan emek karşılığı ücret ödemesinin hüküm sürdüğü yerlerde işçi sadece emeği için kiralanır ve işini tamamlayınca serbest bırakılır. İnsanlar ailelerinin bütünü için değil bireysel çalışma gücü için kiralanır. Ancak, bazı Japon fabrikalarında olduğu gibi,[13] işçinin kendisine hayat boyu çalışma taahhüdü karşılığında işverenin işçi ile çok katmanlı ilişkilere girme sorumluluğunu kabul ettiği yerlerde çekirdek ailelere bölünme süreci yavaşlatılabilir veya durdurulabilir. Böyle ilişkiler sadece birey olarak işçiyi değil onun evcil grubunun tamamını içerir.

Çekirdek aileyi geniş aileden daha başat duruma geçirecek dördüncü bir şartlar dizisi daha vardır. Bunlar yeterince donanımlı bir çekirdek ailenin sınırlı miktarda bir toprak üzerinde yeterli ürün yetiştirebileceği çok yoğun tarım yapılan yerlerin sunduğu şartlardır. Toprak yeterince ve hatta daha fazla ürün hasıl eder ve çekirdek aile geçici ihtiyaçları karşılamak için kolaylıkla yarı zamanlı veya tam zamanlı emek kiralayabilir. İster tahıl yetiştirsinler ister, Almanya'nın Ren kırsalında ya da Güney Tirol'un Brenner geçidinin güney vadilerinde olduğu gibi, yüksek sermaye yatırımlı yoğun bağlarda üzüm gibi yüksek maliyetli ürün yetiştirsinler, böyle şartlar dünyanın birçok yerinde neoteknik usulle çalışan çiftliklerin özellikleridir.

Birinci, geçici, şartlar dizisini bir kenara bıraktığımızda, diğer üç şartlar dizisinin ortak bir yanlarının olduğunu görürüz. Geniş ailelerin başat olduğu köylü toplumları ile karşılaştırıldığında, bu şart dizisi toplumda artan bir işbölümü-

13 James G. Abegglen, *The Japanese Factory: Aspects of its Social Organization* (Glencoe: The Free Press, 1958).

nü içerirler. Geniş aileler çekirdek ailelerin yaptıklarından daha fazla olarak kendi toprakları üzerinde daha pek çok ilave üretken faaliyetler yürütebilirler ve kendilerinin tükettikleri birçok şeyi üretirler. Çekirdek aileler geçimlerinde esas olarak toprak işlemeye güvenmelerine yetecek miktarda toprağa sahip olmayabilirler. Bu nedenle yiyecek satın almak için tam ya da yarı zamanlı ihtisas gerektiren işlere girişmek suretiyle toplumsal işbölümünü artırırlar ya da çalışma güçlerini satmada ihtisaslaşırlar, böylece de ücretli işçiler haline gelirler. Öte yandan, yoğun tarımda sadece birkaç ürünün büyük miktarlarda üretildiği noktaya kadar tarımsal çıktı artırılır, ancak çekirdek aile el zanaatları ve sınai ürünler kadar yiyeceğinin de büyük bir kısmını satın almak için ürününü başarılı bir şekilde satmaya güvenmek zorundadır. Yoğun bir şekilde buğday üreten bir çiftçi, ürününün hepsini ekmek yapsa bile, sadece buğday yiyemez. Üzüm üreten sadece üzümle yaşayamaz; yiyecek ve diğer metaları elde etmek için üzüm satmak zorundadır. Bu nedenle şunu söyleyebiliriz ki, işbölümünün ailede değil toplum içinde vurgulandığı yerde çekirdek aile, buna karşılık toplumda değil aile içinde vurgulandığı yerlerdede geniş aile bulma ihtimali yüksekir.

İşbölümü, şüphesiz, sanayileşmenin artmasıyla birlikte hızlanmıştır. Sanayileşme tarımdaki insan sayısı üzerinde hemen neredeyse doğrudan ve peşin bir etkiye sahiptir. Sanayide çalışılabilecek iş ortaya çıkınca tarımdaki gizli işsizler ya da mevsimlik olarak istihdam edilenler fabrikalarda iş bulmak amacıyla göç ederler. Bu göç toprak üzerindeki nüfusu azaltır ve kırsal alanda kişi başına artan bir toprak ve sermaye bırakır. Hiçbir büyük teknolojik yeniliğin olmadığı yerlerde bile bunun etkisi emeğin üretkenliğini artırmaktır. Tarım teknolojisini iyileştirmek için sermaye kullanan yerlerde etki şüphesiz daha da yüksektir. Makineler insanın yerini aldıkça ve iş daha az insanın yapacağı şekilde örgütlen-

dikçe, tarımda emeğe olan ihtiyaç azalır. Geride kalan az sayıda insan tarafından üretilen artıklar birkaç hane halkı reisine gider; böylelikle gelirde artış olur. Artan gelir de sonunda köylü ailesinin daha fazla sınai emtia satın almasını kolaylaştırır. Gerçekten de, köylü böyle bir durumda bu metaları satın almak zorunda olabilir, zira göç daha önce köylü hane halkına mal temin eden yarı zamanlı ihtisas sahiplerinin sayısını azaltır.

Aynı zamanda, talebin tarımsal üründen sınai ürünlere kayması köylülüğün varlığının devamı açısından önemli sonuçlar doğurur. İktisadi, toplumsal ve siyasi şartların izin verdiği yerlerde, tarımsal işletmelerden elde edilen kârlar sanayiden elde edilen kârlarla eşit olduğu sürece, tarıma yapılan büyük miktarlardaki sermaye yatırımı tarlaları fabrikaya döndürecektir. İşletmelerde meydana gelen bu değişme şüphesiz köylünün yerinden edilmesiyle (tasfiyesiyle) bir arada gider. Fakat, tarımda yapılan yatırımlar üzerinden elde edilen kâr oranlarının sanayideki yatırımlardan elde edilen kârlardan belirgin şekilde düşük olduğu yerlerde çiftliklerin boyutları küçük kalacak; böylelikle köylü tarımında çekirdek aile başat toplumsal grup olacaktır.

Miras Sistemleri

Kendi iç dayanışmasını sürdürürken, köylü ailesi sadece belli bir zaman kesitinde geçimini sağlama gereğinin doğurduğu gerilimi yaşamakla kalmaz; varlığını zaman ekseninde de devam ettirmesi gerekir. Grup sadece belli bir zamanda değil zamanın akışı içinde de gerilim yaşar. Evcil grubun reisinin yerine halefinin geçmesinin gerektiği ve reisin hayatının faal dönemindeyken denetim altında tuttuğu kaynaklar üzerinde evlatlarının hak talep ettikleri noktada bu gerilim hali çok belirginleşir. Her eski neslin yerine yeni neslin geçmesi köylü hane halkının önceki hali ile devamını bir anlaş-

mazlık konusu haline getirir. Bu nedenle aile reisliğinde halef-selef olma özel kurallar vasıtasıyla düzenlenir. Bu kurallardan özel önem taşıyanlar miras intikali, yani kaynakların eski nesilden yeni nesle geçmesini düzenleyen kurallardır.

Esas itibariyle iki miras sistemi vardır. Birincisi kaynakların tek bir mirasçıya geçişini içeren *bölünmez miras* sistemidir. Bu sistemin değişik biçimleri vardır. Çiftlik bütün toprak ve müştemilatı ile ya ilk doğan erkek evlada, ya son doğan erkek evlada ya da hane halkı reisince belirlenen bunların dışında bir evlada geçebilir. İkinci olarak, birden fazla mirasçı içeren *bölünebilir miras* sistemleri ile karşılaşırız. Birinci sistem ailenin mülkünü olduğu gibi koruma avantajına sahiptir. İşleyen mülkün tamamını bir mirasçı alır ve bütün diğerleri mülk üzerinde mirası alana tâbi bir durumda kalmayı kabul etmek ya da herhangi bir tazminat alarak veya almadan çiftliği terke razı olmak zorundadırlar. Bölünebilir mirasa dayanan sistemler atadan kalma çiftliğin bir kısmı ya da geliri üzerinde yeni neslin her bir üyesine bir hak bahşeder. Ancak, böyle yapmakla, bu sistemler kurulu birimi böler. Böylece her bir halef reislikten ayrılan kişi tarafından denetim altında bulundurulandan daha zayıf bir kaynaklar bileşimini devralır. Bölünebilir ve bölünemez miras sistemleri çocukların hepsine mi yoksa sadece erkeklere mi mirasçı olma hakkı tanıdıklarına göre de değerlendirilebilirler. Sadece erkeklere mirasçı olma hakkı tanıyan sistemler çocukların hepsine mirasçı olma hakkı tanıyan sistemlerden çok daha yaygındırlar ve kız evlatlar çoğu kere çeyiz ya da parasal ödeme şeklinde tazminat alırlar.

Belli dönemler ve yerlerdeki miras sistemleri ile ilgili pek çok ayrıntılı incelemeye rağmen bu sistemlerin temelinde yatan nedenler henüz çok az anlaşılabilmiştir. Daha sonraki çalışmaların buradaki önermelerimizi doğrulayabileceği düşüncesiyle, burada ön hazırlık türünden bir işlevsel açıklama yapmayı deneyeceğiz. Miras sistemlerine eşlik

eden işlevsel sonuçlar iki bağlamda ele alınabilir: teknoloji ile çevre arasındaki ilişkiyi içeren ekolojik bağlam ve evcil grubun kendi üstünde yer alan siyasi ve iktisadi kurum ve mekanizmalarla ilişkisini içeren hiyerarşik toplumsal bağlam.

Bir boş alanda (frontier) olduğu gibi, toprağın kolayca elde edilebilir olması bölünebilir mirası teşvik edecektir, çünkü bu yolla her bir potansiyel halef kendi eli altında yeterli toprağa sahip olacaktır. Ancak, bu şartlar altında toprak değil, onun işlenmesi için gerekli emek ve çekim hayvanları gibi diğer kaynakların mevcut olup olmaması kritik unsur olabilir. Bu nedenle, bu şartlarda evcil grup toprakta bölünebilir miras, diğer kaynaklarda ise fiili değil *potansiyel bölünebilirlik* uygulaması yoluyla bütünlüğünü korumaya devam edebilir.

Doğum ya da sonradan edinme (adoption) yoluyla evcil gruba yeni üyeler katıldıkça, grup, mevcut emek gücü ve birimin dahili yönetiminin güçlüklerince belirlenen bir optimal noktaya ulaşıncaya kadar sadece yeni toprak ele geçirecektir. Ayrıca, bu dahili bağlılığını sürdürdüğü müddetçe, bazı üyeler sürekli ya da mevsimlik olarak rençperlik yapılan birimin dışında başka istihdam biçimleri aramaya gitseler bile grup kendi varlığını sürdürebilir. Nitekim, grubun geçici göçmen üyeleri tarafından temsil edilen merkezkaç eğilimler evcil grubu oluşturan toplumsal bağların merkeze çekme gücünü aşmadığı müddetçe potansiyel bölünebilirlik uygulamasıyla evcil grubu devam ettirmek mümkündür.

Ne var ki, bağlılık bir kez kaybedilince bölünebilir miras hemen uygulamaya geçirilir. Bu, göçmenler bütünüyle bağımsız birimler haline gelir gelmez gerçekleşir. Ele geçirilebilir topraklar tükenince ve artan nüfus evcil grup içinde yığılma tehdidi oluşturup bu suretle her bir mirasçının hissesini azaltmaya başlayınca, bu değişmenin şartları olgunlaşır. Fakat aynı değişme para getiren bazı ürünlerin üretimin-

de toprağın çok verimli olduğu durumda da gerçekleşebilir, mesela her bir değerli toprak parçasının çekirdek bir ailenin bağımsız varlığını destekleyebileceği Avrupa üzüm bağlarında olduğu gibi.

Fakat, köylünün artık fonlarını toplayan güç sahiplerinin çıkarları da bölünebilir miras uygulamasını etkileyebilir. Nitekim, Çin devletinin ülkede vergi veren birimlerin sayısını azamileştirmek için bölünebilir mirası teşvik ettiği iddia edilmiştir. Ayrıca, bundan daha önemli olan, devletin memurlar tarafından büyük mülklü tekeller oluşturulmasını önlemedeki çıkarları olabilir. Hükümdara özel mülkleri müsadere hakkı tanıyan "despotik" denilen güçlü merkezi devletler patrimonyal mülkten ziyade prebendal mülkü teşvik ediyor görünmektedirler çünkü ödemeleri devlet sandığından (hazinesinden) yapılan memurlar böylelikle devlete bağlanmakta ve kendi rakip mülklerini oluşturmaları önlenmektedir. Bireysel mülk haklarının böylece devlete tâbi kılınması Karl Wittfogel'in işaret ettiği gibi, "zayıf mülkiyet" ile sonuçlanmaktadır. Çin'de miras intikalinde bölünebilir miras kuralı toplama suretiyle bir araya getirilmiş arazilerin birkaç nesil sonra parçalanmasına hizmet etmiştir. Martin Yang bir Kuzey Çin köyündeki süreci çok iyi tasvir etmiştir:

> Bir çiftlik ailesinin yükselişi geniş oranda toprak satın alma ile tamamlanır, düşüşünü ise toprak satışını zorunlu kılan acil durumlar meydana getirir. Bizim köyümüzde hiçbir ailenin aynı toprak miktarını üç veya dört nesil boyunca elde tutmaya muvaffak olmaması ilginçtir. Bir aile toprak satın almaya başlayıncaya kadar ekseriyetle çok çalışır ve iktisatlı yaşar. İkinci neslin üyeleri az kazanıp çok harcayarak sırf kendi keyiflerine bakarlar. Hiç yeni toprak satın alınmazken giderek toprak satışı zaruri hale gelmeye başlar. Dördüncü nesilde aile sonunda fakirliğin içine gömülünceye kadar daha fazla toprak satılır. Bu çarkın devrini tamamlaması yüz yıldan daha az bir zaman alır. Müsrif üyeler ölüp giderler ve onların çocukları tekrar mal-mülk biriktirmeye başlarlar. Fakirlikten canı

> yanmış ve onun ne demek olduğunu iyi bilenler olarak ailenin kaderini düzeltmek için çok çalışmanın ve kendi boğazlarından kesmenin zaruretinin farkına varırlar. Şimdi o ilk aile gitmiştir ve onun yerinde birçok küçük yoksul aile vardır. Bunlardan bazıları toprak satın almaya başlar. Böylece aynı çark yeniden döndürülmeye başlanır.[14]

Bölünebilir miras sistemleri Çin, Hindistan, Ortadoğu, Akdeniz Avrupa'sı ve Akdenizli fatihlerin beraberlerinde götürdükleri Latin Amerika'da başattır.

Buna karşılık tek mirasçılı bölünemez miras sistemi Avrupa'da malikâne sisteminin hâkim olduğu yerlerde ve Japonya'da tercih edilmiştir. Bu yerlerin ortak niteliği prebendalizme karşı patrimonyal mülkün güçlü bir şekilde gelişmiş olmasıdır. Bu tercih kısmen ekolojik etkenlerden dolayı olabilir; öyle ki, tek bir mirasçı geçmişte elde toplanan kaynak bileşimini devam ettirmek yönünde hareket eder. Avrupa'nın bazı dağlık yerlerinde, Pireneler, Kuzey İspanya ve Alplerde, bir çiftlik otluk, mera, koruluk ve tarla içermelidir. Dolayısıyla bu optimal ekolojik bileşim bölünme halinde tehdit altına girecektir. Aynı zamanda, böyle bir birim belli sayıdan daha fazla insanı bakamaz. Bu yüzden, miras intikalini düzenleyen kurallar potansiyel rekabetleri çiftliğin potansiyel kapasitesini azaltacak bütün mirasçıları veya halefleri bertaraf etmeye hizmet eder. Bölünebilir mirastan bölünemez mirasa geçişin örnekleri görülmüştür. Mesela, İrlanda'da ondokuzuncu yüzyılda, aşırı nüfus baskısı altında eski bölünebilir miras usulünün yerini tek mirasçılı bölünemez miras sistemi almıştır. Bölünmezlik kuralı uyarınca çiftliğin mirasçısı olma niteliğine sahip olmayanlar civarda veya yurt dışında başka işlere girmek zorundaydılar. Bu, ondokuzuncu yüzyıl ortasında meydana gelen büyük açlıklardan sonraki İrlandalı göçünün altında yatan bir

14 Martin Yang, *A Chinese Village: Taitou, Shantung Province* (New York: Columbia University Press, 1945), s. 132.

olgudur.

Ancak, tek mirasçılı miras sistemi de köylülük üzerine yukarıdan aşağı baskıların bir sonucu olarak görünmektedir. Patrimonyal beylerin, çoğu kere köylülüğün arzusu hilafına, tek mirasçılı miras sistemini tercih ettikleri öne sürülmüştür. Bu belki de hem kira ödemelerinin yapısını hem de kira ödeyen birimlerin iktisaden ayakta durabilmesini korumaya yönelik bir gayretti. Aksi takdirde, her miras taksiminden sonra vergi ve harçların yeniden tahsis edilmesi gerekecekti. Bundan dolayı, miras taksimi yoluyla ortaya çıkan birim sadece dışarıdan kendi üzerine yüklenen yükü kaldıramaz hale gelmekle kalmayacak, fakat beyin malikânesinin maliyet muhasebesi de meydana gelen değişmelere sürekli olarak cevap vermek zorunda kalacaktı.

Tek mirasçılı miras sisteminin sonuçlarından biri köylü toplumunun mirasçılar ve mirastan mahrum edilenler olarak iki gruba bölünmesidir. Bu bölünme kendi aralarında mülkü olduğu gibi muhafaza etme ihtiyacının her şeye öncelik taşıdığı bir köylü aristokrasisinin gelişmesine uygun bir zeminin hazır olduğunu anlamına gelir. Topraksız oğulların ve kızların evlenmesini engelleyen güçlü baskılar gelişir. Aynı zamanda, toprak üzerindeki farklılaşmış talepler sadece topraklı mirasçıların, eşlerini çoğunlukla kendileri gibi topraklı ailelerden seçerek, aile kurabilecekleri anlamına gelecektir. Böyle evlilik bağlantıları varlıklılar arasında mirastan mahrum edilen kardeşler ve onların evlatlarına karşı çoğu kere güçlü ittifakların kurulmasını hızlandırır. Topraksızlar ve mirastan mahrum edilenler bir emek gölü oluştururlar. Bunlar, eğer köylü cemaati içinde kalırlarsa, genellikle toprak sahibi akrabaları için çalışmak zorunda kalırlar. Eğer ayrılırlarsa, başka yerlerde iş aramak zorundadırlar. Bazı araştırmacılar bu nedenle bölünemez miras ile sınai gelişme arasında bir ilişki görmüşlerdir. Köylülük sürekli olarak ve diğer faktörlere nazaran emeğin maliyetini düşük tut-

maya yetecek sayıda bir işsiz erkek ve kadın kitlesi doğurduğundan, başka bir iktisadi ve toplumsal tabanı olmayan böyle bir nüfusa büyük çaplı ve sürekli istihdam sağlayacak sanayinin gelişimi için zemin hazırdır.

Diğer yandan, bölünebilir miras aksi yöndeki eğilimleri teşvik ediyor görünmektedir. Sistem, mirasçılardan herhangi birine geçinebileceği kadar toprak vermese de köylü toplumunun bütün üyelerine biraz toprak verebilir. Böyle yapmakla bütün üyelere köylünün içinde yaşadığı şartlara uyum sağlama konusunda şanslarını deneyebilecekleri bir başlangıç imkanı tanır. Tek bir toprak parçasının satışı büyük miktarda nakit üretmez ama hemen herkes kâh toprak satın almak, kâh miras yoluyla kendisine bir parça toprak kalmış biriyle evlenmek suretiyle elindeki toprağına toprak katmayı dört gözle bekler. Çok büyük miktarlardaki artık emekten yararlanan büyük sanayinin işini kolaylaştırmış olan bölünemez miras sisteminin aksine, toprağın sürekli bir şekilde bölünmesinin devam etmesi küçük sanayinin teşekkülünü kolaylaştırmıştır. Bazı ek yarı-zamanlı istihdam imkanları, üzerinde çalışanların emeklerinin tamamını emmede toprağın çok kısıtlı kalışından ortaya çıkan iktisadi açığı doldurarak, köylülüğün varlığının sürüp gitmesini mümkün kılmıştır. Bu sebeple, bilhassa küçük, geleneksel olarak geri sanayilerin büyük sanayi ile rekabet gücünün giderek azalması ve böylelikle köylülüğü iktisadi güvenlik marjından mahrum etmesi nedeniyledir ki, bugün bölünebilir mirasın hâkim olduğu yerlerde kırsal fakirlik de had safhadadır. Bölünmez mirasın uygulandığı bölgeler neoteknik örgütlenme yönünde hareket etmeye yönelmişken, parçalanmış kırsalı "sanayisini yitirmenin" vurgununu yemiş bölünebilir mirasın uygulandığı bölgeler ise paleoteknik bir taban ve toprağın taşıma kapasitesinin ötesinde bir nüfusla geleceği karşılamaktadırlar.

Köylülüğün bu şekilde sürekli olarak saldırıya uğradığını ve varlığını tehdit eden bir dizi baskıya maruz kaldığını görmüş bulunuyoruz.

İlk olarak, belli bir köylü ekotipinden kaynaklanan baskılar bulunmaktadır. Bunlar insanların ancak kısmen denetim altında tutabildikleri veya hiç denetleyemedikleri çevre tarafından üretilirler: Yetersiz yağmur alan yerlerde kuraklık tarlaları yakıp kavurduğunda, veya aşırı yağmur alan yerlerde sel baskını olduğunda, çekirgeler tarlaları istila ettiğinde veya kuşlar bitkileri yiyip bitirdiğinde olduğu gibi. Benzer şekilde, köylüler kendi eylemlerinin yol açtığı aşırı otlatma, aşırı işleme ya da toprak aşınmasının sonuçlarına da katlanmak zorundadırlar.

İkinci olarak, bir köylülüğün kendi toplumsal sisteminden ortaya çıkan baskılar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları bireysel tatminsizlikler ve bağımsızlık özlemleri karşısında işleyen bir hane halkını sürdürme ihtiyacından kaynaklanabilir. Diğer baskılar toprak üzerinde nüfus baskısı ve bunun bir sonucu olarak da kıt toprağı çok sayıda talep sahibine yeniden dağıtma ihtiyacının tekrarlaması veya potansiyel talep sahiplerinden bazılarını toprak elde etmekten mahrum etme sebebiyle olabilir. Daha başka baskılar ise rakip işletme biçimlerinin rekabetinden kaynaklanıyor olabilir; neoteknik tarımsal birimler, plantasyon ve kolektif çiftliklerin küçük ve zayıf paleoteknik işletmelerle toprak, sermaye ve diğer kaynaklar için rekabete girişiklerinde olduğu gibi.

Üçüncü olarak, köylü işletmelerinin bir parçasını oluşturduğu geniş toplumdan ortaya çıkan baskılar her zaman bulunmaktadır. Bunlar iktisadi olabilir ve haraç, kira ya da faiz ödemeleri biçimini alabilirler. Siyasi olabilir ve köylülüğün özerkliğine yasal düzenlemeler yolu ile karışma biçimini alabilirler, devlet yetişkin erkekleri askere çağırıp rençpe-

ri ihtiyaç duyduğu emeğin çok önemli bir kısmından mahrum ettiğinde ya da düşman bir devletin köylünün yaşadığı alanı işgal edip halkını öldürdüğü, hayvanlarını sürüp götürdüğü ve hasat edilmiş ürününü yaktığında olduğu gibi.

Böyle baskılara bir köylü topluluğunun bütün üyeleri, fakat, her zaman, bazıları diğerlerinden daha fazla olarak, maruz kalır. Nitekim biri akan bir su kaynağına yakın diğeri kuru tarım yapılan bir alanın kenarında çiftçilik yapan iki kişiden her ikisinin de suya ihtiyacı vardır ama su kaynağına yakın yerde çiftçilik yapan diğerinden daha düzenli olarak ve daha az enerji harcayarak su elde edebilecek durumdadır. Benzer şekilde, çekirgeler bir kimsenin tarlasını yiyip bitirmişken, komşusunun tarlasına zarar vermemiş olabilirler. Bazı köylüler diğerlerinden daha az çocuğa ve daha fazla toprağa sahip olabilirler, bir yıl diğerlerinden daha fazla mısır üretebilir, diğerlerinden daha fazla sayıda oğlu askere gitmiş olabilir, diğerlerinden daha fazla kadın nüfusa sahip olabilir, vb. Bu nedenle, her bir nesilde herkesin maruz kaldığı baskıların derecesi eşit olmayacaktır. Zaman içinde bazı hane halklarını diğerlerinden daha fazla zahmet çeker halde bulabiliriz. Bu yüzden, bazı hane halklarının ayakta kalmayı sürdürmelerine diğerlerinden daha fazla yardım eden ve köylü nüfusun farklılaşmasına hizmet eden bu baskılar seçicidirler.

Böyle farklı ve farklılaştırıcı baskılar karşısında belli bir köylü hane halkı ayakta kalmayı en iyi nasıl başarabilir? Bir bütün olarak köylülük bu sorunu birbirinin aksine iki yönden birine yönelerek çözmeye gayret edebilir. Bu yönlerden birinde ihtiyaç zamanlarında kaynakları paylaşmak için mekanizmalar geliştirmek suretiyle herkesin maruz kaldığı seçici baskıların gücünü kırabilir. Nitekim unu tükenen bir hane halkı bir başkasından ödünç alabilir; tohumluk mısırı tükenen bitişik komşusundan ödünç alabilir; veya ilave toprağa ihtiyacı olan bir hane halkı nüfusu az olan bir başka ha-

ne halkından ödünç ya da kiralama yolu ile toprak bulur ya da mecburi askere alma veya vergilendirmeye karşı direnmek için yahut da askerlik ve hükümet vergilerinin yükünü eşit olarak paylaşmak için diğer hane halklarını yardıma çağırabilir. Yani, köylülük kendisinin maruz kaldığı seçici baskıların farklılaştırıcı etkilerini bu etkilerin yükünü herkese dağıtma yoluna giderek kısıtlamaya gayret edebilir. Özü itibariyle böyle bir sistem maruz kalınan baskıların etkisini karşılamada daha başarılı olan hane halklarını daha az başarılı olanların yardımına çağırmaktadır. Bu durumda bazılarının kazancının diğer bazılarının kaybı suretiyle elde edildiği aşikârdır.

Çeşitli eşitleme ve törpüleme (tesviyelendirme) düzenlemeleri vasıtasıyla soruna çözüm bulmanın en uç örneğini Sovyet dönemi öncesi Büyük Rusya ve Sibirya'da yaygın olan *mir* teşkilatı temsil eder. Bu düzenlemede toprağın tapusu tek tek hane halklarının değil köylü cemaatinin elindedir. Fakat yine de cemaatin her üyesinin, hane halkı temelinde, hane halkı olarak kendisine toprak tahsis edilmesini isteme hakkı vardı. Bu toprak ayrı olarak ekilmekteydi. Ancak, aynı zamanda, cemaatin topraklarını kendini oluşturan hane halkları arasında düzenli aralıklarla paylaştırma hakkı vardı. Hem yeniden toprak tahsis etme sıklığı hem de bunu düzenleyen ilkeler bölgeden bölgeye değişiklik göstermekteydi. Bazı yerlerde toprak hane başına düşen çalışan yetişkin kişi esasına veya hane başına düşen erkek ya da hanenin toplam nüfusuna göre tahsis edilebilirdi. Yahut bir cemaat belirli bir süre için yeniden toprak tahsis etmemeyi tercih edebilir, ancak toprak tahsis etmede nihai hakkı kendi elinde tutabilirdi. Bu şekilde tahsis edilmiş toprak ne satılabilir, rehin gösterilebilir ya da miras edinilebilir ne de cemaatin bir üyesi kendisine tahsis edilen toprağı, toprağın artık fon üretme kapasitesi talep edilen harçlardan daha az olduğunda yapmak isteyebileceği gibi, reddedebilirdi. Dünyanın

başka yerlerinde benzer düzenlemelerin var olduğu bilinmektedir, Orta Doğu'daki *muşa'a (musha'a)* uygulaması gibi. Her nerede bu uygulama varsa, bunlar cemaatin üyeleri üzerinde sadece doğrudan değil, dolaylı olarak da toplumsal yaptırımı olan bir eşitlik yüklemektedir. Sistem böylelikle yıllık ürünlerin geleneksel ve göreli olarak yaygın (extensive) ekimini takviye etmekte ve yoğun tarımcılık yoluyla yıl boyu üretilen ürünlerin (bağ, bahçe ürünleri gibi) yetiştirilmesine başlanmasını engellemektedir.

Cemaatin köylü üretim sistemini etkilemediği fakat bunun yerine üretim sistemi tarafından üretilen artıklara el koyduğu (muslukladığı) yerlerde de benzer sonuçlar elde edilir. Nitekim, mesela, Orta Amerika ve And Dağları Kızılderilileri arasında hane halkı reislerinin cemaat azizleri kültüne dikkate değer miktarda para, yiyecek, adak, havai fişek malzemesi vb. yardım yapmaları âdettendir. Azizleri destekleme törenini düzenleme işi ödeme yapmaya gücü yetenler arasında dönüşümlü olarak gerçekleştirildiğinden, cemaat bir taşla iki kuş vurarak, hem kendi dayanışmasını gösterme ve artırmanın törensel bir vasıtasını, hem de üyeleri arasındaki servet farklılıklarını törpülemenin bir aracını elde etmektedir.

Bu soruna aksi yöndeki çözüm seçici baskıların istedikleri yere düşmelerine izin vermek, başarılı olanın başarısını azamileştirmek, başarısız olanları ise ayıklamaktır. Kıta Avrupa'sında benimsenen çözüm bu olmuştur. Son iki yüzyılı aşkın süredeki zor kullanmayı da içeren seçme sürecinde, merkantil mülk sisteminde, paleoteknik köylünün yerini neoteknik köylü almıştır. Bu her iki örnekte uç çözümün benimsenmesi yoğun dış baskının bir sonucudur.

Ancak çoğu köylülük bu iki aşırı uç arasında bir yerde durmakta ve belki de iyi bilinen sebeplerden dolayı sorunlarına uzlaştırıcı bir çözüm bulmak zorundadır. Fedakarlıkta bulunma arzusu belki de bir köylü hane halkının sorunları-

Guatemela da, Antigua yakınlarındaki Santa Maria Jesus'ta dinî tören alayının yürüyüşü. (Fotoğraf: Jeckendorf, Sons of the Shaking Earth (The University of Chicago Press, 1959)'den alınma.)

nın genellikle diğerlerinin de sorunları olması basit gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Dahası, geçici olarak başarılı olan hane halkı daha az başarılı olan komşusunun haline bakarak idrak eder ki, kendi başarısı ve komşusunun güçlükleri talihten, "Tanrı'nın lütfu"dan başka bir şey değildir; kaderin cilvesi bir başka yılda durumu tersine çevirebilir. Bu anlayış Hıristiyan sadaka fikrinden ziyade komşuya biraz yardım yapmanın kara gün için bir tür sigorta olabileceğinin kafalara dank etmesine dayanmaktadır. Aynı zamanda, eli açıklığın kişinin kendisini için benzer bir sorun yaratmasından sakınmak amacıyla komşuya yapılacak yardımın derecesinin bir sınırı olmak zorundadır. Bu nedenle her yerde

köylülerin ittifaklara girmeleri muhtemeldir. Ancak bunlar karşılaşılan çetin bir zorluk anında ittifaka gireni muaf tutmaya yetecek derecede gevşek ittifaklardır. Her ne kadar mal ve insan bakımından kaynaklarını genişletmek suretiyle köylü hane halkları kendi güvenliklerini artırma eğilimi gösterseler de, kendilerinin ayakta kalmalarını temin ve muhafaza için yeterli bir işlevsel özerkliği ellerinde tutmak zorundadırlar. Bu nedenle, bu tür ittifaklara, "şahıslar, hizipler, devletler arasında bilhassa geçici olan bir kaynaşma ya da ittifak," anlamında, koalisyonlar diyeceğim.

Fakat köylüler bütün köylüler üzerine çöken seçici baskılara karşı koymak amacıyla sadece arkadaş ve dostları ile ittifaklara girmekle kalmayıp bireysel olarak kendi üzerlerine çöken seçici baskılara karşı koymak için de gayret sarf ederler, özellikle eğer bu baskılar yüksektekilerden, kendilerinden daha fazla ekonomik, siyasi veya askeri gücü olan kişilerden kaynaklanıyorsa. Ürünlerini pazarlama, hükümetin memurları ile başa çıkma ve tefeci ile uğraşma hususunda yardım aramak zorundadırlar. Köylü içeren koalisyonlar bu nedenle sadece köylü ile köylü arasındaki ilişkileri değil, fakat köylü ile köylü olmayan üstler arasındaki ilişkileri de içerir.

Köylü Koalisyonları

Çeşitli türden köylü koalisyonlarını birbirinden ayırt etmede üç ölçütümüz bulunmaktadır:

1. Aralarında koalisyon oluşan kişilerin birçok çıkarı mı paylaştıkları yoksa tek bir çıkarla mı birbirlerine bağlandıkları. Birinci tür koalisyona *çok katlı (manystranded)*, ikinciye *tek katlı (singlestranded)* diyeceğiz. Bu terminolojinin altında yatan bükülmüş birçok lif telinden ya da tek bir telden oluşan bir ip imajıdır. Çok katlı bir koalisyon

biri diğerini ima eden birçok bağın örülmesi suretiyle oluşturulur: İktisadi mübâdeleler akrabalık, arkadaşlık ya da komşuluğu ima eder; akrabalık, dostluk ya da komşuluk ilişkileri bu ilişkileri yöneten toplumsal yaptırımların var olduğunu belirtir; toplumsal yaptırımlar başka ilişkileri takviye ve temsil eden sembollerin var olduğunu ifade eder. Çeşitli ilişkiler birbirlerini desteklerler. Bu kadar çeşitli ilişkilere dayanılarak kurulan bir koalisyon insanlara birçok bağlamda güven verir. Bu koalisyonların özel güçleri ve zayıflıkları da bunda yatar. Her bir bağ kendisiyle bağlantılı diğer bağlar ve daha güçlü bir ip oluşturmak için tellerin birbiri etrafında örülme biçimi tarafından desteklenir. Aynı zamanda böyle bir koalisyon göreli olarak serttir. Sadece bütün teller bir arada tutulduğu müddetçe var olabilir; bir telin çıkarılması ötekileri de zayıflatır. Bu nedenle böyle koalisyonlar telleri çözmeye çalışan güçlere sağlam bir şekilde karşı koyacaktır. Buna karşılık, uygun tek bir çıkarın başat olduğu bağlamlarda harekete geçirilebileceğinden, ve aynı zamanda iştirak edenlere başka durumlarda birbirlerine karşı taşımaları gereken bir sorumluluk yüklemediğinden, tek katlı koalisyonlar daha esnektirler.

2. Koalisyona katılan insan sayısı. Koalisyon *ikili (dyadic)* olabilir, iki kişi ya da grubu içerebilir veya *çoklu (polyadic)*, birçok kişi ya da grubu içerebilir.
3. Koalisyonların aynı hayat şanslarına sahip ve toplumsal düzen içinde aynı konumu işgal eden kişiler tarafından mı, yoksa toplumsal düzen içinde farklı konumları işgal eden kişiler tarafından mı oluşturulduğu. Görmüş olduğumuz üzere, koalisyonlar köylü ile köylüyü içeriyor olabilir; böyle koalisyonlara *yatay (horizontal)* diyeceğiz. Ya da köylüler ile dışarıdan olan üst kişileri içerebilir; böyle koalisyonlara da dikey *(vertical)* koalisyonlar diyeceğiz.

Tek katlı koalisyonlarla, daha çok, köylü hane halkının dışarıdan gelen taleplerle olan ilişkisinde (veya bu talepler karşısında) "bireyselleştiği" durumlarda karşılaşmayı bekleyebiliriz. Bununla kastettiğimiz şey çeşitli üretim faktörlerinin ve köylü hane halkı içinde gerçekleştirilen faaliyetlerin harici güçlere verilen cevabın azamileştirilmesini engelleyebilecek yük ve sorumluluklardan sıyrılmış olmasıdır. Bunun üç şart altında meydana gelebileceğini gördük. Birincisi, eski düzen zayıfladığında, ve ferdi köylü aileleri komşularını omuzlarından silkip atarak mal ve hizmetler üzerindeki denetimlerini artırdıklarında ve kendi adlarına dış dünya ile yeni bağlar içine girdiklerinde meydana gelmesi muhtemeldir. İkincisi, toplumsal işbölümünde meydana gelen bariz bir artışın yeni çekirdek aileleri kendi hane halklarını kurmaya, aracı ve işverenlerle özerk ilişkiler içine girmeye muktedir kıldığı yerlerde bu bireyselleşme hali meydana gelebilir. Üçüncüsü, şebeke pazarlar köylü cemaatinin içine nüfuz edip bütün ilişkileri satılık malları olan bireylerin tek çıkarlı ilişkilerine dönüştürdüğünde gerçekleşebilir. Bu durum bir cemaatin üyelerini, iktisadi olmayan değerleri dikkate almaksızın, öncelikle ekonomik bakımdan değerlendirilen nesneler için rekabet eden bireylere döndürür.

Bu şartlardan her biri ya da hepsi altında köylülerin kendilerini farklı toplumsal bağlamlar içinde, farklı bireyler ile temas eder ve farklı amaçlara yönelmiş faaliyetlere girişir halde bulmaları muhtemeldir. Sonuçta pek çok ilişki, katılanların ancak çok kısa süre karşılaştıkları, kısa ömürlü ilişkiler haline gelecektir. Ancak, aksi durumun söz konusu olduğu yerde, yani, köylülerin üretimi artırmaktan çok ihtiyaçlarının altında tüketme stratejisi izledikleri; iş bölümünün hane içinde bariz olup, hane dışında zayıf olduğu; ve pazar sisteminin toplumsal olarak merkezi olmaktan çok çevresel (ikincil) bir konuma sahip olduğu yerlerde, köylülük sayısız çok katlı ilişkiler ağıyla sarılmış olarak kalacak-

tır. Bu şartlar altında güçlü ve süreklilik gösteren evcil gruplar, bu gruplar arasında istikrarlı koalisyonlar ve iktisadi ya da siyasi aracı ve derebeyleri ile olan çok katlı bağlar bulabiliriz.

Tek Katlı Koalisyonlar

Köylülüğe açık tek katlı ilişki çeşitlerine şimdi daha yakından bakalım. Bizim üç ölçütümüzün bileşimleri dört çeşit tek katlı ilişki biçimi üretmektedir. Bunlar:

1. İkili ve yatay (dyadic and horizontal).
2. İkili ve dikey (dyadic and vertical).
3. Çoklu ve dikey (polyadic and vertical).
4. Çoklu ve yatay (polyadic and horizontal)'dır.

Bu mümkün ilişkilerin her birine baktığımızda ise, köylü hayatı için önemli ve uygun bağlamlarda yaşanır ilişkiler olarak, ilk üç ilişki çeşidinin çok çabuk dağılan koalisyonlar üretme kudretinde olduğu dikkatimizi çekebilir. Tek katlı yatay ikililerin en iyi örneğini pazar yerinde köylü bireyler arasındaki mübâdele ilişkisi teşkil eder. Bunları yukarıda tartıştık. Bu ilişkide, tek bir çıkar olarak malların mübâdelesini içeren anlık bir rastlaşma içinde birbirleriyle eşit konumda olan iki kişi bir araya gelir. İlişkiye katılan iki kişiyi bundan daha öte bir düşünce temas halinde tutmaz. Alıcı ile satıcı arasındaki ilişki olsa olsa, Haiti'deki ayrıcalıklı alıcı-satıcı, *pratik*, bağlarındaki gibi, uzun vadeli karşılıklı iktisadi faydalar içerir hale gelebilir. Ancak, kendisini doğuran tek çıkara ek olarak ilişki başka, yan çıkarlar kazanmadıkça bir koalisyon meydana getirmez, fakat basitçe bir tek çıkar ilişkisi olarak kalır. Aynı şey tek bir çıkarın işleyişine dayanan ikinci ikili çeşidi, köylü ile güç sahibi arasındaki ilişki için de geçerlidir. Sadece tek bir görevin yerine getirilmesi söz konusu olduğu müddetçe, bir köylü ile tefeci ya da vergi

toplayıcı (veya mültezim) arasındaki ilişki bu ikinci türe örnek teşkil eder. Tek çıkarlı işlemlere "iyi niyet" gösterme eklenmedikçe ya da başat işlemin kendisi haricinde hizmet veya iltimaslar karşılığı faiz ya da vergi oranında ayarlamalar yapılmadıkça hiçbir ikili koalisyon oluşması mümkün değildir. Bu tür ekleme ya da ayarlamalar yapıldığında ise ilişki çok katlı türüne yaklaşan bağların yükleri altına girmeye başlar.

Aynı şey tek çıkara dayalı dikey ikili ilişkiler için de geçerlidir. İşverenler ile işçiler ya da bir yazıhane veya resmi dairede amir ile memur arasındaki ilişkiler bu tür ilişkilere örnek oluştururlar. Köylüler bu tür bir bağ ile, esas olarak, büyük çiftliklerde (plantasyon) ya da fabrikalarda işe girdiklerinde karşılaşabilirler. Ancak, burada bile, örgütün resmi yapısının tarif ettiği tek çıkarlı bağları, çalışma sürecini daha pürüzsüz bir şekilde yürütmek için, içlerinde iyi niyet ve kayırmaların gayrı resmi olarak mübâdele edildikleri çok katlı ilişkilere döndürme eğilimi olacaktır. Bu eğilim çoklu türden ilişkiler içindeki personel hattını, resmi kuralları "tam" ve kayırmacılık yapmadan uygulamak isteyen herhangi bir yöneticiyi çaresiz ve ümitsiz kılacak derecede, karşılıklı dayanışma gösteren bir dizi ikililere ayırmaya vesile olur.

Fakat, birçok insanı eşit ilişkiler içinde birbirine bağlayan ve tek bir çıkar etrafında düzenlenen dördüncü tür ilişkiler, çoklu ve yatay ilişkiler, dayanıklı koalisyonlar meydana getirirler. Bu tür bir ilişkinin en iyi örneği arkadaşlık cemiyeti ya da dernekleridir. Her çeşit köylü toplumları dahil olmak üzere dernekler her toplumda oluşur. Nitekim, Çin köylerinde karşılıklı yardımlaşma kulüpleri, ebeveyn defnetme dernekleri, şekerci grupları, sulama derneği, ürün gözetleme dernekleri ve ortaçağ Avrupa'sında karşılıklı yardım, kredi kefalet dernekleri buluruz. Ancak, köylülük arasındaki *başat* koalisyon biçimi olarak dernekvari biçim daha çok Sanayi Devrimi ve onunla bağlantılı İkinci Tarım Devri-

mi'nin peşinden Transalp Avrupa'da hız kazandı. Paris yakınında bir köy olan Wissous'daki (seine-et-Oise) toplumsal değişmeleri araştıran Robert T. ve Gallatin Anderson bu yörede derneklerin hızlı bir şekilde büyümesi ve çoğalmasından söz etmişlerdir.[15] Bu köyde olup-bitenler öteki köylü cemaatlerindekilere çok benzemektedir. Hızlı gelişen bir pazar içinde, her biri kendi kaynakları üzerinde merkantil hakimiyet icra eden hane halkları ile birlikte köy, her biri kendisine ait tek çıkarlı koalisyon oluşturmak suretiyle konumunu pekiştirmeye ve geliştirmeye çalışan birçok çıkar grubuna ayrılmıştır.

> Bir derneğin örgütsel yapısı beceriklidir. Disiplinli üyeler ya da onları temsil eden resmi görevlilerin düzenli aralıklarla toplanması suretiyle dernek düzenli karar almaya imkân sağlamaktadır. Derneğin, üye sayısı anlamında, iyi tanımlanmış bir güç tabanı ve kısmen aidat miktarlarının düzenli bir şekilde yeniden belirlenmesinin beslediği iyi bir para sandığı vardır. Çoğu zaman tek bir başkanın emri altında çalışan ve özel görevlerin ikinci dereceden liderlere havale edildiği işin erbabı bir liderlik yapısı vardır. Dahası, cemaat düzeyindeki bu meziyetler benzer şekilde oluşturulmuş olan bölgesel ve ulusal düzeydeki ana (üst) derneklere katılmak suretiyle de tekrarlanmaktadır.*

Dernekler, böylece, bir cemaatin üyelerini sadece farklı şekilde gruplamakla kalmaz, fakat bu grupların daha geniş güç ve çıkar yapısıyla bağlantı kurmalarına da hizmet eder. Bu sebeple böyle gruplaşmalar sadece çoklu yatay tek katlı ilişkileri içermekle kalmayıp çoklu dikey tek katlı bağları da içine alabilir.

---

15 Robert T. Anderson ve Gallatin Anderson, "The Replicate Social Structure," *Southwestern Journal of Anthropology*, XVIII, No. 4 (1962), s. 365-370.

Çevirenin notu: Kaynağı belirtilmemiş olmakla birlikte, metnin konusu, alıntının önceki sayfada verilen Anderson ve Anderson (1962)'den yapılmış olması gerektiğini düşündürmektedir.

Aynı zamanda, biliyoruz ki, bir kez kurulduklarında, tek çıkarlı derneklerin bile ikincil amaçlar edinme eğilimleri vardır. Başarılı bir üzüm yetiştiriciler kooperatifinin üyeleri oyun gösterilerinin hâmiliğini yaparak itibarlarını teşhir edip pekiştirebilirler, hayvan yetiştiricileri derneği hayır fonlarına ve dini fonlara bağış yapabilir. Bununla birlikte, derneği sürdüren stratejik ilişkiye başat çıkar yön ve şekil verdiği sürece, öteki ilişkiler tabakası kenarda ve ikincil konumda kalır.

Çok Katlı Koalisyonlar

Köylü koalisyonlarının oluşumunda rol oynayan dört tür tek katlı çıkar ilişkisi ayırt etmiş bulunuyoruz. Şimdi, daha sürekli toplumsal sözleşmelerin üzerlerine inşa edilebilecekleri dört tür çok katlı ilişki ayırt edebiliriz. Bunlar:

1. İkili ve yatay.
2. Çoklu ve yatay.
3. İkili ve dikey
4. Çoklu ve dikey.

Çok katlı, ikili ve yatay ilişkilere dostluk ya da arkadaşlık bağları gibi içinde hane halklarının üretim esnasında karşılıklı yardımlaşmadan karşılıklı kayırmalara kadar değişen çeşitli türden tekrarlanan ilişkilere girdikleri bağlar örnek teşkil ederler. Mesela, Latin Amerika'da bu tür arkadaşlık bağlarına eşit konumlular arasında ortak-ebeveynlik (co-parental) ya da compadre denilen ilişkiler içinde bir şekil verilebilir. Böyle bir ilişki iki yetişkinin birinin çocuğunun hâmiliğini kabul ettiklerinde yaratılır. Böyle bir hâmilik çoğunlukla hayatın kritik bir dönemi yahut olayı ile, bilhassa vaftiz, fakat aynı zamanda Aşai Rabbani* (communion), ev-

* Çevirenin notu: Kutsal Komünyon, Rabbin Akşam Yemeği, Ekmek-Şarap Ayini gibi çeşitli isimlerle çağrılan ve dinen merkezî öneme sahip

lilik, hasat, kulak delme, kilise inşa etme vb. gibi bir törensel ile bağlantılıdır. Hâmilik, hâmi ile himaye edilen arasında bir vaftiz ebeveynliği-vaftiz evlatlığı ilişkisi tesis eder; fakat aynı zamanda bundan böyle törensel ortak-ebeveynler olarak birbirleri ile bağlantılı hale gelen hâmi ile himaye edilenin ebeveynleri arasında süreklilik gösteren bir ilişki de tesis eder. Ortak-ebeveyn olan insanlar genellikle arkadaş olan ya da arkadaşlığın yararlarını elde etmeye çabalayan insanlardır; ve tesis edilen törensel bağ aralarında mal ve hizmetlerin mübâdele edilmesini güvence altına alır.

Çok katlı ilişkiler çoklu ve yatay koalisyonlar da üretebilir. Eşitleyici ya da törpüleyici cemaatler hakkındaki kısa tartışmamızda bu tür koalisyonlarla karşılaşmış bulunuyo-

Çok katlı, ikili, yatay ilişkinin bir örneği. Saint Veran'da, Fransa, yemek yiyip, sohbet eden köylüler. (Fotoğraf: Robert K. Burns.)

bir Hıristiyan ayini. Ayin, esas olarak, İsa Mesih'in eti ve kanı ile manevi bir bütünleşme tesis etme anlamı taşır. Daha fazla bilgi için, bakınız Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), *Evharist* maddesi, s. 122-123.

ruz. Böyle cemaatlere kapalı birlik cemaatleri (closed corporate communities) denilmiştir. Bu cemaatler üyeliği kendi içlerinde doğmuş ve yetişmiş olanlarla sınırlamaktadırlar. Üyelerini kendi sınırları içinde evlenmeye zorlayarak bu sınırlamayı takviye edebilirler. Toprak üzerinde nihai mülkiyet hakkına sahip olan birey değil cemaattir ve birey cemaatin toprağında olan hissesini satmak, rehin vermek ya da başka bir şekilde elinden çıkarmak suretiyle dışarıdan birine veremez. Böyle birlik cemaatler ya toprakları düzenli aralıklarla yeniden tahsis etmek suretiyle, Rus *mir* ya da Yakın Doğu *muşa'a* sisteminde olduğu gibi, ya da artık fonları cemaat töreninde kullanma yaptırımı uygulamak suretiyle, Orta Amerika, Andlar ve Orta Cava'da olduğu gibi, sayesinde üyeleri arasındaki eşitsizlikleri törpüledikleri mekanizmalara sahiptirler. Cemaat, dedikodu veya büyücülüğü suçlama veya doğrudan cezalandırma gibi hem gayrı resmi hem de resmi yaptırımlarla iç düzenini korumakla kalmaz, fakat dışarıdan gelen kira taleplerine karşı da bir bütün halinde hareket eder. Birimin sınırları içindeki kaynaklardan yararlanmada üyeler nasıl eşitseler, emek, ayni ya da nakdi kira yükümlülükleri de üyeler arasında eşit bir şekilde dağıtılmaktadır. Böylece cemaat bir birlik biçimine, istikrarlı bir üyelik tarafından sahip olunan hak ve sorumlulukların sağlam bir örgütü haline gelir; ve sürdürmeye çabaladığı iç düzenine yönelik potansiyel tehditler olarak her türlü değişiklik ve yeniliğe karşı savaşmaya meyledecektir.

Bu türden çoklu yatay çok katlı koalisyonlar, vergilerin yükünün dağıtımı ve toplanıp hak sahibine iletilmesi işlerinin cemaatin kendisi tarafından yapılması kaydıyla, köylü üretim tabanını bozulmamış halde bırakan, fakat köylülüğün kira fonu üzerinde hak talep eden toplumsal sistemler içinde gelişme eğilimi göstermiştir. Başka bir ifadeyle böyle cemaatleri köylü kesiminde paleoteknik uyumun hâkim olduğu dolaylı veya doğrudan prebendal mülk biçimleriyle

bağlantılı toplumsal düzenler içinde bulmamız muhtemeldir.[16]

Çok katlı koalisyonların 1. ve 2. türlerinin her ikisi de köylü ile köylünün sınıf içi ilişkilerini içeren yatay koalisyonlardı. 3 ve 4. türleriyse bir dizi dikey bağlar içinde köylülerin köylü olmayan üstlerle sınıflar arası ilişkilerini içeren koalisyonlardı.

Bunların üçüncü türü çok katlı, ikili ve dikey koalisyon tarafından temsil edilir. Bu türün kendine has biçimi bir yanaşma ile hâmi arasındaki koalisyondur. Böyle bir ilişki toplumsal, siyasi ya da iktisadi bakımdan üst konumdaki bir kimseyi kendisinin toplumsal, siyasi ya da iktisadi bakımdan astı olan birisi ile dikey bir ilişki içine sokar. Bağ asimetriktir; "orantısız" arkadaşlık olarak nitelendirilmiştir.[17] Aynı zamanda çok katlıdır. İki ortak birbirlerine güvenmek zorundadırlar; ve resmi yaptırımların olmadığı bir yerde bir güven ilişkisi tarafların karşılıklı olarak birbirlerinin güdü ve davranışlarını anlamalarını gerektirir ki, bu da bir anda yapılabilecek bir şey değil, fakat zaman içinde gelişmesi ve birçok farklı bağlamda sınanması gereken bir şeydir. Sözleşmeyi uygulamak için yasal bir yaptırımın olmadığı bir yer için bu hüküm bilhassa doğrudur. Bundan ötürü hâmi-yanaşma ilişkisi aktörlerin sırf anlık tek çıkar kısmına ait yanlarını değil birçok yanlarını ihtiva eder. Böyle bir ilişkide hâmi hükümetin yasal ve yasal olmayan taleplerine ve cebirlerine karşı iktisadi koruma ve yardım sunar. Yanaşma bunun karşılığını manevi servetinden öder. Oyu ile hâmisini destekler; bu, İspanyolca konuşulan dünyada siyasi hâmi kuralının *(caciquismo)* birçok çeşidinin temelini teşkil eden bir beklentidir. Başkalarının entrika ve tezgahları hakkında

16 Eric R. Wolf, "Closed Corporate Peasant Communities in Mesoamerica and Central Cava," *Southwestern Journal of Anthropology*, XIII, No. 1 (1957), s. 7-12.

17 Julian Pitt-Rivers, *The People of the Sierra* (New York. Criterion Book, 1954), s. 140.

hâmisini haberdar eder. Onu överek cemaat içindeki itibar ve konumunun yükselmesine yardım eder. "Böyle yapmakla" der Michael Kenny, "yanaşma hiç durmaksızın sadakat kanallarını harekete geçirir, iyi niyet yaratır, hâmisinin adını ve şanını yükseltir ve ona bir tür ölümsüzlük temin eder."[18] Fakat kendisinden mal ve kredi aldığı kimseden başkasını hâmi tutmamak da sözleşmenin bir parçasıdır. Yanaşma, sadakatini sırf diliyle değil davranışıyla da gösterilmelidir. Siyasi buhran zamanlarında kendisine gayrı resmi sözleşme ile bağlandığı ve kendisinden iltimaslar gördüğü hâmisinin yardımına koşmalıdır. Aynı zamanda, insanları can ve malda sınadıklarından, buhranlar sözleşme yapmak için bir "hodri meydan" deme zamanıdır. Çok teklif eden hâmi uğruna az teklif eden terk edilebilir, yıldızı sönen hâmi yanaşmalarını yıldızı yükselene kaptıracaktır. Böylece, bu tür birçok ikili koalisyon içinde iltimaslar bahşederek destek satın alan hâmiler birbirleri ile rekabet ederler.

Köylüler arasında dikey ve çoklu bağlardan kurulan çok katlı koalisyonların en iyi örneğini soy grubu (descent group) denilen akrabalık teşkilatı temsil eder. Soy grupları iki türlüdür: yerel soy grubu ve çok mahalli ya da siyasi soy grubu. Yerel soy grubu, özünde, zaman ekseninde devam ettirilmiş köylü hane halkıdır. Bunun devam ettirilmesinin özel sorunlarını tartıştık. Çok mahalli ya da siyasi soy grubu ise, muhtemel rakipler olarak yayılmasını önlemek isteyen gruplara karşı, bunlar ister kendi türünden diğer gruplar ister devletin organları olsunlar, gücü elinde yoğunlaştırma, sürdürme ve savunma yönünde hareket eden akraba grubu biçimindeki bir koalisyondur. Böyle bir grup çoklu (polyadic) bir gruptur çünkü gerçek ya da tasavvur edilmiş akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlanmış birçok insanı içerir. Çok katlıdır çünkü akrabalık ortak bir ilişkiler dizisi içinde

18 Michael Kenny, *A Spanish Tapestry: Town and Country in Castile* (Bloomington: Indiana University Press, 1961), s. 136.

bir araya getirilmiş çok çeşitli çıkarların var olduğunu ifade eder. Dikeydir çünkü böyle bir akrabalık birimi bir yürütme kuruluna sahip olma bakımından derneğe benzer. Ancak, yetki sahiplerinin çoğunlukla akrabalık grubunun ya en güçlü, ya en zengin ya da yaş bakımından en kıdemli olmak gibi ana bir alt çizgisine mensup olanlar arasından seçilmesi açısından dernekten farklıdır. Geniş akrabalık grubu içindeki böyle bir soy silsilesi özel ayrıcalık ve öncelikleri denetiminde tutar fakat aynı zamanda özel yöneticilik sorumlulukları ile de yükümlüdür. Köylü için böyle çok katlı çoklu dikey bir koalisyonun üyesi olmak, koltuk işgal eden ya da koltuk işgal edenlere yakın akrabaların yardımını harekete geçirme imkanı anlamında, bir dizi mükafatlar sunabilir. Buna karşılık olarak, güç sahibi de servet ve gücünü sürdürme ve icra etmede akrabalık grubunun desteğini harekete geçirme imkanına kavuşur. Bundan ötürü bu tür bir akrabalık grubu kendi içinde bir hâmi-yanaşma ilişkisine sahiptir ve çok katlı ikili dikey ilişkilerin çoklu muadilini temsil eder.

Hem köylü hem de köylü olmayan güç sahiplerini içeren bu tür akrabalık koalisyonları çoğunlukla prebendal memurlar eliyle devletin önemli miktarlarda artık toplayıp biriktirdiği toplumlarda çalışır. Bu, Çin'de söz konusu olmuştur. Geleneksel Çin köyüne baktığımızda her şeyden önce çekirdekten geniş aileye kadar uzanan bir dizi evcil grup buluruz. Geniş ailenin sürekliliği için servetin bir ön-gereklilik olduğunu gördük. Kaynak bakımından zenginleşip, toplumsal kompozisyon bakımından genişleyince, ailelerin *tsu* ya da kabile denilen bir tür koalisyon da oluşturduklarını görürüz. Bu koalisyon bir dizi erkek ata vasıtasıyla aynı soydan gelme ilkesine müracaat edilerek harekete geçirilmekteydi. Aileler zenginleştikçe ailenin soy kütüğünü çıkarmak, ölüp gitmiş üyelerin itibara şayan işlerini hikâye eden kabile kitapları (menâkıpnâme) yazdırmak, ataların kitabe-

leri ile özel olarak ilgilenmek, herkesi bir araya getiren ortak törenler düzenlemek ve belki de bir kabile tapınağı vakfetmek için uzman kişilerin yardımına müracaat etmekteydiler. Bir ailenin diğer ailelere nazaran konumu kısmen onun mensubu olduğu kabileden anlaşılabilirdi. "Bir kabile müreffeh ise onun içindeki aileler de güçlüdür; kabile çökmüş ise ona mensup aileler de muhtemelen fakirlik ve bozulmaya yaklaşmaktadır. İyi işleyen bir kabile gerçekten o kabileye mensup temel ailelerinin çoğunun gerilemekte değil gelişmekte olduğunun bir göstergesidir."[19]

Çin'in bazı kesimlerinde, bilhassa pirinçten elde edilen kullanılabilir potansiyel servetin Kuzeydekinden daha büyük olduğu ve dış ticaretin ilave servet kaynakları getirdiği Güney Çin'de, bazı *tsu*lar kendi mahallerinin ötesine taşan akraba-temelli büyük şirketler haline geldiler. Bu meydana gelince *tsu* teşkilatının bir başka özelliği de görünür hale geldi: kabilenin aile çizgilerine bölünmesinin servet ve kudret farklılıklarınca tanımlanmakta olduğu. Akrabalık koalisyonunun bazı üyeleri gerçekte çok varlıklı ve güçlüydüler ve bölgesel ve milli bürokrasisin ikmal edildiği aydınlar sınıfına mensuptular. Bu sebeple, böyle büyük bir *tsu*'nun kendi teşkilatının zirvesinde bağlantıları ve nüfuz alanı ulusal karar verme alanına uzanan üyeleri bulunabilirdi. Şu halde kabile iktisadi durumu iyi fakat harikulade olmayan aileler yanında akrabalık koalisyonu içinde bağımlı ve tâbi bir rolü olan, fakat yine de teminat ve destek ihtiyacıyla kabileye yapışmış fakir evcil grupları da içerecekti. Bu ihtiyaç çoğunlukla böyle durumdaki akraba grup üyelerine dışarıdan olanlara tercihen *tsu* topraklarını ekmeye izin vermek suretiyle karşılanmaktaydı ki, bu, aşırı nüfuslu yerlerde önemli bir karşılık ve alicenaplıktır. Kiralar dışarıdan bir beye ödenmek yerine *tsu* sandıklarına ödendiğinden *tsu* gelir de kazanmaktaydı. Benzer şekilde, fakir üyeler öteki *tsu*larla

19 Yang, *Chinese Village*, s. 134.

olan yasal veya siyasi ihtilaflarda desteğe ihtiyaç duydukları durumlarda güçlü bir *tsu* ile birlik olmaktan yararlanabilirlerdi. Buna karşılık olarak da *tsu* hem iktisadi ve siyasi güç, hem de mevcut servet ve nüfuz kaynakları üzerinde diğer *tsu*larla olan ihtilaflarda bir güç gösterisine dönüştürülebilecek insan gücü kazanmaktaydı.

O zaman, bu örnekte, köydeki aileleri yatay olarak tek bir birliğe ve aynı zamanda köylü gruplarını toplumsal ve ekonomik hiyerarşinin çeşitli düzeylerindeki güç sahipleri ile dikey bir koalisyona dahil eden akraba-temelli bir koalisyonumuz vardır.

Köylü Koalisyonları ve Geniş Toplumsal Düzen

Çok çeşitli durumlarda köylülüğe açık olan koalisyonların özelliklerini tartışmışken, bir hususu önemle vurgulamamız gerekir ki, bu koalisyon oluşum ilkeleri birbirlerine mutlak bir tezat teşkil etmezler, aksine birbirleri içine girebilir ve birbirlerini tamamlayabilirler. Örgütlenme ilkelerinden biri ya da diğerinin belirgin bir şekilde başat olduğu durumlarla karşılaşacağız. Nitekim, Çin'de, bilhassa Güney Çin'de, akrabalık koalisyonu ilkesi bütün diğer ilkelere öncelik ve üstünlük taşırken, Akdeniz havzasında ikili hâmi-yanaşma ilkesi rakiplerine karşı üstünlük sağlamıştır. Ancak ne var ki, hayatın farklı yönleri ya da toplumsal yapının farklı düzeylerinde olsa bile, birçok ilkenin aynı anda işlediği yerler vardır. Nitekim, Alplerin kuzeyindeki ortaçağ Avrupa'sı köylüler arasındaki komünal birlik örgütü ile köylü cemaatleri ile hâmi-yanaşma ilişkisi içinde olan soylu bir akrabalık grubuna bağlılığı uzlaştırdı. Aynı şekilde, Hindistan'ın bazı yerlerinde, köylü cemaatleri bir dizi mümkün eksen boyunca teşkilatlanmış durumdadır. Başat bir kast etrafında örgütlendiği için mahalli cemaat güçlü birlik özelliklerine sahip olabilir; ancak kast üyeliği hattın daha yukarısında bulunan

güç sahipleri ile bir akrabalık koalisyonunun var olduğunu ifade eder, Kuzey Hindistan'ın Uttar Pradeş ovasında Jat kastına mensup olanların ağırlıkta olduğu Kişan Gari köyünün aynı kasta mensup mülki memur ve yöneticilerle akrabalık koalisyonu bağlarına sahip olmasında olduğu gibi. Aynı zamanda, köy içinde yukarı kasta mensup aileler ihtisas sahibi belli hane halkları ile jajman-kamin, ya da hâmiyanaşma, bağlarını sürdürmektedirler. Üç yüzyıl önce bir grup Jat kabile reisi bölgenin denetimini ele geçirdi. Bunların soyundan gelenler eyalet hükümetince atanan muhtarlar olarak gelir toplamaktadırlar. Bu muhtarlar köy topraklarının büyük bir kısmının sahipleri olan kendi mahallerindeki kabile gruplarının önde gelen ailelerinin başkanlarıdır. Aynı zamanda devletin yarı resmi memurlarıdırlar.

Dikkatimizi başat ilişki biçimlerinden ayırmazsak, köylülüğün bir parçasını oluşturduğu daha geniş toplumsal düzenin analizinde daha ileriye adım atabiliriz.

İlk adımımız şu ana kadar tasviri olarak ilgilendiğimiz toplumları gözden geçirerek onları ilişki türlerinden hangisini ne derece tercih ettiklerine göre bir dizi halinde düzenleme yönünde olacak. Önce mahalli düzeyde hane halkları arasındaki bağları tanımlayan ilişkiyi ele alalım (bakınız Tablo 1). Bu dizide malikâne sisteminin hâkim durumda olduğu Avrupa'nın, Hindistan'ın, fetih sonrası Orta Amerika ve And Dağları alanlarının geniş oranda çoklu yatay çok katlı koalisyonları tercih eden örgütsel biçimlerin hâkimiyeti altında olduğunu görmekteyiz. Hindistan vakasında, köylü cemaati, kast denilen, aşağı kastların cemaatin hâkim kastına hizmet ettiği, hiyerarşik olarak düzenlenmiş böyle bir dizi koalisyondan oluşmaktadır. Bu üç toplumun üçü de şu veya bu şekilde birlik cemaat yapısının zaman ekseninde devam etmesini tercih etmektedir. Bu toplumlar aynı zamanda mübâdele ilişkilerinin ya karşılıklı hizmet ilişkileri ya da bölgesel pazarlar vasıtasıyla yürütüldüğü toplumlar-

dır. Şebeke pazarlar mevcutturlar ama büyük toplumsal sistemin ana karkasına tâbi ve yüzeysel bir öneme sahiptirler.

Tablo 1. *Köylü Toplumlarında Başat Koalisyon Oluşum Tarzları*

Yer	Yatay	Dikey
Mâlikane sisteminin hâkim olduğu Avrupa	Çoklu, çok-katlı	İkili, çok-katlı
Hindistan	Çoklu, çok-katlı	İkili ve çoklu çok-katlı
Fetih-sonrası Andlar ve Orta Amerika	Çoklu, çok-katlı	İkili, tek-katlı ilişkiler ikili, çok-katlı koalisyonlar tarafından dengelenmektedir
Akdeniz	İkili, tek-katlı	İkili, tek-katlı ilişkiler ikili, çok-katlı koalisyonlar tarafından dengelenmektedir
Yakın Doğu	İkili, tek-katlı	İkili, tek-katlı ilişkiler *hem de* çoklu çok-katlı koalisyonlar tarafından dengelenmektedir
Çin	İkili, tek-katlı	İkili, tek-katlı ilişkiler *hem* ikili *hem de* çoklu çok-katlı koalisyonlar tarafından dengelenmektedir
Modern Avrupa	İkili, tek-katlı	*Hem* ikili*hem de* çoklu tek-katlı koalisyonlar

Buna karşılık Akdeniz, Yakın Doğu, Çin ve modern Avrupa köylülüğünde ikili yatay bağların yaygın olduğunu görmekteyiz. Bölgedeki *muşa'a* ve öteki birlik türü kurumların varlığından ötürü, Yakın Doğu, bu dizide, önceki dizi ile bu dizinin ortasında bir yerde durmaktadır. Bunun dışında ilişkiler ikili ve belirli hane halklarının karşılıklı yardım düzenlemesi içine girme derecesine bağlı olarak ya tek katlı ya da çok katlıdır. Ayrıca, bu vakaların her birinde mübâdele ilişkilerinin ikili tek katlı ilişkilere eğilimi takviye eden şebeke pazar örüntüsüne meyilli oldukları göze çarpmaktadır.

Mahalli düzeyi daha üst hiyerarşilere bağlayan dikey düzenlemelere yöneldiğimizde, dizilerimiz yukarıdakinden farklı bir şekilde bölünmektedir. Önemli farklardan biri köylü cemaatindeki insanları dışarıdan olan güç sahiplerine bağlayan akraba grubu türünden çoklu dikey çok katlı koalisyonların olup olmadığıdır. Böyle koalisyonlar Hindistan,

Yakın Doğu ve Çin'de bulunmaktadır. Bunlar Avrupa'da malikâne sisteminin hâkim olduğu yerlerde, fetih sonrası Orta Amerika'da And Dağları'nda, Akdeniz'de, ve neoteknik Avrupa'da ortaya çıkmamaktadır. Yukarıda dikkat çekilen özellikleri nedeniyle Yakın Doğu yine ortada bir yerde durmaktadır. Bu fark, iktidarın daha çok prebendal mülk vermek suretiyle yürütüldüğü merkezi ve despotik güce dayalı toplumları içlerinde gücün daha adem-i merkezi olduğu toplumlardan ayırıyor görünmektedir. Adem-i merkezi sistemlerin iki alt örüntüsü vardır. Birincisi Akdeniz'in bir özelliğidir, hâmi-yanaşma ilişkileri yoluyla ikili şeklinde inşa edilmedir. İkincisi, ortaçağ Avrupası ve İspanyol fethinden sonraki Orta Amerika ve Andlarda bulunur, birlik köylü cemaatini yöredeki hâkim bir mülk sahibine tabi kılmıştır. Bu hâkim mülk sahibi bir bütün olarak cemaatin hâmisi olarak hareket etmiştir.

İkinci büyük bir fark, bütün diğer sistemleri, dernekvari biçimlere verdiği önem içinde çok katlı bir tabandan ziyade tek katlı bir taban esasına dayalı dikey ilişkiler kurmayı başarmış olan neoteknik Avrupa'dan ayırır.

Köylülük tartışmamızda toplumsal teşkilatın iki özelliği öne çıkmaktadır: Birincisi, köylü hane halkının özerklik yönündeki güçlü eğilimi; ikincisi, aynı derecede güçlü olarak, kısa vadeli amaçlar için az veya çok istikrarsız bir esas üzerinde koalisyon oluşturmak eğilimi. Koalisyona girerken hane halkı kendini bu ilişkiye çok fazla teslim edemez. Bir koalisyon içinde faaliyet gösterirken daha geniş ve uzun vadeli çıkarları daha dar ve kısa vadeli çıkarlara tabi kılma eğilimi gösterecektir. Özelliklerin bu bileşimi ortak eylem için *harekete geçtiğinde* köylülüğün sahip olduğu potansiyel gücün farkına varan çağdaş siyasi şahsiyetler tarafından çok iyi anlaşılmıştır. Fakat bu siyasi şahsiyetler, eylemin meyvelerini toplama zamanı geldiğinde köylülüğün, hem eylem esnasında hem de sonrasında, örgütlü halde *kalma* iktidarsızlığının

da aynı derecede farkındadırlar. Nitekim, Karl Marx Fransız köylülüğü hakkında şöyle yazmıştır:

> Üyeleri benzer şartlar altında fakat birbirleri ile çok katlı ilişkilere girmeksizin yaşayan küçük köylüler çok büyük bir kitle oluştururlar. Kendi üretim tarzı onları karşılıklı ilişkiye sokmak yerine birbirlerinden tecrit eder.... Küçük işletme, köylü ve ailesi; yanında bir başka küçük işletme, bir başka köylü ve ailesi. Bunların birkaçı bir köy, ve bu köylerin bir kaçı bir Şube (nahiye yahut kaza) oluşturur. Bu yolla, Fransız ulusunun büyük kitlesi benzer boydaki birimlerin basit bir şekilde birbirine eklenmesi ile meydana gelir, bir çuvalın içindeki patateslerin bir çuval patates oluşturması gibi. Milyonlarca aile hayat tarzlarını birbirlerinden, çıkarlarını ve kültürlerini diğer sınıflarınkinden ayıran ve onları bu sonrakilere hasım bir muhalefet içine koyan ekonomik varoluş şartları altında yaşamaları derecesinde bir sınıf oluştururlar. Aralarında sadece mahalli düzeyde karşılıklı bağlantıların olması ve çıkarlarının kimliğinin bir bütünlük kazanmaması, ulusal bir bütünlük oluşturmaması, siyasi bir örgüt haline gelmemesi derecesinde onlar bir sınıf oluşturmazlar. Sonuç olarak onlar kendi sınıf çıkarlarını, ister bir meclis ister bir kongre vasıtasıyla olsun, kendi adlarına icra etme kabiliyetinde değillerdir. Onlar kendi kendilerini temsil edemezler; temsil edilmeleri gerekir.[20]

Marksizmin Rus uygulayıcıları olan Lenin, Troçki ve Stalin toplumsal düzeni yıkmada köylünün sahip olduğu potansiyeli fark ettiler; fakat onlar köylünün arzuladığı şeyin toprak olduğunu da çok iyi bilmekteydiler: Köylü toprak uğruna savaşmak için ayaklanabilir; fakat bir kez toprağı işgal edince artık devrimci bir güç olma özelliğini kaybeder. Lenin, Eylül 1905'te, "devrimci demokratik bir hareket olması oranında köylü hareketini destekliyoruz. Reaksiyoner ve karşı-devrimci bir hareket haline geldiğinde ve böyle olması derecesinde ona karşı savaşmak için de şimdiden hazırlık

20 Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (New York: International Publishers, 1957), s. 109.

yapıyoruz"[21] diye yazmaktaydı. Ve yine, Mart 1906'da, "bizim burjuva-demokratik devrimimizde köylü muzaffer olacaktır," "ve ondan sonra köylülük olarak devrimciliği sona erecektir"[22] diye yazmıştı.

Dolayısıyla, modern Marksizm köylülüğe potansiyel bir müttefik, fakat dışarıdan örgütlenmesi gereken bir müttefik muamelesi yapmıştır. Örgütlenme potansiyeli bakımından köylünün sahip olmadığı şeyi devrimci parti kendi eğitilmiş kadroları vasıtasıyla temin edecekti. Bakü'de 1920'de yapılan Birinci Doğu Halkları Kongresi nin ifadelerine göre, ki bunlar isabetli kehanetler olmuşlardır, devrimin genel kurmayları, yani uzman kadro tarafından sağlanan yeterli yönlendirme sayesinde köylülük devrimin "piyadesi" olacaktı. Ancak, Marksizm köylü toplumsal teşkilatının yarattığı diğer sorunla, toprak reformu ve dağıtımı yolu ile toprak elde etme amacına ulaşır ulaşmaz eski uyuşuk haline geri dönme eğilimi sorunuyla da karşı karşıya geldi. Hem Sovyet Rusya, hem de Sovyet Çin'de köylü işletmelerinin yerine yukarıdan merkezi denetim altındaki kolektif çiftlikleri koymak için gösterilen büyük gayretlere şahit olduk. Kendisine tahsis edilmiş toprak parçalarına sımsıkı yapışan bir köylülük tarafından "devrimin tasfiye edilmesini önlemek" için kolhoz ve sovhozlar başlatıldı. "Bireysel çiftçilik bizatihi kapitalizmdir" sloganı ile Çinli köylüler benzer şekilde çok büyük komünler halinde örgütlendirildiler.

Ancak, devrimcileri köylülüğü denetlemeye ve boyun eğdirmeye sevk eden sebepler gelenekselcilerin de aile çiftçiliğinin devamını ve muhafazakar köylülüğü toprak üzerinde tutmayı tercih etmelerine yol açmıştır. Bu yüzden, toprak reformu ve rençperin toprak üzerindeki payını artırma programları çoğunlukla devrimciler tarafından arzulananın

21 Vladimir I. Lenin, *Collected Works* (Londra: Lawrence and Wishart, 1962), IX, s. 235-236.

22 *Aynı eser*, X, s. 259, ve devamı.

aksine sonuçlara ulaşmak için düzenlenirler. Ancak, toprak reformu her derde deva bir şey değildir. Şayet bugünkü nesil içinde herkes için yeterli toprak olsa bile, çok sayıda insanın çok küçük toprak parçalarına talip olduğu bir noktaya varmak sadece bir iki nesil ister. Toprak reformu ve ıslâhına ihtiyacın en fazla duyulduğu ülkelerde çok orantısız bir nüfus artışı olmuştur ve gelecekte çok daha orantısız olacağı tecrübe ile sabittir. Bu sebeple, toprak reformu sanayileşme ya da insanları topraktan başka yerlere aktaracak diğer programlarla el ele gitmek zorundadır. Köylülere toprak vermek suretiyle (toplumsal ve siyasal) istikrar açısından bir kazanç elde edilmekle beraber, toplumun gerekli sınai ve kentsel dönüşümünü sağlamak için (ihtiyaç duyulan) kaynaklar kaybedilmektedir.

Köylü koalisyonları hakkındaki tartışmamız bizi, bazı

Orta Çin'de Hochang Halk Komünü Hsiao-yuan Üretim Alayının harman yerinde pirinç döven üyeleri. Komünlerin uygulamaya koyulması sadakati aileden devlete döndürme eğilimindedir. (Eastfoto, Fotoğraf: Liu Hsin-ning.)

köylü koalisyonlarının neoteknik bir düzene yönelik iktisadi ve toplumsal değişme ile oldukça uyumlu iken diğerlerinin buna direnmeye eğilimli olma ihtimalini araştırmaya da davet eder. Yatay olarak düzenlenmiş, tek-katlı derneklerin Avrupa'da yaygın oluşu bu koalisyon türünün doğasında var olan esnekliğin Avrupa'ya böylesine başarılı bir şekilde paleoteknik tabandan neoteknik tabana geçiş yapmaya izin veren değişmelerin hem bir sebebi hem de sonucu olmuş olduğunu ima etmektedir. Öte yandan, çok katlı, çoklu ve dikey koalisyonlar, birlik cemaat ve soy grubu değişmeye bilhassa muhalif görünmektedirler. Bunlar köylülüğü ya bir sürü kesecikler halindeki küçük gruplar şeklinde düzenlemeye, ya da kendi özel çıkarları için toplumun kaynaklarını sömüren dayanıklı koalisyonlar oluşturmaya eğilimlidirler. Bu bakış açısından, Meksika Devriminin başarısı, mesela, toprak reformu gayretlerinden ziyade Kızılderili birlik cemaatlerinin kapalı yapısını kırıp açması, onların özerkliklerini kısıtlaması ve devletin siyasi mekanizması ile köylerdeki siyasi örgütleyiciler arasında kenetlenme sağlamayı başarmış olmasında yatıyor görünmektedir. Benzer şekilde, Çinli Komünistlerin devlet pahasına kendi üyelerini himaye eden ve merkezi hükümetin kırsal alanın düzenlemesi üzerindeki etkisini körelten ve dağıtan geniş Çin soy grubunu ortadan kaldırma gayretlerine dikkat çekebiliriz. "Komünistlerin saldırdıkları kurumlar dar anlamdaki aile kurumu değil, fakat ailenin çekirdek alanının uzantılarıyla alâkalı olan kurumlardır."[23]

Benzer şekilde, neoteknik bir model üzerinde kaynak tabanını büyütmek ve çeşitlendirmek isteyen modernleşen bir toplum hâmi-yanaşma türü çok katlı koalisyonların üstesinden gelmek zorunda olabilir. Bu koalisyonlar, hâminin

23 Morton H. Fried, "The Family in China; The People's Republic," *The Family: Its Functions and Destiny* içinde, der. Ruth N. Anshen (New York: Harper and Brothers, 1959), s. 166.

gücünün, büyük oranda, çok kısıtlı olan mal ve hizmet arzı üzerindeki payının bir kısmını yeniden dağıtma imkanına dayanması sıfatıyla, kıtlığa dayalıdırlar. Ayrıca, Çin tipi soy grupları gibi, bu tür hâmi-yanaşma takımları kendilerinin özel ve oldukça kısmi yararları uğruna toplumun kaynaklarını sömürmeye yönelirler. Böyle çok katlı ilişkiler içine gömülmüş modernleşen birçok toplum tarafından benimsenen çözüm tek tek hamilerin yerine devletin merkezileşmiş himaye dağıtan kurumlarını koymak olmuştur. Bu tür devletler, büyük bürokratik kurumlara hâmilik hakkı bahşederek, belli hâmiler ile onların yanaşmaları arasındaki şahsileşmiş ittifak bağının yerine devlet ile vatandaş arasında tesis edilmiş bir bağ koymaya çalışmışlardır.

IV. Köylülük ve İdeolojik Düzen

Köylüler nasıl ki daha geniş bir toplumsal düzenin parçasını oluşturuyorlar ve koalisyonları vasıtasıyla o düzen ile bağlantı kuruyorlarsa, aynı şekilde insan tecrübesinin doğasıyla ilgilenen bir sembolik anlama düzeni olan ideolojiye de iştirak ederler. Böyle bir ideoloji eylemlerden ve fikirlerden, törensellerden (ceremonials) ve inançlardan oluşur; ve bu eylem dizileri ve inançlar birçok işlevi yerine getirirler. Bu işlevlerden bazıları anlam ve duyguları ifade edicidir (expressive): bir evlilik, cenaze, dini kutlama ya da hasat şenliği esnasında insanların alaylar halinde yürüyerek sembolik nesneleri teşhir etmelerinde olduğu gibi. Bu tür eylem ve fikir dizilerinin başa çıkma (coping) işlevi de vardır: bunlar hayatın kaçınılmaz, bir başka şeye indirgenemez bunalımlarıyla, başarısızlıkla, hastalıkla, ölümle başa çıkmalarında insanlara yardımcı olurlar. Ayrıca, bu törenseller kaygılı olanı teskin etmeye, değerli bir varlığını yitirmiş olanın göz yaşını dindirmeye yardım ederek, bireyin başına gelen bir olayı kamunun ilgi konusu haline getirirler. Bunlar vasıtasıyla belli bir hane halkının başına gelen seçici baskılar (sıkıntı ve bela-

lar) genel bir önem kazanırlar. Bireysel hastalık hali kamu için tedavi edilmesi gereken bir konu, bireysel ölüm kamu için bir cenaze merasimi olayı haline gelirler. Ve ideolojinin ahlâki önemi vardır. "Doğru yaşamayı" destekleyerek toplumu bir arada tutan bağların önemini vurgularlar. İnsanlar arasındaki ilişkiler esnasında ortaya çıkan gerilimlerin idare edilmesine yardım ve toplumsal sürekliliğin üzerine dayandığı duyguları takviye ederler.

Törensel*

Köylü toplumlarında hane hakları arasındaki ilişkilerin, ilişkiye katılan tarafların çıkarları ile köylülüğü büyük topluma bağlayan koalisyonların çıkarları arasında bir denge gütmek zorunda olduklarını gördük. Bu bakımdan toplumsal birimleri ve bunlar arasındaki ilişkileri geçerli kılmada törenselin kendine has bir işlevi vardır.

Köylü toplumunda her yerde törenselin çoğu yeni bir evlilik biriminin oluşumu ve bu yolla da yeni bir hane halkının yaratılması sürecini kuşatır. Bu törensel sadece koca ile karı arasındaki evlilik bağını bağlamakla kalmaz, aynı zamanda kamuyu toplumun en küçük bir biriminin oluştuğuna dikkat etmeye davet eder. Köylü toplumunda her yerde törensel, işleyişi esnasında ortaya çıkan gerilimlerin idare edilmesine yardımcı olmak suretiyle, evcil birimi de kuşatır. İktisadi katkıları düşük ve düzensiz olsa da, törensel sistem içinde kocaya yeterli itibar bahşederek koca ile karı arasın-

* Çevirenin notu: 'Törensel' kavramını İngilizce metindeki 'ceremonial' kavramının karşılığı olarak ve isim halinde kullandım. Türkçe açısından kelimenin okunuşu biraz sıkıntı doğurmakla birlikte, törensel yerine tören ya da ayin kavramını tercih etmeyişimin sebebi, dikkatli kullanımlarda, 'ceremonial' kavramının tören ya da ayinin kendisi yanında bunların çerçevesini çizen kural ve düzenlemelere de atıfta bulunması, buna karşılık 'ceremony'='tören' kavramının bu kurallar ve düzenlemelerle çerçevesi çizilmiş olarak sadece öngörülen eylemlerin icra edilmesini ifade etmesidir.

daki zayıf eşlik bağının desteklendiği toplumlara yukarıda atıfta bulunmuştuk. Kocalar ile karılar arasındaki gerilimlerden, geniş ailede yaşlı ile genç nesiller ve kardeşler arasındaki çekişme ve anlaşmazlıklardan söz ettik. Yoklukları halinde birbirlerinden ayrı düşecek ve ayrı toplumsal kimlikler arayışına girişecek aktör takımlarını desteklemek ve birleştirmek için var olan törensellerle karşılaşacağız. Her yerde hane halkının sürekliliğini destekleyen sembollerle karşılaşırız; bu semboller ister, Avrupa'da olduğu gibi, evin içinde oluşturulmuş bir köşe olsun, ister, Çin'de olduğu gibi, tütsüler yakılarak ve kağıttan yapılmış nesneler sunarak tapılan bir dizi ata kitabesi olsunlar.

Her yerde, sayesinde insanların hayatlarına bir yapı kazandırdıkları daha geniş toplumsal ilişkilerin bütünlüğünü ayakta tutan törensellerle karşılaşırız. Toplumsal ilişkiler düzen yaratır, fakat bazen düzen yaratma eyleminin kendisinin düzensizlik doğurduğu da olur. Bir erkek bir kadınla evlenmeyi ve kadının ödediği çeyiz bedelini (drahmi ya da mihir bedeli) almayı başardığında yeni bir hane halkı oluşturulur; fakat aynı kadınla evlenmeyi başaramamış olanlar ümitsizce etrafta dolaşacaklar ya da haset veya kıskançlıkla bu duruma tepki vereceklerdir. İki hane halkı dostluk ve yardımlaşmada birbirlerine yaklaştığında, bunlar arasındaki ittifaktan zararlı çıkacak başka hane halkları olabilir. Zenginleşmiş bir aile komşuları için bir tavsiye ve yardım kaynağı olabilir, fakat talih kuşu kendi başlarına konmamış olan bazı hane halklarının dedikodu ve hasetlerini de kendi üstüne çeker. Gerçekten de insanların ortak ya da bireysel çıkarları için işbirliği yapıp, eylemlerini birbirlerine göre ayarladıkları pek çok durum vardır, fakat beklentilere uygun davranmada başarısız kaldıkları, başkaları veya toplumsal durumlar hakkındaki hükümlerinde yanıldıkları, iyi niyeti suistimal ettikleri, sahtekarlık yaptıkları, aldattıkları ve haddi aştıkları durumlar da vardır. Ancak, sırf hayatı

tahmin edilebilir ve bu suretle de anlamlı kılan süreklilik hissi için bile olsa, köylü cemaatinde insanlar çoğunlukla birbirlerine dayanmak zorundadırlar. Nitekim, köylü cemaatlerinde, insanları bir cemaatin üyesi olarak ilgilendiren, ortak toplumsal düzeni ayakta tutan, düzensizliği gideren ve cemaatin bütünlüğünü onaran törensellerle karşılaşırız.

Dünyanın farklı yerlerindeki köylüler pek çok tür şenlikte birbirlerine bağımlılık duygusunu kutlar, bu bağımlılığı düzenleyen kuralları teyit ederler. Bu şenlikler, biçim olarak, İspanya'da himmetine sığınılan bir azize dua etmekten Çin'de koruyucu edinilen tanrıların onuruna havai fişek gösterisi yapmaya kadar değişir. Ancak, bu kutlama veya şenliklerin kaynağı tek bir hane halkını ilgilendiren bir olay, mesela ölüm, olabilir. Fred Gearing Yunanistan'ın Kadramili köyünde[1] insanların bir cenaze merasiminde herkes gibi ce-

Almanca konuşan St. Felix'de, İtalyan Alpleri, tören alayının çayırlarda yürüyüşü. Ortak tören cemaatin bir üyesi olarak erkeğin katılımını gerektirir ve karşılıklı bağımlılık duygusu yaratır. (Fotoğraf: Eric R. Wolf.)

1 Fred Gearing, "Religious Ritual in a Greek Village," Amerikan Antropoloji Derneği'nin 62. Yıllık Toplantısında (San Francisco, 21 Kasım 1963) sunulan tebliğ.

maatten biri olduklarını nasıl teyit ettiklerini tasvir etmektedir. Cenaze merasimine sadece ölen kişinin akrabaları değil, fakat hasımları da gelir. Hasımlar nezaketle karşılanır. Merasime katılmak düşmanlıkları sona erdirmez, fakat düşmanlıkların hem içinde yer aldıkları hem de sınırlandırıldıkları daha geniş bir toplumsal ve ahlâki düzenin var olduğunu teyit eder. Ya da, daha şen şakrak bir şekilde, bir cemaat başat kaygılarını ortak bir tören esnasında ifade eder, Meksika'da Mitla köyü sakinlerinin yeni yılın arifesinde köyün eteğinde bulunan taştan yapılmış bir haçın etrafında toplanıp gelecek yıl için dileklerini sunmaları ve sonra da tarla, hayvan, ev gibi diledikleri şeylerin minyatür taklitlerini "Tanrı parası"[2] dedikleri yassı ve düzgün çakıl taşları ile alıp satmalarında olduğu gibi.

Bu örneklerde görülmektedir ki, köylü törenseli inanç üzerine değil eylem üzerine odaklaşır. Bu törensel bir emir ve yasaklar dizisi olan normların düzenleyici vasfını vurgular. Bu kurallarda içerilmiş olarak, ahlâki zorunluluklar eylemi tahmin edilebilir kılar ve eylemin değerlendirilmesi için bir çerçeve sağlar. Hedeflenen şey muhasebesi yapılmış bir hayat değil toplumsal düzendir. Köylü dini hem faydacı hem de kuralcı ya da biçimsel ahlâkçıdır (moralistic), fakat deruni olarak ahlâkçı (etik) ve sorgulayıcı değildir.[3]

---

2 Charles M. Leslie, *Now We Are Civilized: A Study of the World View of the Zapotec Indians of Mitla, Oaxaca* (Detroit: Wayne University Press, 1960), s. 74-75.

3 Burada Fred Gearing'in biçimsel ahlâk (moral) ve derunî ahlâk (etik) kuralları arasında yaptığı önemli ayrımı izliyorum. Biçimsel ahlâk kuralları "baba", "polis" gibi belli toplumsal roller için geçerli emirlerdir. Derunî ahlâk kuralları özel toplumsal rollerinden bağımsız olarak bir toplumun bütün üyeleri için geçerli olan kurallardır. Bakınız Fred Gearing, "Idioms of Human Interaction: Moral and Technical Orders," *Symposium on Community Studies in Anthropology* içinde, der. Viola E. Garfield ve Ernestine Friedl, Amerikan Etnoloji Derneğinin Yıllık Bahar Toplantısı, 1963, Tutanakları (Seattle: American Ethnological Society, 1964), s. 19.

Üstelik, köylü dininin kuralları etkileşimde bulunan taraflara üzerine yukarıdan dayatılır. Cemaatin bütününün çıkarlarını temsel eder vaziyette olarak, bu kuralların cemaatin üstünde ve ötesinde durduğu farzedilir ve birbirleri ile çekişenlerin rakip taleplerinden bağımsız olarak kendi başlarına bir gerçekliğe sahipmiş gibi görülürler. Bu kuralların doğaüstü oldukları söylenir. Guy Swanson bireylerin toplumsal rollerine dayalı ahlâki (moral) ilişkileri üzerinde doğaüstü kontrollerin şu iki tür toplumda ortaya çıktığını ileri sürmüştür: (1) bireyler arasında önemli fakat istikrarsız ilişkilerin bulunduğu toplumlar ve (2) kendilerine has çıkarları olan bireylerin sayısının bireylerin bir grubun üyesi olarak değil de hususi bireyler olarak etkileşimde bulunmalarına izin verecek derecede çok sayıda toplumsal ilişki yaratacak kadar arttığı toplumlar.[4] "Birey" yerine "hane halkını" koyarsak, hipotezler, bu eserde tartışıldığı şekliyle, köylü toplumlarına da uygulanabilir. Köylü toplumları ferdi birimler olan hane halkları arasındaki önemli fakat değişken ilişkilere dayanır ve hane halkları arasındaki ilişkilerin sayısı toplumun köylü kesimindeki toplam ilişkilerin sayısı içinde geniş bir yer işgal eder. Bu yüzden koalisyon oluşumu ve komşuluğa yaraşır şekilde bir arada yaşamak uğruna hane halkları arasındaki güçlü gerilimlerin seslerini kısmak amacıyla davranışları düzenlemek için köylü cemaatlerinde doğaüstü yaptırımlar üzerinde önemle durulması haliyle karşılaşmayı bekleyebiliriz. Üstelik söz konusu toplumlar bu bakımdan çok muhafazakârdırlar.

Dini Geleneklerde Düzeyler

Ancak köylü dini sırf kendi kuralları çerçevesinde açıklanamaz. Köylü dini, eğer köylü ekosistemini ve toplumsal teşki-

4 Guy E. Swanson, *The Birth of Gods: The Origin of Primitive Beliefs* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1960), s. 159-160.

latını destekleme ve dengeleme işlevi görüyorsa, daha büyük bir ideolojik sistemin bir parçasını da oluşturur. Hem toplumun köylü kesiminden hem de daha geniş toplumsal düzenden gelen uyarıcı etkilere bir tepki olarak din köylüyü geniş toplumsal düzene bağlayan bir bağ daha meydana getirir.

Nasıl ki iktisadi ve siyasi bakımlardan köylünün daha geniş düzenle ilişkisini kurmak işi iktisat ve siyaset uzmanlarının elinde ise, onun kutsal olanı anlama ve bu anlayışın toplumun genelinin inanç ve teknikleriyle bağlantısını kurmak işi de ekseriyetle din uzmanlarının elindedir.

Çok az dini gelenekte din uzmanı diğerleri gibi bir köylüdür. Nitekim İslam sadece kutsal metinler ve deruni (esoteric) bilgi bakımından biraz daha bilgili olmak dışında köylünün genelinden bir farkı olmayan mahalli imamlara

Guatemela, Chichicastenango, San Tomas'da kilise ve pazar yeri. Din, köylü cemaatinin ideolojik çerçevesinin bir parçası olmasına ek olarak, köylü ekonomik ve toplumsal örgütüne de destek sağlar. (Fotoğraf: Joseph Seckendorf, Sons of the Shaking Earth (The University of Chicago Press, 1959)'den alınma.)

dayanır. Gerçekten de İslam'da herhangi bir dindar kişi dini bir törene önderlik edebilir. Başka yerlerde pek çok dini uzmanla karşılaşabiliriz, Yucatanlı Mayalar arasında Katolik din adamlarına ilaveten şamanların *(h-men)* ve dua okuyucuların bulunması gibi. Hindistan'da yeni ve daha tutarlı anlam ve dini ayin örüntüleri oluşturmak birçok uzman grubun elindedir. Bunlar arasında geleneksel olarak en büyük manevi temizliğe ve en yüksek mertebeye sahip grup olan Brahmanlar bu uzman gruplardan sadece biri ve belki de en stratejik olanıdır. Kısacası, Roma Katolik Kilisesinde olduğu gibi, sadece atanmış papazlara dini uzman statüsü verme uygulaması genel değil istisnai bir uygulamadır. Ve hatta Katolikler arasında bile, bilhassa mahalli düzeyde, ayin görevlerinden dolayı gelir elde eden fakat köy hayatının ziraat işlerinin takvimi içinde yarı-zamanlı köylü olarak yaşayan papazlarla karşılaşabiliriz.

Böylece, dinin köylü biçiminin toplumun toplam dini yapısıyla bağlantısını kurmak birçok elin işi ve tek kanallı olmaktan ziyade çok kanallı bir iletim şebekesidir. Yine de bu süreçlerin genel yönünü ayırt ede(bili)riz. Köylünün ayinleri oldukları gibi benimsemeye ve ayinsel eylemlerin kendi inançları ile uyumlu açıklamalarını kabul etmeye muktedir ve yatkın olduğu yerlerde din uzmanı anlamların gerisinde bulunan daha derin anlamları arar, sembol ve ayinleri inceleme işine girişir, anlamların gerisindeki daha derin anlamları keşfeder ve anlamlar ile eylemleri daha tutarlı bir hale getirmeye çalışır. Köylünün dininde kastedilen nesneler onun etrafını kuşatan insanlar ve doğal nesnelerdir; onun açıklamalarına başlangıç düzeyi (first-order) açıklamalar diyebiliriz, buna karşılık açıklamaların açıklamasını arayan din uzmanı ikinci yahut üçüncü düzey anlamlarla ilgilenir.

Bu iki açıklama dizisi ve bunlara eşlik eden ayinler ortak çıkar noktalarında kesişirler. Köylü dininin birey üzeri-

ne ve doğum, sünnet olma, yetişkinliğe geçiş, evlilik ve ölüm gibi bireyin bir dizi önemli olaylardan geçişi üzerine odaklaştığı yerde, yüksek düzey yorumlamalar hayatın akışıyla ilgili bu olayları insanın hayat ve kader yolu üzerindeki merhaleler yahut duraklar olarak düşünür. Köylü dininin tarımın yeniden üretici döngüsü ve ürünün doğanın rastgele saldırılarına karşı korunması ile ilgilendiği yerde yüksek düzey yorum genelde yeniden üremenin döngülerinden, hayatın ve ölümün tekrarından bahseder. Köylü dininin kargaşa ile ve belli toplumsal gruplara mensup belli bireyler arasındaki geçimsizliklerle baş etmesi gereken yerde yüksek düzey açıklama bu talihsizlikleri dünyada kötülüğün kendini dışa vurması olarak görür ve yorumlar.

Bu iki açıklama ve ayin düzeyi birbirlerine nüfuz ederek ve birbirlerini tamamlayarak yan yana mevcut olabilirler. Nitekim, Burma'daki köylü Budizminde iki düzey dini inanç ve uygulamayla karşılaşabiliriz.[5] Hane halkı ve köy düzeyinde, potansiyel olarak düşman varlıklar olan, *natlar*a (kötü cin benzeri varlıklar) inanç vardır. Hane halkı ve köy *natları* ayrı ayrıdır. Belli bir toplumsal birimle ilgili olmayan *natlar* da vardır. Hastalık ve başka kötülükler getirdikleri düşünülen bu düşman varlıklar uygun adaklar ve ayinler yolu ile uzakta tutulurlar. Koleradan korunmak için sol bileğe sarı ip bağlanır; ya da eve kutsal su serpilebilir ya da özel bazı türbe veya ibadet yerlerine *natlar*a hasredilmiş yiyecek bırakılabilir. Eğer bir hastalık meydana gelirse yatıştırma ve kovma ayinleri ile tedavi edilir. Bu ve benzeri belirsizliklerle başa çıkmak için yıldız falcılığı, fala bakma, muska ve nazarlık takmaktan sihirli dövme yaptırmaya kadar değişen çok sayıda başlangıç düzeyi teknikler vardır. Fakat, çok geçmeden, başlangıç düzeyinde istihdam edilen bu tekniklerin birçoğunun yüksek düzeyde bir yerlere yöneldiği ortaya çıkar.

5 Manning Nash, "Burmese Buddhism in Everyday Life," *American Anthropologist*, LXV, No. 2 (1963), s. 285-295.

Nitekim, yıldız falının kullanılmasının ferdi bir nesnesi vardır, yani zayiçesi (horoskop) kurulu bir birey, fakat zayiçenin kullanılması başlangıç düzeyi inanç ve teknikleri daha geniş ve yüksek dereceden bir sistemin içine koyan zamanın sihirli boyutlarına ve kaderin önceden belirlenmişliğine inanmayı ima eder.

Burma köylüleri sadece *natlar*a inanmakla kalmayıp, bir kimsenin hayatı boyunca biriktirdiği erdem ve erdemsizliklerin (merits and demerits) bir dengesi olan *kan*'a da inanırlar. Bu denge bir kimsenin sadece bu hayattaki makamını etkilemekle kalmayıp, ruhun sonsuz olarak bir bedenden diğerine geçtiği ahiret hayatındaki makamını da etkiler. Bu erdem ve erdemsizlikler ise insanlara *Yol*'u gösteren Buda'nın hayatıyla ilgili beyitler, hikayeler ve deyişlerde köylü için tanımlanır. Bu fikirler günlük olarak hane halkının sunağında (altar), tapınakta ya da Buda'nın bir putu önünde okunan ayinsel dualarda da cisimleşirler. Bundan başka, köylü kutsal öğretilere yakın olduğu için saygın olan keşişle de tanışıktır ve hediye vermek suretiyle keşişe olan hürmetini ifade eder. Üstelik, köylü erkek çocukların çoğu hayatlarının bir kısmını çırak ya da öğrenci olarak manastırlarda geçirirler. Burma'da bu manastırlar kendi tabiat ve eğilimlerine göre erkeklerin kısa süreli ya da sürekli olarak münzevi hayata katılmalarına açık olan yerlerdir. Burada, o halde, belli bir anda kastedilen nesneye bağlı olarak dinin nasıl farklı işlediğini ve aynı zamanda bu farklı atıf seviyelerini nasıl birbiriyle ilişkiye sokabileceğini görmekteyiz. *Natlar*a yapılan muamelede örneğini bulan din ile erdem ve erdemsizliklerin bir dengesine ulaşma gayreti olan *kan* inancında örneğini bulan din arasındaki fark analitik olarak antropoloğun işine yarar bir şeydir, fakat köylünün hayatında dinin bu iki yönü karşılıklı olarak etkileşimde bulunur ve birbirlerine nüfuz ederler.

Köylü dini ile uzman dini birbirleri ile kesişmekle bera-

ber bunlar farklı ihtiyaçlara ve süreçlere cevap verirler. Köylü kendi dar çerçeveli toplumsal sisteminin gereklerinin içine hapsolmuş halde kalırken, uzman daha geniş taleplere cevap verir ve daha geniş bir toplumsal şebeke öngörür. Bu durum köylünün ideolojik olarak yaratma yeteneği olmayışından kaynaklanmaz; kendi ekosistemi ve hemcinsleri ile bir uzlaşmaya varmak zorunda olan birinci düzey işler üzerine yoğunlaşması onun yaratıcılığını sınırlandırmaktadır.

Nitekim, dini yenilik yapmak nadiren köylünün işidir ve köylülerin yenilikçi dini seçkinlerin kavram ve ayinlerini kabul edip uygulamalarında çoğu kere bir gecikme olur. Bu yüzden, geniş kapsamlı bir din seçkinler tarafından inşa edilip dışarıya taşınırken, köylü grupları dinin geleneksel biçimlerini ellerinde tutarlar. Bu nedenle, misyonerlerin dışarıdaki faaliyetlerinin içeride dinin geleneksel başlangıç düzeyi biçimlerinin yeni yüksek düzey anlama ve tekniklerle olan ayarını yapan faaliyetlerde bir muadili vardır.

Bu süreç çoğunlukla iki farklı kültürel alandan alınmış biçimlerin birbirlerine uydurulması biçimini alır ki, burada daha eskice olan kültürel gelenek ile daha yenice olan kültürel geleneklerden alınan biçimlerin birleştirilmesi şeklinde gerçekleşir. Bu süreç bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde işleyebilir. Mesela, Papa Büyük Gregory M.S. 601 yılında Aziz Augustine'e gönderdiği bir tebligatta şöyle demekteydi:

> Putperestlerin İngiltere'deki tapınakları hiçbir surette yıkılmasın. Putları kırın fakat tapınakların kendilerine kutsal su serpilsin, içlerine minberler ve bu minberlerin içlerine de kutsal emanetler koyulsun. Çünkü, eğer iyi inşa edilmişlerse, bu tapınaklar Şeytana tapmaktan temizlenip gerçek Tanrı'nın hizmetine koyulmalıdır. Bu suretle, umarız ki, tapınakların yıkılmadığını gören insanlar putperestliği terk edip, önceden olduğu gibi belki bu yerlere gelir ve gerçek Tanrı hakkında bilgilenip O'nu severler. Ve bu insanların şeytanlara öküz kurban etme âdetleri olduğundan, bu âdetin yerine tapınaklara kutsal emanetleri koyulmuş şehitler adına İthaf Günleri ya da

haf Günleri ya da şenlikler tertiplensin. Böyle günlerde bu insanlar bir zamanlar tapınak olan bu kiliselerin etrafında kendileri için ağaç dallarından yapılma korunaklar (sayfan) kurabilir ve dini töreni saygıyla kutlayabilirler. Bundan böyle Şeytan için hayvan kurban etmesinler, fakat Tanrı'ya hamd etmek için bu hayvanları kesebilirler ve bütün bu hediyeleri lütfundan veren Vehhab'a şükretsinler. Eğer bu yolla insanların bazı dünyevi lezzetleri tatmalarına izin verilirse onlar nefsin bu lezzetlerini daha kolay ve çabuk arzulayacaklardır. Çünkü bütün hataları bir vuruşta kalın kafalardan söküp atmanın mümkün olmadığı kesindir ve dağın zirvesine tırmanmak isteyen bir sıçrayışta değil ancak adım adım, tedricen tırmanır.[6]

Böylece Akdenizin Persefon'u Siyah Bakire Meryem oldu, Meksika'daki Aztek tanrıçası Tonantzin Guadalupeli Hıristiyan Bakire'ye çevrildi. Benzer şekilde, İslam'da, Kâbe'deki kutsal kara taş (hacer-ül esved) Ortadoğu'nun taşa tapma örüntüsü içinde haccın merkezi, Muhammed ile birlikte İslami Tanrının merkezi timsali haline geldi. Bu süreçler iki yönde işlemektedir: yukarıya doğru köylüden yüksek dini geleneğin içine, ve aşağıya doğru yüksek dini gelenekten mahalli dini gelenek içine.

McKim Mariott, Hindistan'ın Kişan Gari köyü[7] vaka çalışmasında, Sanskrit tanrıçası Lakşmi'nin birinci düzey mahali tanrıçaların ikinci ya da üçüncü düzey muadili olduğunu, ve Hindistan çapındaki Tılsım Bağlama (Charm-Tying) şenliğinin evli genç kadınların kendi ailelerine yaptıkları yıllık ziyaretin sona erdiğini belirten mahalli bir şenlikle nasıl birleştiğini göstermiştir. Nasıl ki yıllık ziyaretin sonunda ailelerinden ayrılan evli genç kadınlar mahalli olarak kutsal addedilen arpa sürgünlerini erkek kardeşlerinin başları ve

6 Bede, *A History of the English Church and People*, çev. Leo Sherley-Price (Hadmondsworth: Penguin Books, 1955), s. 86-87.

7 McKim Mariott, "Little Communities in an Indigenous Civilization," *Village India: Studies in the Little Community* içinde, der. McKim Mariott (Chicago: University of Chicago Press, 1955) s. 195-200.

kulakları üzerine koyuyorlarsa, aynı şekilde mahalli din adamları da renkli iplikten yapılma püsküllerle süslenmiş "meyve" biçimindeki tılsımları hâmilerinin bileklerine bağlarlar. Şimdilerde bazı kız kardeşlerin erkek kardeşlerinin bileklerine tılsım iplikleri bağlamalarıyla bu iki âdet birleşmeye başlamıştır. Benzer şekilde, yaygın olarak kutlanmakla birlikte yüksek düzey Sanskrit efsanesinde hiçbir yeri olmayan İnek-Besleyen şenliği evlerde bir yer ve ayrıntı kazanmıştır. Efsanedeki kutsal Krişna tepesini her bir evin avlusundaki küçük hayvan gübresi yığını temsil eder ve Krişna'nın kutsal tepede kendine tapanlara ihsan ettiği nimetleri hayvan dışkısından yapılmış sığır ve ev eşyası modelleri temsil ederler. Bu model nesneler hane halkının servetini artırmak için yapılırlar ki, bu konu ertesi gün tezekler kırılıp yakıt olarak kullanılmadan önce söylenen İnek Boku Serveti (Cowdung Wealth) şarkısında da mevcuttur. Fakat, kutlamadan arta kalan inek bokunun bir kısmı tezek haline getirilip hane halkları arasındaki farklılıkların bir kenara bırakıldığı köyün büyük töreni esnasında yakılan meydan ateşine yakıt sağlamak için saklanır.

Cava dini hakkındaki bir çalışmasında, Clifford Geertz[8] de köylü dini ile uzmanın yöntem ve kuralları arasındaki farkı ortaya çıkarmıştır. Cava'da dinin köylü biçimine *abangan* denir. Bunun karşısında manevi olgunluk ve zarafeti amaçlayan savaşçı-asilzade dini olan *prijaji* durur. Üçüncü bir dini bileşim olan *santri*, İslamın Cava biçimi, daha sonra ortaya çıkmış olup esas olarak Cava toplumun tüccar tabakasının, fakat aynı zamanda zengin köylülerin de mensubu olduğu bir dindir. *Abangan* dini animistik, Hindu ve İslami unsurları birleştirmiş, fakat bu unsurları *slametan* denilen ayinsel ziyafetler üzerine odaklamıştır. Bir kimsenin değerli hale getirmek yahut kutsamak istediği herhangi bir durum vesilesiyle *slametan* (selamet ziyafeti) verilebilir. *Slametan*'ın

8 Clifford Geertz, *The Religion of Java* (Glencoe: The Free Press, 1960).

amacı kargaşa tehdidi oluşturan ruhları etkisiz kılmak ve sükûnet ya da denge hali demek olan *slamet* halini onarmak ya da yaratmaktır. Bu ziyafetler hayat buhranlarının doğurduğu zorlukların etkisini gidermek, köyü kötü ruhlardan temizlemek, İslami takvimdeki önemli günleri kutlamak, hastalık, ikamet yeri değiştirme ya da yolculuğa çıkma gibi düzensiz olayları karşılamak amacıyla tertiplenebilir. Etkisizleştirme işlemleri tütsücü (curer), sihirbaz ya da tören uzmanları tarafından yapılır.

Geleneksel olarak kentte oturan asilzadelerin dini olan *prijaji* her noktada *abangan* ile tezat gösterir. *Abangan*'ın somut olduğu yerde *prijaji* mistiktir; *abangan* başlangıç düzeyi temsiller içerirken *prijaji* yüksek düzey temsillerle ilgilenir. *Abangan* hane halkı üzerine odaklaşırken *prijaji* birey üzerine odaklaşır. *Abangan* gölge oyunları efsanevi kahramanların fiillerini belirtir; *prijaji*'de bu oyunların kaba ihtiras ile ihtirastan arınmış nefsin zahmetsiz denetimi arasındaki çatışmayı temsil eden daha derin anlamları vardır. *Abangan* somut bir çoktanrıcılık ihtiva eder, *prijaji* soyut ve muhayyel bir çoktanrıcılık ihtiva eder. Dans, gölge oyunu, musiki, kumaş modeli, görgü kuralları ve lisan üzerindeki süslü ve zarif hâkimiyetinde ifadesini bulduğu gibi, ilkesi manevi mükemmellik olan asilzadeye köylünün başlangıç düzeyi ayin ve sembolleri kaba, *kasar*, görünür. Birbirlerinin aksi kutbu olmalarına rağmen yine de bu iki dini biçim karşılıklı toplumsal ilişkilerin sembolik bir ifadesi olarak birbirlerini tamamlarlar. Bu ikisinin aksine, Cava dininin üçüncü biçimi olan *santri* ayine önem verir ve daha geniş bir toplumsal yapıya, bütün müminlerin cemaati olan islami *ümmete* katılmayı tahayyül eder.

Köylü dini ile incelikli din arasındaki bu tezatta iktisadi ve toplumsal alanda ortaya koyduğumuz gerilimlere paralel giden bir dizi toplumsal ve ideolojik gerilim sezmekteyiz. Paleoteknik toplumsal düzende köylü *fevkalade* dindar bir

kişi olarak görülmez. Tersine, Max Weber'in[77] işaret ettiği gibi, din uzmanının bakış açısından köylünün hayatın sorunlarına dinini somut bir şekilde uygulamaya olan eğilimi büyüsel kabalıklarla doludur ve ideolojik uzmanın elde etmeye çabaladığı etik aklileştirmelerden ve yüksek düzey anlamlardan mahrumdur. Hinduizm, Budizm, Yahudilik ve İslam'da kırda yaşayan kişinin dindarlığı şüphe götürür. Erken dönem Hıristiyanlıkta da köylünün durumu aynıdır; kırda yaşayan demek olan *rustik* veya *pagus* basitçe paganus ya da putperest demekti. "Thomas Aquinas tarafından formüle edilmiş şekliyle, ortaçağ kiliselerinin resmi öğretisi bile" der Weber, "köylüye aşağı mertebeden bir Hıristiyan muamelesi yapmakta ve ona çok az değer vermekteydi. Köylünün dini bakımdan yüceltilmesi ve onun dindarlığının özel değerine olan inanç çok yeni bir gelişmenin sonucudur." Bu tersine dönüş ancak neoteknik toplumsal düzenin ortaya çıkması ile meydana geldi. Düzen içinde ikincil bir konuma itilen ve dönüşümün saldırılarına karşı kendini koruma vasıtalarından biri olarak sımsıkı atasının dinine yapışan köylü, sınai toplumun gittikçe dünyevileşen (sekülerleşen) kitlelerinin aksine, gerçek mümin olarak görüldü.

Aydınların dini ile köylünün dini arasındaki bu gerilim bazen iki kesim arasında bir kırılma meydana getirir. Bilhassa buhran dönemlerinde, uzmanlarla köylülük arasındaki iletişim zayıflayıp iki taraf çatışma içinde karşı karşıya gelince, aşırı ayrıntılı resmi dine bir tepki olarak köylülük kendi başlangıç düzeyi somut törenselinden basitleştirilmiş bir din üretebilir. Nitekim, tepkinin geniş anlamında, çeşitli "tepki" (protest) hareketleri çoğunlukla köylülük arasında kök tutmuştur. Avrupa'da geç ortaçağlardan beri görülen çeşitli binyılcı* (millenerian) ve protestan mezhepler, Çin'de

9 Max Weber, *The Sociology of Religion* (Boston: Beacon Press, 1963), s. 80-84.

Çevirenin notu: Çeşitli inanç sistemlerinde mevcut olan ve Hıristiyanlıkta İsa Mesih'in ikinci gelişi ile başlayacağına inanılan bir huzur, sükûn,

Budizm ve Konfüçyünizme karşı popüler Taocu hareket, İslam'daki selefiyyeci (purifying) hareketler, devrim öncesi Rusya'da Eski Müminler hareketinin ortaya çıkışı bunun örnekleridir. Benzer şekilde, ideolojik bir seçkinler grubundan mahrum kalınca köylülük "kendi" dinini kristalleştirmeye muktedirdir. Bu, incelikli (sophisticated) din İspanyollar tarafından tahrip edilince, Orta Amerika ve Andların Kızılderili bölgelerinde başarıyla gerçekleştirilmiştir; ve yine Sırbistan ve Yunanistan'da Yunan Ortodoks inancına sarılmak yerli seçkinleri tahrip ya da imha eden Türk derebeylerine karşı sembolik bir siper haline geldi. Böyle vakalarda dini uzmanları ya, Orta Amerika'daki cemaatler içinde olduğu gibi, törensel liderler biçiminde ya da, Yunan Ortodoks papazlar örneğinde olduğu gibi, öteki köylüler arasında bir köylü olarak köylülük içine özümsenmiş halde bulabiliriz.

Köylü Hareketleri

Köylülük arasındaki basit tepki hareketleri çoğunlukla mevcut hiyerarşik düzenden daha adil ve eşitlikçi olan bir toplumsal düzen efsanesi merkezinde toplanır. Böyle hareketler eski zamanı, geçmişteki adil ve eşitlikçi bir altın çağın yeniden yaratılmasını arzulayabilecekleri gibi, geleceği de, yer yüzünde yeni bir düzen kurmayı, mevcut şartlardan tam ve devrimci bir değişmeyi de arzulayabilirler. Bu tür arzular onbirinci yüzyıldan sonra Avrupa'nın devrimci mehdici (chiliastic)* hareketlerine, ondokuzuncu yüzyılda İspanyol anarşistlerin ayaklanmasına, aynı yüzyılda Çin'deki Taiping isyanına ve benzerlerine hayat vermiştir. Toplumun esaslı bir şekilde yeniden düzenlenmesi yönündeki böyle arzular

bolluk ve bereket dönemi inancı. Daha fazla bilgi için bakınız Gündüz, *a.g.e., binyılcılık* maddesi, s. 67.

Çevirenin notu: Chiliastic kavramının karşılığı olarak mehdici kavramını tercih ettim. Ayrıntılı bilgi için bakınız Gündüz, *a.g.e., mehdi* maddesi, s. 253-254.

köylülüğü, bir süre için, harekete geçirebilir ve tipik bir *jacquerie*,* kanlı bir isyana sevk edebilir.

Bu ayaklanmaların kanlı ve gaddar oluşuna sık sık işaret edilmiştir ve onların böyle oluşu dışarıdan bakan birine toprak üzerinde uysalca ve meşakkat içinde çalışmak gibi görünen köylünün günlük hayatı ile tuhaf bir tezat teşkil

Siyasi bir toplantıya katılmak için kasabaya gelen köylüler, Porte Riko, 1949. Köylü protesto hareketleri örgütlü bir siyasi faaliyet ortamında şekillenir. (Fotoğraf: Eric R. Wolf)

eder. Ancak, bir başka açıdan bakıldığında, böyle patlamalar köylüyü kendisinin artık fonlarını hortumlayanlardan ayıran görünmez muhalefetin bir vesile ile ortaya çıkan açık tezahürleridir. Eğer köylü toplumsal ve ekonomik olarak Sezar'ın hakkı olanı çoğu zaman Sezar'a verecekse, fırsat düştükçe Sezar'ın adamlarına olan husumetini de gösterecektir. Unutmamamız gerekir ki, köylü kendi emeği ile destekledi-

* Çevirenin notu: Soylulara karşı Kuzey Fransa köylülerinin kanlı bir şekilde bastırılan 1358 yılındaki ayaklanması.

ği toplumsal düzene açıkça başkaldıranları türkü ve hikayelerde çoğu kere putlaştırır. Tipik olarak bu kimseler zengini cezalandıran ve fakire yardım eden eşkıyalar ya da yarı-eşkıya devrimci liderlerdir, İngiltere'de Robin Hood, Endülüs'te Diego Corrientes, Polonya ve Slovakya'da Janoşik, Meksika'da Pancho Villa, Rusya'da Stenka Razin, ya da Çinli köylülerin eski zamana dair hikayelerinde yüceltilen eşkıyalar gibi. Bu eşkıyalar kendi insanlarının savunucularıdır; intikam alır, yanlışı düzeltirler; topraksız olan için toprak talep ederler. Ancak, kendilerine has bir özellik olarak, bu arzular kendi sınırlılıklarını da gösterirler. Çünkü, E. J. Hobsbawm'ın işaret ettiği gibi, böyle bir faaliyet, bütün şiddeti ile, toplumsal düzenin gerçekçi bir şekilde yeniden inşa edilmesini amaçlamaz.

> Hareket köylülerin fakir olmalarına ve zulüm görmelerine değil, onların bazen aşırı derecede fakir olmaları ve zulüm görmelerine itiraz eder. Eşkıya-kahramanların bir eşitlik dünyası inşa etmeleri beklenmez. Onlar sadece yanlışları düzeltir ve bazen zulmün baş aşağı edilebileceğini gösterirler. Bundan öteye eşkıya-kahraman sadece zaman hep iyi olsaydı ne harika olurdu rüyasıdır.[10]

Köylülük arasındaki binyılcılık hareketleri de eşkıya-kahramanlardan daha etkili değildir. Genel bir deneyüstü adalet efsanesinin ortaya çıkışı çoğu kere başka örgüt biçimlerinin yapamadığı şekilde köylüleri eyleme geçirebilir, fakat böyle bir efsane eylem için örgütsel bir çerçeve değil, sadece ortak bir öngörü sağlar. Böyle efsaneler köylüyü birleştirir fakat örgütlemezler. Şayet köylü takımları bazen bir çığ gibi köyleri silip süpürürse, bir çığ gibi de direnç karşısında kendini harcar ve dışarıdan yeterli yönlendirme sağlanmazsa kendini çözer. Köylü hareketleri, köylü koalisyon-

10 E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* (Manchester: Manchester University Press, 1962).

ları gibi, bir kurtarıcı düşünün bir anlık olarak ortaya çıkardığı hasım ve özerk birimlerin istikrarsız ve kaypak bir ittifakıdır.

Devletin gücünün bozulmadan durduğu bir yerde, bu nedenle, köylü hareketleri kana boğulur, ve bir asr-ı saadet düşü köylülük arasında sürse bile, köylü bireyin kısa vadeli çıkarları kaçınılmaz olarak uzun vadeli çıkarlara galebe çalar. Bu nedenle, yarı yolda durdurulmuş ve gerisin geriye günlük kaygılarının içine itilmiş olarak, köylüler çabucak uyuşukluk ve hareketsizliğe geri dönerler. Ancak, bu hükümden çıkarılacak sonucun günümüz dünya sahnesinin anlaşılmasında büyük önemi vardır. Şayet, köylülüğün kendi geleneksel dar kaygılarına geri dönmesine izin verilmezse, köylü hoşnutsuzluğu devrimci bir ayaklanmayı körüklemek için harekete geçirilebilir. Günümüz dünyasında bu şart, savaşın harap-bitap düşürmesinden dolayı geleneksel liderlik ve toplumsal düzeninde çökme yaşayan ülkeler tarafından karşılanmaktadır.

Yirminci yüzyılda böyle büyük bir çatlamanın örneği Rusya devrimiydi. Birinci Dünya Savaşı'na katılma geleneksel Rus devletini çökme noktasına getirdi; miras kalmış kaynakların örgütlenme biçiminin ve bu örgüt üzerine dayanan geleneksel liderliğin başarısızlığı Komünist partinin gücü eline geçirmesine imkan sağladı. İmha ve mağlup olmuş olan ordunun isyanının sağladığı fırsatla, Komünistler hızla bir kargaşa içine düşmekte olan kırsal alan için örgütsel seçenekler sağladılar. Buna paralel bir durum Çin ve Yugoslavya'da Komünist partilerin gücü ellerine geçirmelerini açıklar.[11] Çin'de köylülüğü kendini savunmak için silaha sarılmaya zorlayan Japon saldırısı kırsal kesimi harabeye çevirdi. Aynı zamanda, geleneksel önderlik ya Chungking hü-

11 Chalmers A. Johnson, *Peasant Nationalism and Communist Power: The Emergence of Revolutionary China* (Stanford: Stanford University Press, 1962).

Rus Devrimi sırasında toprak isteyen köylüler. Köyden bir denizci toprak beyinin mülküne hemen el konulmasını istiyor. (Sovfoto.)

kümetinin elinde tuttuğu alana çekildi ya da düşmanla barıştı, böylelikle de kendi hâkimiyetinin meşruiyetinden taviz verdi. Önderliğin bu şekilde yerinden ayrılması ya da başarısızlığı Komünist önderliğin doldurabileceği bir iktidar boşluğu yarattı. Bu önderliğin köylüye sunduğu şey, ilk olarak, işgalcilere karşı direnmede rehberlik ve ikinci olarak, savaşın çok kötü çarptığı kırsal kesimdeki kargaşa dalgasının önüne set çekecek örgütlenme biçimleriydi. Yugoslavya'da da mevcut önderliğin başarısızlığı ile birleşen dışarıdan işgalcilerin tecavüzünün, bu vakada Alman ve İtalyan ordularının, yarattığı benzer şartlar altında Komünist bir parti gücü eline geçirdi.

Tartışmamızın ana eksenine geri dönecek olursak, Komünist parti teşkilatının, bütün işlevi köylülüğün kendiliğinden sağlamaya muktedir olmadığı uzun menzilli strateji

sağlamak olan profesyonel devrimci personel temin ettiği hipotezini ileri sürebiliriz. Bununla beraber, sadece büyük ve uzayıp gitmiş huzursuzluk şartları altında, bilhassa geleneksel düzenin temellerini tamir edilemez derecede sarsan savaş şartlarında, böyle bir devrimci personelin köylülüğe başarılı bir devrimin yapılmasında önderlik etmesi muhtemeldir. Ancak, Rus ve Çin örnekleri böyle bir devrimin köylülerin yardımı ile yapılabilirse de köylülük uğruna yapılmadığını göstermektedir. Böyle devrimler, nihai olarak, köylülüğün boyun eğdirilmesini ve yeni bir tür toplumsal gruba dönüştürülmesini amaçlamaktadırlar.

Seçme Kaynak Eserler

I. Bölüm

Köylü incelemeleri konusunda İngilizce yazılmış en iyi genel giriş kitabı Robert Redfield'in *Peasant Society and Culture* (Chicago: University of Chicago Press, 1956) çalışmasıdır. Redfield'in, cemaat incelemelerinin sorunlarına teknik ve felsefi bir giriş olan, *The Little Community: Viewpoints for the Study of a Human Whole* (Chicago: University of Chicago Press, 1955) çalışması da konuyla alâkalıdır.

Şu dört yayın da konuya yararlı bir giriş sağlamaktadır:

I. Chiva, *Rural Communities: Problems, Methods, and Types of Research*, Reports and Papers in the Social Sciences No. 10 (Paris: UNESCO, 1958), ve açıklamalı bir bibliyografya.

Ernestine Friedl, "Studies in Peasant Life," *Biennial Review of Anthropology 1963* içinde, der. Bernard J. Siegel (Stanford: Stanford University Press, 1963).

Clifford Geertz, "Studies in Peasant Life: Community and Society," *Biennial Review of Anthropology 1961* içinde, der. Bernard J. Siegel (Stanford: Stanford University Press, 1962).

Verne F. Ray, der., *Intermediate Societies, Social Mobility, and Communication*, Proceedings of the 1959 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society (Seatle: American Ethnological Society, 1959).

Artıkların tanımlanması için mutlak ölçütlere ulaşmanın mümkün olup olmadığına dair sosyal bilimciler arasındaki tartışma çoktan beri devam etmektedir. Harry W. Pearson'un "The Economy Has No Surplus: Critique of a Theory of Development," *Trade and Market in the Early Empires* içindeki yazısı, eds. Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg ve Harry W. Pearson (Glencoe: The Free Press, 1957) ve Marvin Harris'in "The Economy Has No Surplus?" *American Anthropologist*, LXI,No. 2 (1959) makalesi bu tartışma ile ilgilidir.

Asgari kalori fikri Fred Cottrell'in *Energy and Society: The Relation between Energy, Social Change, and Economic Development* (New York: McGraw-Hill, 1955) çalışmasında iyi bir şekilde tartışılmaktadır. İkmal-ikâme fonu kavramı Marvin Harris'in "A Taxonomy of Significant Food Surplusses" başlıklı basılmamış makâlesinde görünmektedir. Törensel artıklar fikri esas olarak Thorstein Veblen'den alınmadır. Bu fikir onun *The Theory of Business Enterprise* (New York: Scriner's, 1904) çalışmasında ima edilmektedir. Bu kavram yakın dönem kültürel ekoloji çalışmalarında anahtar bir kavram haline gelmiştir, Marshall D. Sahlins'in "Culture and Environment. The Study of Cultural Ecology," *Horizons of Anthropology*, der. Sol Tax (Chicago: Aldine Publishing Company, 1964), s.141-142'de olduğu gibi.

II. Bölüm

Antropologlar, diğer iktisadi sistemlere olduğu gibi, köylü iktisadına da iki farklı bakış açısından yaklaşmaktadırlar. Halen Karl Polanyi'nin adı ile bağlantılı olan birinci görüş faydacı iktisadın (utlity economics) kategorilerinin Batılı olmayan iktisadi sistemlere uygulanabileceğini reddeder. Köylü incelemelerinde bu görüşün örneğini Alexander Chaianov (Almanca'da Tschajanoff) temsil eder, *Die Lehre von der Bauerlichen Wirschaft* (Berlin: Parey, 1923). İkinci bakış açısı Raymond Firth tarafından *Malay Fishermen: Their Peasant Economy* (Londra: Keagan Paul, Trench, Trunber and Co., 1946) adlı çalışmasında ifade edilmiş olup, yakınlarda basılan *Capital, Saving and Credit in Peasant Societies,* der. Raymond Firth ve Basil S. Yamey (Chicago: Aldine Publishing Company, 1964) adlı çalışmasına da egemendir.

Köylü ekotipleri yoğun fakat dağınık bir ilgi görmüştür. Yakarak açılan toprakları işleme (swidden cultivation) üzerine bibliyografya Harold C. Conklin tarafından yakınlarda basılan *The Study of Shifting Cultivation,* Studies and Monographs VI, Department of Social Affairs (Washington, D. C.: Pan American Union, 1963)'de bir araya getirilmiştir. Sulu tarımla ilgilenme Karl A. Wittfogel'in adı ile birlikte anılır. Bu konuda onun "The Hydraulic Civilizations," *Man's Role in Changing the Face of the Earth* içinde, der. William L. Thomas, Jr. (Chicago: University of Chicago Press, 1956) başlıklı makalesi ve muazzam hacimli *Oriental Despotizm* (New Haven: Yale University Press, 1956) başlıklı eserine bakınız. Clifford Geertz, *Agricultural Involution. The Process of Ecological Change in Indonesia* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963) başlıklı çalışmasında yakarak açılan toprakları işlemenin etkilerini Endonezya'da sulu tarımın etkileri ile karşılaştırmıştır. Gilles Sautter'in "A propos de quelques terrois d'Afrique Occidentale: Essai

comparatif," *Etudes Rurales*, No. 4 (1962) başlıklı makalesinde Avrupa ve Afrika'daki çeşitli münâvebe sistemleri hakkında ilginç gözlemleri vardır. Tarımsal aletler ve Avrasya tahıl çiftçiliği hakkında en kolay elde edilebilir kitap E. Cecil Curwen'in *Plough and Pasture* (Londra: Cobbett Press, 1946) eseri ile E. C. Curwen ve G. Hatt'ın karton kapakta basılan *Plough and Pasture: The Early History of Farming* (New York. Collier Books AS 96) adlı eserleridir. Doreen Warriner'in *Economics of Peasant Farming* (Londra: Oxford University Press, 1939) ve Folke Dovring'in *Land and Labour in Europe, 1900-1950* (The Hague: M. W. Nijhoff, 1956) başlıklı çalışmaları Avrupa köylülüğünün incelenmesine önemli katkılar sağlamaktadırlar.

Dağıtım ve pazarlama hakkında, bakınız Sydel F. Silverman, "Some Cultural Correlates of the Cyclical Market" *Intermediate Societies, Social Mobility, and Communication* içinde, der. Verne F. Ray, Proceedings of the 1959 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society (Seattle: American Ethnological Society, 1959), ve aynı yayın içinde Sidney Mintz tarafından yazılan "Internal Market Systems as Mechanisms of Social Articulation." Köylü pazarları hakkında Mintz'in bir de "Peasant Markets," *Scientific American*, CCIII, No. 2 (1960) başlıklı makalesi vardır. Pauline Mahar Kolenda Hindistan'daki hâmi-yanaşma ilişkileri ve mesleki ihtisaslaşma hakkındaki literatür ve bakış açılarını "Toward a Model of Hindu Jajmani System," *Human Organization*, XXII, No. 1 (1963) başlıklı makalesinde incelemektedir.

Karl Marx ve Max Weber'e atıfta bulunmaksızın *mülk-mülkiyet* biçimleri tartışması yapmak mümkün değildir. Karl Marx *Capital*'inin üçüncü cildinde tarım ve köylülükle özel olarak ilgilenmektedir. Max Weber'in *The Theory of Social and Economic Organization** eseri benzer bir esin kaynağı olarak

* Çevirenin notu: Max Weber'in bu eseri *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme*

durmaktadır. Marc Bloch'un *Feudal Society* (Chicago: University of Chicago Press, 1961)'si bir hâmi-yanaşma ilişkisi türü olarak feodalizm hakkında bir içgörü sağlarken, S. N. Eisenstadt'ın *The Political Systems of Empires* (New York: The Free Press of Glencoe, 1963)'ı prebendal mülkün boyutlarını belirlemede yararlı bir çalışmadır.

III. Bölüm

Köylülük tartışmalarında çoğu kere zımni bir şekilde ifade edilen aile ve evcil grup arasındaki fark Meyer Fortes tarafından "Introduction" *The Developmental Cycle in Domestic Groups*, der. Jack Goody, Cambridge Papers in Social Anthropology No. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1958, s. 8-9'da kesin ve açık bir şekilde ifade edilmektedir. Miras sistemleri hakkındaki tartışmam için H. J. Habakkuk tarafından "Family Structure and Economic Change in Nineteenth-Century Europe," *Journal of Economic History*, XV, No. 1'de ifade edilen görüşlerden fikir edindim.

Şimdiye kadar köylü sosyal teşkilatı konusuna köylü toplumlarında esas olarak şahıslar arası ilişkilerin niteliğinin sorgulanması suretiyle yaklaşılmıştır. Robert Redfield köylülerin uyum için çabaladıkları fikrini ileri sürmüştür; George M. Foster ve diğerleri "Interpersonal Relations in Peasant Society," *Human Organization*, XIX, No. 4 (1960-61) ve XXI, No. 1 (1962)'de bu fikri tartışmaktadırlar.

Köylü sosyal teşkilatını koalisyon biçimleri olarak düşünme ve değerlendirmede aşağıdaki çalışmalar faydalıdır:

1. *Hâmi-yanaşma ilişkileri* hakkında: George M. Foster, "The Dyadic Contract in Tzintzuntzan, II: Patron-Client Relationships," *American Anthropologist*, LXVI, No. 6 (1963);

Kuramı (Çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi Yayınları, 1995) başlığı ile Türkçeye kazandırılmış bulunmaktadır.

Morton H. Fried, *Fabric of Chinese Society: A Study of the Social Life of a Chinese County Seat* (New York: Frederic A. Praeger, 1953); Michael Kenny, "Patterns of Patronage in Spain," *Anthropological Quarterly*, XXXIII, No. 1 (1960).

2. *Birlik cemaatler (corporate communities)* hakkında: Eric R. Wolf, "Types of Latin American Peasantry: A Preliminary Discussion," *American Anthropologist*, LVII, No. 3 (1955) ve "Closed Corporate Peasant Communities in Mesoamerica and Central Cava," *Southwestern Journal of Anthropology*, XIII, No. 1 (1957). Ayrıca Rusya'da böyle cemaatler hakkında bakınız Lazar Volin, "The Peasant Household under the Mir and Kholkoz in Modern Russian History," *The Cultural Approach to History* içinde, der. Caroline Ware (New York: Columbia University Press, 1940), ve *muşa'*a hakkında bir tartışma için bakınız André Latron, *La vie rurale en Syrie et au Liban* (Beyrut: Memoires de l'Institut Français de Damas, 1936).
3. *Akrabalık grubu* hakkında: Morton H. Fried'in "The Classification of Corporate Unilineal Descent Groups," *Journal of the Royal Anthropological Institute*, LXXXVII, Part I (1957) yazısı stratejik bir makale olmuştur. Özel olarak Çin ile alâkalı çalışmalar Hsiao-Tung Fei'nin "Peasantry and Gentry: An Interpretation of Chinese Social Structure and Its Changes," *American Journal of Sociology*, LII, No. 1 (1946) başlıklı makâlesi ve Maurice Freedman'ın *Lineage Organization in Southeastern China*, London School of Economics Monographs on Social Anthropology, No. 18 (Londra: Athlone Press, 1958) başlıklı kitabıdır.
4. *Derneklerin* incelenmesi henüz başlangıç aşamasındadır. Bugüne kadar dernek incelemeleri çoğunlukla mantıki kategoriler inşa etmekten ibaret olmuştur. Robert T. Anderson ve Gallatin Anderson tarafından yazılan "The Replicate Social Structure," *Southwestern Journal of Ant-*

hropology, XVIII, No. 4 (1962) uyarlayıcı mekanizmalar olarak derneklerin önemini vurgulayarak yeni bir ufuk açmaktadır.

IV. Bölüm

Din hakkındaki antropolojik çalışmalar toplumun diğer yönlerinin çalışılması ile aynı hızda ilerlememiştir. Bu durum köylü dinlerinin incelenmesi için de geçerlidir. Bunun bir istisnası Clifford Geertz tarafından yapılan *The Religion of Java* (Glencoe: The Free Press, 1960) incelemesidir ki, kuramsal olarak büyük oranda Max Weber'den esinlenmektedir. *Journal of Asian Studies*'in (June 1964) yakınlarda çıkmış olan bir sayısı "Güney Asya'da Dinin Vecheleri" ile ilgilenmektedir. Fred Gearing'in Yunanistan'da din üzerine çalışması yeni bir ufuk açma ümidi vermektedir.

Yakın geçmişte binyılcılık hakkında çeşitli çalışmalar yayınlanmıştır. Bunlar arasında Wilhelm E. Mühlman'ın, der., *Chiliasmus und Nativismus*'u, (Berlin: Dietrich Reimer, 1961) ve Sylvia L. Thrupp'un, der., *Millennial Dreams in Action*, Comparative Studies in Society and History, Supplement II'si (The Hague: Mouton and Co., 1962) dikkate değer çalışmalardır. E. J. Hobsbawm'ın *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* (Manchester: Manchester University Press, 1959) çalışması köylü hareketlerinin incelenmesine olağanüstü bir katkıdır. Sovyet yönetimi altında Rusya köylüsü hakkında bakınız P. Vakar, *The Taproot of Soviet Society: The Impact of Russia's Peasant Culture Upon the Soviet State* (New York: Harper and Brothers, 1961. Çin komünizminin Çin köylüsü üzerindeki tesiri hakkındaki fikir ve görüşlerim için Alexander Eckstein'in *Internal Trade and Economic Development in Communist China* (New York: McGraw-Hill, basılacak) eserine çok şey borçluyum.

Dizin

Abegglen, James G. 120
Abel, Wilhelm 21, 27, 61, 79
Adams, Richard 106-107
Aile türleri 103-121 *(ayrıca bak Geniş aile, Çekirdek aile)*
Akdeniz ekotipi 61-62
Akraba grupları 143-146, 147, 153
Akrabalık koalisyonları 143-146
Anderson, Gallatin 138
Anderson, Robert 138
Anne odaklı birim 107
Artıklar 18-21, 23-27, 50, 61, 86-88
Asgari kalori 18-21
Atıf grupları 83-84
Avrasya tahıl çiftçiliği 45, 58-65
Avrupa:
  dernekler 137-138
  koalisyonlar 146, 147, 148
  merkantil mülkiyet 94-95, 96, 97, 98
  miras 125
  ortaçağ *(bak. Ortaçağ Avrupası)*,
  "tepki" hareketleri 169
Ayarlamacılık (syncretism) 165-167
Ayin (ritüel) 158-160

Barnes, John 75
Beals, Ralph 25
Bede 166
Bobek, Hans 96
Borç senetleri 97
Bölünebilir miras 122-125
Bölünemez miras 122-129
Bölgesel pazar 74-83
Braidwood, Robert J. 5, 28, 57
Buck, Pearl 114
Budizm 162-164

Carnerio, Robert L. 22
Chayanov, A. V. 33-35
Coe, Michael 28
Conklin, Harold 48-49
Cottrell, Fred 56
Cowgill, Ursula A. 47, 51

Crist, Raymond E. 53

Çekirdek aile:
tanımı 103-105
çocuk yetiştirme 117-118
ekonomik avantajları 112-113
geleneksel aileden ortaya çıkışı 118-119
gelişimi 119-121
gerilimler 117
içindeki ikililer 103-109
koalisyonlardan etkilenmesi 135
ve işbölümü 119-120

Çin:
geniş aile 105-112, 114
idari mülk/mülkiyet 99, 101
koalisyonlar 146-147
Komünist partinin yükselişi 151, 153, 173-175
miras 124-125
prebendal mülk/mülkiyet 192
sulu tarım 55, 56, 57
Çok katlı koalisyonlar 133, 139-146

Dernekler 137-139
Devrimci hareketler 149-154, 170-175
Dikey koalisyonlar 134, 135-144, 147-149
Din: 37, 159-170
içinde ayarlama (syncretism) 165-170
içinde "tepki" hareketleri 169-170
köylü dininin özellikleri 159-160
törenselin rolü 155-159
unsur olarak gerilim 167-168
uzmanların rolü 161-163
Dumont, René 56
Dunn, Stephen P. 83, 113

Ekoloji 124-125
Ekonomik yapı 32-37, 117-121, 127
artıklar 19-22
destek olarak aile 112, 113, 115-118
içindeki ilişkiler 36, 37, 75-77
ilkel 17-19
köylünün rolü 30-38, 41-102, 126-127, 171-172
rekabet 83
üzerine etkiler 97-98, 107-108
yapıya yönelik köylü husumeti 171-172
zengin köylülerin ortaya çıkışı 36-37
Ekotip:
tanımı 42
emek ihtiyaçları 49
neoteknik 65-69
paleoteknik 43-65
-ten kaynaklanan baskılar 127
türleri 43
Emek:
Avrasya tahıl çiftçiliğinde 59-60
ekotipin ihtiyaçları 43-44, 61-65
miras sistemlerinde 126-127
sulu tarımda 54-58

Faiz oranları 96-98

Fei, Hsiao-Tung 56, 68, 81-82, 114
Forde, C. Daryll 49
Fourastie, Jean 21
Frankfort, Henri 28
Fried, Morton 153

Gearing, Fred 158-159
Geertz, Clifford 57, 167
Geniş aile:
tanımı 105
bir etken olarak yiyecek arzı 109-112
çekirdek aileye dönüşmesi 117-119
ekonomik avantajları 112-114
gelişimi 109-122
içinde çocuk terbiyesi 116-117
içindeki gerilimler 113-118
içindeki ikili ilişkiler 108-109
içindeki törenseller 112, 116-117
miras intikali 112-113
parçalanmadan kaçınma vasıtası olarak 112
uygun şartları 109-112
Gerilimler 113-117, 155-160, 168
Good Earth, The 114
Gourou, Pierre 28
Göçmen işçiler 82-83
Gravel, Pierre 28
Guatemala:
göçmen işçiler 82
ikili ilişkiler 107
köylüler 33
swidden sistemi 47
Guerra y Sanchez, Ramino 31
Guiteras-Holmes, Calixta 25
Güç fonu 27

Hâmilik hakları 153-154
Hâmi-yanaşma ilişkileri 142-143
Hane halkı 149, 156-159
Hindistan:
artıklar 84
din 162, 166-167
gerilimler 115
işbölümü 71-73
kentler 29
koalisyonlar 147, 149
Hobsbawn, E. J. 172
Homans, George 82, 92

İç tarla-dış tarla sistemleri 45
İdarî mülk/mülkiyet 99-101
İdeoloji: 155-175
tanımı 155
ahlaki önemi 155-157
din olarak ideoloji 162, 166-167
işlevleri 155-156
İkili ilişkiler 105-109
törensel destek olarak 156-157
İkmal-ikâme fonu 21-22
İlkeller 16-19, 27
İşbölümü:
cemaat içi 71
çekirdek aile içinde 119
evcil grup içinde 111
jajmani sistemde 72
Jat kastında 71-72
ortaçağlarda 72
rençperler ile yöneticiler arasında 19
törensel masrafları

karşılamak için 25
ve toprak kıtlığı 120-121
yoğun tarımda 120
zadruga içinde 70, 111

Jajmani sistemi 72, 74, 85, 147
Jat (kastı) 71-73, 146-147
Jayawerdana, Chandra 107
Johnson, Chalmers 173
Johnson, D. Gale 100

Kadınlar 82, 113-116, 122
Kapalı birlik cemaatler 140-141, 146-147, 153
Kâr fonu 86
"Karma tarım" 68
Karı-koca ailesi, *(Çekirdek aileye bak.)*
Kast sistemi *(koalisyonlara da bak.)*
Kelly, Isabel 52
Kenny, Michael 143
Kent, gelişimi 28-29
Khalapur 115
Kira 26-27, 93, 126
Kira fonu 26-27
Kira kapitalizmi 96-98
Koalisyonlar: 133-154, 160
çok katlı 133, 139-146
içinde gerilimler 160
tablosu 148
tek katlı 136-139
türleri 133
Kolhoz 100-151
Kolektif çiftlikler 101, 151-153
Komünist partinin gücü ele geçirmesi 173-175
Köylüler:
devrimci hareketleri 149-154, 170-175
ideolojileri 155-173
ilkellerle karşılaştırılması 16-19, 27-28
ekonomik yönleri 30-38, 41-102, 126-127, 172
koalisyonları *(bak. Koalisyonlar)*
tarımsal yönleri 16-18, 67-68, 80-86, 150-151
toplumsal yönleri 16-18, 31-34, 38-39, 89-95, 109, 123, 148-151
siyasi yönleri 50, 53, 98-100, 128, 141-143, 150-153

Latin Amerika:
artıklar 131
arkadaşlık/dostluk bağları 139
miras 125
patrimonyal mülk/mülkiyet 94-95
Leach, Edmund 50
Lenin, Vladimir I. 151
Leslie, Charles 159
Lewis, Oscar 107
Linton, Ralph 108
Lystad, Robert 52

Maine, Sir Henry 93
Malinowski, Bronislaw 17
Mandıracılık 68
Mariott, McKim 29, 166
Marksizm 150-151
Meksika Devrimi 153
Merkantil mülk/mülkiyet 93-99
Miras 112-113, 121-127
Million, René 53

Minturn, Leigh 115
Mintz, Sidney 31, 84
Mir teşkilatı 130-141
Muşa'a kiracılığı 131, 141, 148
Mübâdele ağları 26
Mülkiyet biçimleri 88-102, 124-125

Nadas sistemleri 44-45, 68
Natlar, June 37
Nash, Manning 163
Nats 163-164
Neala, Walter C. 87
Neoteknik ekotip: 65-69
  tanımı 43
  Akdeniz ekotipinin bir sonucu olarak 61-62
  köylülük üzerine etkisi 67-68
  mirasla ilgisi 127
  Sanayi Devrimiyle olan ilişkisi 67
  türleri 67-69
Neoteknik çiftlik 119
Nimkoff, M. F. 110
Norfolk sistemi 66
Nüfus:
  aşırı nüfustan kaynaklanan baskılar 127
  sulu tarımın etkisi 56-60
  tarımla olan ilgisi 59-61
  toprak reformuyla olan ilgisi 151-152

Ortaçağ Avrupası:
  artıklar 87-88
  fiyat dalgalanmaları 78-82
  işbölümü 71-74
  patrimonyal mülk/mülkiyet 94-95
Orta Amerika:
  bölgesel pazarlar 73-74
  din 170
  koalisyonlar 147-149
  medeniyetin gelişmesi 30
  zengin köylülerin ortaya çıkışı 37

Paleoteknik ekotip 42-61
  -altında canlı hayvan ve ekin üreticiliği 67-68
  Avrasya tahıl çiftçiliği 58-61
  Birinci Tarım Devriminden bu yana 43
  koalisyonlarla ilgisi 141
  özellikleri 43-45
  sulu tarım 52-58
  yakarak toprak açma sistemleri 44-52
  yeniden düzenlenmesi 101-102
Palerm, Angel 52, 57
Patrimonyal mülk/mülkiyet 88-102, 124-125
Pazarlar:
  bölgesel 73-75
  şebeke 75-86
Pazar sistemi 79-86, 95, 96
Pfeiffer, Gottfried 59
Pitt-Rivers, Julian 142
Pirinç ekimi/tarımı 52, 53-56
Polanyi, Karl 93
Pratik 84, 136
Prebendal mülk/mülkiyet 88-102, 124-125, 141-142
Pulluk/saban 58-65, 67-68

Rençperler:
  çekirdek aile ile ilişkisi 118-

121
emek gücünün büyüklüğü 110-112
ikmal-ikâme fonu ile ilişkisi 21-22
kırsal 15, 16, 17-18
köylü olanın ilkelden farkı 27-28
yöneticilerle ilişkisi 18-19, 29-30
zanaatkarla ilişkisi 25-26
Rusya:
1920'deki durumu 151
doğu yönündeki genişleme hareketi 65
idarî mülk/mülkiyet 99-101
koalisyonlar 141
Komünistlerin yükselişi 151, 173-175
Rus Devrimi 173

Saban, karasaban 58-62
Sahlins, Marshall 17, 18
Sanayileşme:
Sanayi devrimi 31, 65-66
işbölümü üzerine etkisi 120-121
köylülük üzerine etkisi 120-121
merkantil mülkiyetin etkisi 98
mirasla ilgisi 126-127
tarım üzerine etkisi 67-68
toprak reformuyla ilgisi 152
Siyasi yapı:
-içinde koalisyonlar 141-144
köylülük üzerine baskıları 128-129
Marksizmin etkisi 150-151
patrimonyal hâkimiyetin yapısı 88-89
prebendal hâkimiyetin yapısı 89-90
ve kira kapitalizmi 97-99
ve sulu tarım 53
ve yakarak toprak açma sistemleri 49-50
Smith, Raymond 106
Sovhoz 101, 151
Stein, William W. 25
Sulu tarım 45, 48, 52-60, 96-97
Sülâle/soy, organizasyonu 143-146
Swanson, Guy 160

Şebeke pazarlar 75-86, 135, 148

Tahıl üreticiliği/çiftçiliği, Avrasya 45, 58-65
Tamamlayıcı mal ve hizmetler 69-73, 74-82
Tarım:
ekonomik yönleri 41-102
emek gücü 110-111
hayvan evcilleştirme 19
karasaban 58-62
"karma" tarım,
kimyanın girişi 66
kolektif çiftçilik 153
köylülükle ilişkisi 16, 17, 18, 80-83
neoteknik 119
ve sanayileşme 31
Tarımsal Devrim 43, 64, 66
Tax, Sol 33
Tek katlı koalisyonlar 133, 135, 136-139
"Tepki" (protestant) hareketleri

169
Thomas, Harold B. 51
Thrupp, Sylvia L. 94
Thurnwald, Richard 53
Tomasiç, Dinko 71
Toplumsal yapı: 17-20, 30-33, 36-39, 89-95, 109-121
  bey-köylü ilişkileri 89-93
  din 160-164, 167-170
  iktisadi yönleri 36-38, 74-76
  koalisyonlar 135-136, 146-151
  köylü husumeti 171-172
  köylü üzerine baskılar 128-129
  miras 123-124
  mülk 88-102
  toprak reformu 151-153
  törensel 37, 158-160
Toprak:
  elde edilebilirliği 123-124, 141-142
  miras sistemleri 126-127
  kıtlığı 59-60, 118-121
  köylünün amacı olarak 150-151
Toprak reformu 151-152
Törensel:
  etkenler 155-160
  kapalı birlik cemaatlerde 141
  husûmet ifade edilmesi 159, 171-172
  şenlikler 158-160
  takviyesi 107
  işlevleri 92-93, 115-116, 156-160
Törensel fon 23-26
Tsu teşkilatı 145-146

Uzmanlaşmış tarla-bahçe tarımcılığı 67-68
Ürün dönüşümü / münâvebesi 66

Van Bath, Bernard 61
von Heine-Geldern, Robert 50

Wallerius, Johann 66
Weber, Max 90, 169
Whiting, John W. 116
Willey, Gordon 28
Wilson, John A. 28
Wittfogel, Karl 124
Wolf, Eric R. 31, 142
Woodbury, Richard B. 53

Yakarak toprak açma sistemleri 46-52
Yakın Doğu:
  din 166
  kira kapitalizmi 96, 97, 98
  koalisyonlar 141, 148
  miras 125
Yang, Martin 125, 145
Yatay koalisyonlar 133-142
Yiyecek:
  idarî mülkiyetin etkisi 98-99
  swidden sistemlerin yiyecek üretimi 49-51
  tarımsal aletlerle ilişkisi 57-59
  üretimi 17-19, 31-35, 43-44
  üretimi etkileyen etkenler 36-38
Yiyecek / gıda arzı 110
Yunnan'da tarla-bahçe ziraati 68

Zadruga 70-71, 111

Elinizdeki kitap, Sanayi Devrimi ile birlikte değişerek dönüşen ve giderek yok olduğu düşünülen bir toplumsal oluşumu, köyluleri, insanlık tarihinin binlerce yılına damgasını vurmuş yaygın bir toplum türünü, bir toplumsal örgütlenme tarzını temsil eden köylülüğü ele alıyor.

Devletli ve sınıflı toplumun uzun tarihsel macerasında köylüler ve köylülük önemli rol oynamıştır. Köylülük yalnızca bir toplumsal ve ekonomik örgütlenme biçimi olmakla kalmamıştır; o aynı zamanda tarihin en etkili ve uzun ömürlü bütüncül ideolojilerinden birine de kaynaklık etmiştir. Uzun orta ve yeniçağ imparatorlukları bu güç üzerinde yükselmiş, yine zaman zaman bu gücün toplumsal tepkileriyle sarsılmış ve sonunda tarihe karışırken, bir ölçüde, köylü ve köylülüğü de beraberlerinde götürmüşlerdir.

Yeni bir yüzyıla girdiğimiz tarihin bu dönemecinde, köylülüğün ve köylü yaşam tarzının tamamen tarihe karıştığını söylemek mümkün mü? Köylü tarzı toplumsal ve ekonomik yapılar ve ilişkiler, bunların siyasi, ideolojik uzantıları tarih boyunca ne gibi özellikler göstermiş, farklı coğrafyalarda nasıl şekillenmiştir? Eric Wolf'un bir sosyal bilim klasiği olmuş kitabı ***Köylüler***, bu karmaşık konuyu ince bir analizle, açık ve berrak bir dille çözümlemektedir.

Yetkin bir çeviriyle Türkçeye kazandırılan bu kitabın Türkiye'de sosyal bilimler eğitimine olduğu kadar, akademik çalışmalara da önemli katkıda bulunacağı şüphesizdir.

ISBN 975-533-300-2
9 789755 333007